

**XVIII.YÜZYIL NASİHATNÂMELERİNDEN
LEVH-NÂME VE LUTFİYYE’NİN KARŞILAŞTIRILMASI**

Atiye SARIOĞLU ÇEVİK

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ramazan BARDAKÇI

Uşak

Aralık, 2019

**XVIII.YÜZYIL NASİHATNÂMELERİNDEN
LEVH-NÂME VE LUTFİYYE’NİN KARŞILAŞTIRILMASI**

Atiye SARIOĞLU ÇEVİK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ramazan BARDAKÇI

Uşak

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

2019

ÖZET

Klasik Türk edebiyatında mesnevî nazım şekli ile yazılmış birçok edebî eser bulunmaktadır. Bu çalışma, XVIII. yüzyılda yazılmış Müftî-zâde'ye ait *Levh-nâme* ile Sünbül-zâde Vehbî'ye ait *Lutfiyye*'nin karşılaştırılması üzerinedir. *Levh-nâme* ve *Lutfiyye* mesnevî nazım şekliyle yazılmış manzum nasihatnâmelerdir. *Levh-nâme* 779 beyit, *Lutfiyye* 1181 beyitten oluşur. İki eserin de amacı, anlaşılır bir dille muhataba doğruyu, iyiyi, güzeli, faydalı olanı göstermektir.

Çalışma iki bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümünde; Müftî-zâde ve Sünbül-zâde Vehbî'nin hayatı hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümünde eserlerin yazılış tarihi, yazılış sebebi, nüshası, vezin ve kafiyesi belirtilmiştir. *Dil ve Üslûp Özelliklerinde*, eserlerde kullanılan atasözleri ve deyimler, edebi sanatlar, ayet ve hadislere yer verilmiştir. Eserlerin *Muhtevasında* ise, dinî, tasavvufî, ahlâkî ve toplumsal konular olarak ayrıntılı incelenmiştir.

Son aşamada da çalışmada yararlanılan kaynaklar sıralanmıştır.

Anahtar kelimeler: XVIII. yüzyıl, *Levh-nâme*, *Lutfiyye*, Sünbül-zâde Vehbî, Müftî-zâde, nasihatnâme, mesnevî.

ABSTRACT

There are many literary works written in masnavi verse in classical Turkish literature. This study is on the comparison of the masnavi Müftî-zâde's Levh-nâme with Lutfiyya, the work of Sünbül-zâde Vehbî. Levh-nâme and Lutfiyye are verses nasihatnames written in mesnevi verse. Levh-nâme consists of 779 couplets, Lutfiyya 1181 couplets.

The study consists of two parts: In the first part; Information was given about the life of Müftî-zâde and Sünbül-zâde Vehbî.

In the second part, the writing date of the works, the reason for the writing, the copy, the meter and the rhyme are stated.

^ Language and Style Features, proverbs and idioms used in the works, literary arts, verses and hadiths are included. In the Content of the works, religious, mystical, moral and social issues are examined in detail.

In the last stage, the sources used in the study are listed.

Key words: XVIII. century, Levh-nâme, Lutfiyye, Sünbül-zâde Vehbi, Müftî-zâde, nasihatnâme, masnavi.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı 094008002 No'lu öğrencisi Atiye SARIOĞLU ÇEVİK'in "XVIII. Yüzyıl Nasihatnâmelerinden Levh-nâme ve Lutfiyye'nin Karşılaştırılması" adlı tezi .... /.... / .....tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, Yüksek Lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Jüri	Adı Soyadı	İmza
Danışman	:	
Üye	:	
Üye	:	
Üye	:	
Üye	:	

ÖN SÖZ

Nasihatnâmeler genellikle dinî-ahlâk konularında yazılan eserlerdir. Klasik Türk edebiyatı, nasihatnâme türü bakımından oldukça zengindir. Şairler, kendi yaptıkları hataları, gözlemlediklerini ya da olması gerekeni, iyiyi, doğruyu aktarabilmek adına nasihatnâme türünde eserler vermişlerdir. Nasihatnâmelerin öğüt verme, eğitime, öğretme, nutuk çekme, yol gösterme, vasiyet gibi işlevleri vardır. İslâmiyetin kabulünden sonra da nasihatnâmelerin öneminin arttığı görülür.

Bu çalışma, XVIII. yüzyılda yazılmış nasihatnâme özelliği taşıyan *Levh-nâme* adlı eser ile yine aynı yüzyılda yazılmış ve ünlü bir eser olan *Lutfiyye*'nin karşılaştırılması üzerinedir. *Levh-nâme*, çevriyazılı hale getirildikten sonra *Lutfiyye* ile ortak ve farklı konular açısından karşılaştırılmıştır. *Levh-nâme*, 779 beyit olarak mesnevî nazım şekliyle manzum olarak tertip edilmiştir ve Müfti-zâde'ye aittir. Eserlerin amacı, yalın bir dille halka doğruyu, iyiyi, güzeli, faydalı olanı göstermektir. *Lutfiyye* de aynı yüzyılda yazılmış mesnevî nazım şekliyle manzum olarak tertip edilmiştir. Birbirlerinden etkilenip etkilenmediği, birbirlerinin naziresi olup olmadığı, benzer ya da farklı yanları işleyiş biçimleri konusunda bir araştırmadır. Ortak yönlerinin yanı sıra farklılıkları nasıl işledikleri konusuna açıklık getirilmiştir. Bu bağlamda eserler iki bölümde incelenmiştir:

Birinci bölümde; ve Müfti-zâde ve Sünbül-zâde Vehbî'nin hayatları, eserleri hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölüm; kendi içinde üç bölümden oluşur ve *eserlerin tavsifi* yapılarak eserin yazılış tarihi, yazılış sebebi, nüshası, vezin ve kafiyesi üzerinde durulmuştur. *Dil ve Üslûp Özelliklerinde* eserde kullanılan atasözleri ve deyimler, edebi sanatlar incelenmiş ve eserde geçen ayet ve hadislere yer verilmiştir. Eserin *Muhtevasında* ise, *dinî, tasavvufî, ahlakî toplumsal konular* karşılaştırılmıştır.

Son olarak çalışmada yararlanılan kaynaklar sıralanmıştır.

Yapılan bu çalışmada emeği geçen saygıdeğer danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Ramazan BARDAKÇI'ya, her zaman destekçim olan babam Ali SARIOĞLU'ya, annem Gülye SARIOĞLU'ya, kardeşim Elif SARIOĞLU'ya ve sevgili eşim Serkan ÇEVİK'e teşekkürlerimi bir borç bilirim.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı: Atiye SARIOĞLU ÇEVİK

Doğum Yeri ve Tarihi: Havza/SAMSUN-03.02.1987

Lisans Öğretimi: Uşak Üniversitesi

Yüksek Lisans Öğretimi: Uşak Üniversitesi

Bildiği Yabancı Diller: İngilizce YDS(2011-62)

Bilimsel Faaliyetleri: 2011-1.Uluslararası Türkçe Konuşan Öğrenciler
2010-TUDOK

Seminer – Sertifikalar

Osmanlıcada Arşiv ve Edebi Metinler 2015

Osmanlı Toplumunda Sohbet Mekanları ve Buraların Lisana Katkısı Doç. Dr.

Turgay ANAR (Yavuz Selim M.U.M.) 2015

Aziz Mahmud Hüdâyî ve Üsküdar Selim Ağa Kütüphanesindeki Eserler Osman
DÜZCAN Üsküdar Hacı Selim Ağa Yazma Eser Kütüphanesi Müdürü - (Yavuz
Selim M.U.M.) 2015

Osmanlı Paleografyası (Yavuz Selim M.U.M.) 2016

Tahrir Defterleri (BİSAV) 2015

Epigrafya-Kitabeler (BİSAV)7-24 Mart 2016

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar: İMKB TİC MESLEK LİSESİ -EDEBİYAT ÖĞRETMENİ

TAYLAN ARASLI İLKÖĞRETİM OKULU- TÜRKÇE ÖĞRETMENİ

2013'ten beri KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI'nda UZMAN olarak
çalışmaktadır.

İletişim

e-posta adresi: atiye_087@hotmail.com

KISALTMALAR

a.g.e. :adı geçen eser

a.g.m.: adı geçen makale

b.:beyit

bk.: bakınız

C.: Cilt

Çev.: Çeviren, çevirenler

DİB: Diyanet İşleri Başkanlığı

Dr.: Doktor

haz.: hazırlayan, hazırlayanlar

Hz.: Hazreti

İSAM: İslam Araştırmaları Merkezi

ist. tr. :İstinsah Tarihi

İst.: İstanbul

YKY: Yapı Kredi Yayınları

M: Metinde

MEB: Millî Eğitim Bakanlığı

mad.: madde

mst.: müstensih

ölç.:Ölçüler

s.: sayfa

S.: Sayı

s.a.v.: Sallallahü Aleyhi ve Sellem

st: satır

TDK: Türk Dil Kurumu

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

Dr. Öğr. Üyesi: Doktor Öğretim Üyesi

Yay.: Yayınları

yz.:yazı

İÇİNDEKİLER

ÖZET / i

ABSTRACT / ii

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI / iii

ÖNSÖZ / iv

ÖZGEÇMİŞ / v

KISALTMALAR / vi

GİRİŞ / 1

Nasihatname ve Türk Edebiyatındaki Yeri / 1

XVIII. Yüzyılda Divan Şiirinin Genel Durumu / 5

1. BÖLÜM

1.1. SÜNBL-ZÂDE VEHBÎ VE AYAKLI KÜTÜPHANE MEHMED EMİN MÜFTİ-ZÂDE'NİN HAYATI VE ESERLERİ / 9

1.1.1. Sünbül-zâde Vehbî'nin Hayatı ve Eserleri / 9

1.1.2. Ayaklı Kütüphane Mehmed Emîn Müftî-zâde'nin Hayatı ve Eserleri / 12

1.2. NÜSHA TAVSİFİ / 14

1.2.1. Eserlerin İstinsah Tarihleri / 14

1.2.1.1. Levh-nâme'nin Telif Tarihi / 14

1.2.1.2. Lutfiyye'nin Bitiriliş Tarihi / 14

1.2.2. Eserlerin Nüshaları / 15

1.2.2.1. Levh-nâme'nin Nüshası / 15

1.2.2.2. Lutfiyye'nin Nüshaları / 17

1.2.3. Eserlerin Yazılış Sebepleri / 18

1.2.3.1. Lutfiyye'nin Yazılış Sebebi / 18

1.2.3.2. Levh-nâme'nin Yazılış Sebebi / 19

2. BÖLÜM

2.1. LEVH-NÂME VE LUTFİYYE'NİN KARŞILAŞTIRILMASI / 21

2.1.1. Lutfiyye / 21

2.1.1.1. Lutfiyye'nin Bölümleri / 22

2.1.2.Levh-nâme / 28

2.1.2.1. Levh-nâme'nin Bölümleri / 29

A. ESERLERİN DİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ / 32

1. Eserlerin Vezin ve Kafiyesi/32

2. Eserlerde Kullanılan Atasözleri ve Deyimler / 42

2.1. Deyimler / 43

2.2. Atasözleri / 47

3. Eserlerde Kullanılan Edebî Sanatlar / 50

3.1. Tezad / 50

3.2. Teşbih / 51

3.3. Cinas / 54

3.4. Telmih / 56

3.5. Nida / 59

3.6. Tecâhül-i Ârif (Bilmezlikten Gelme) / 61

3.7. İstifham (Soru Sorma Sanatı) / 62

3.8. İştikak / 63

3.9. Tarih Düşürme Sanatı (Ebced) / 65

4. Eserlerde Geçen Ayet, Hadisler ve Arapça İbareler (İktibas) / 66

B. ESERLERDE MUHTEVA / 75

1. Din / 75

1.1. Allah / 75

1.2. Hz. Muhammed / 77

1.3. Âhîret Cennet-Cehennem Kavramları / 79

1.4. İbadetler / 83

1.5. Tasavvuf-Tasavvufî Kavram ve Terimler / 85

1.5.1. Tövbe / 86

1.5.2. Dervişlik / 87

1.5.3. Nefs / 88

2. Eserlerde Ahlâkî Konular / 90

2.1. İyi Ahlâk -İyi İnsan / 90

2.2. Şükretmek / 91

- 2.3. Kanaatkâr olmak / 93
- 2.4. Sehâvet / 96
- 2.5. Ayıpları Örtme / 98
- 2.6. Tevâzu(Ağırbaşlılık) / 99
- 2.7. Adaletli olmak / 101
- 2.8. Sabır ve Sabır Göstermek / 102
- 2.9. İlim-İlim Ehli ve Câhillik /103
- 2.10. Hayâ / 107

3. Eserlerde Toplumsal Konular / 110

- 3.1. Akraba ilişkileri / 110
- 3.2. Anne-Babaya Hürmet / 112
- 3.3. Sır Saklamak / 114
- 3.4. Nasihat Dinlemek / 115
- 3.5. Gurur ve Kibir / 118
- 3.6. Arkadaşlık-Dostluk / 121
- 3.7. Gıybet (Dedikodu)/ 123
- 3.8. Riyâ (İkiyüzlülük) / 124
- 3.9. Mal ve Makam Sevgisi / 127
- 3.10. İsyân / 128
- 3.11. Hasetlik / 129
- 3.12. Rüşvet / 130
- 3.13. Yalan / 131
- 3.14. Misafirlik / 134
- 3.15. Meslekler / 135
- 2.16. Muhataba Verilen Değer / 136

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME / 138

KAYNAKÇA / 142

EK: LEVHNÂME’NİN MİLLÎ KÜTÜPHANE’DEKİ KATALOG KAYDI / 147

GİRİŞ

Nasihatnâme ve Türk Edebiyatındaki Yeri

Nasihat kelimesi, Türkçe Sözlük'te “dinî konuda öğüt veren eser”¹ şeklinde tanımlanmakta olup kötülük ve bozukluktan uzak bulunmak, iyi niyet sahibi olmak ve başkasının iyiliğini istemektir. Arapça “nush” kökünden türemiştir.² “öğüt, nush, pend, mev'ize”³, “insanlara yol göstermek maksadıyla yazılan manzum veya mensur eser”⁴ anlamlarının yanında; danışma, uyarı, tavsiye “gibi anlamlara gelir. Nasihat hangi amaçla ya da hangi şekilde verilmiş olursa olsun, birey ve toplumun davranışlarını düzenlemeye, birey ve toplumu kötülüklerden uzaklaştırarak mutluluğa erdirmeye amaçlar. Nasihat etmekteki temel amaç, nasihat edilen kişiyi/toplumu beğenilene, hedeflenen ve güzel olarak kabul edilen davranışlara yönlendirmektir.

Nasihatnâme, Arapça “nasihat” ve Farsça “nâme” kelimelerinden birleşmesiyle oluşmuş birey ve toplum hayatını düzenlemek amacıyla yazılan eserlerin genel adıdır.⁵ Mahmut Kaplan da “İnsanları iyiye, güzele ve doğruya yönlendirmek, topluma ve devlete yararlı; İslamiyet'in erdemlerini şahsında yaşayan iyi ahlaklı fertler yetiştirmek amacıyla yazılan manzum eserlere genel olarak 'nasihat-name', 'pend-name', veya 'öğüt-name' adı verildiğini” belirtmektedir.⁶

Nasihatnâmelerin konusu genellikle dinî-tasavvufî konular, sosyal hayatla ilgili konular ve genel ahlâk kurallarıdır.⁷ İskender Pala da ilaveten çeşitli meslek sınıflarını eğitmek ve uyarmak konularını da nasihatnâmelerin konusu içerisinde sayar.

Türklerin İslâm dinini kabul etmelerinden sonra manzum öğüt kitapları daha çok “nasihat-nâme” ya da “pend-nâme” olarak nasihatnâme türünün önemi artmıştır. Kur'an'da "*Size Rabbimin gönderdiği gerçekleri duyuruyorum, size öğüt veriyorum*

¹ *Türkçe Sözlük*, TDK, Ankara, 2005, s.1458.

² Mustafa Çağrı, “Nasihât”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 32, TDV Yay, İstanbul, 2006, s.408.

³ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yay., İst., 2007, s.1462.

⁴ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2003, s.808.

⁵ Mustafa Çağrı, “Nasihât-name”, *a.g.e.*, s.409.

⁶ Mahmut Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara., 2008, s.1.

⁷ Nasihatnâmeler hakkında bk., Mahmut Kaplan, “Türk Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler”, *Türkler*, Ankara 2002, s.791-805; İskender Pala, “Nasihâtname”, *İslam Ansiklopedisi*, C.32, TDV Yay, İstanbul, 2006, s.409-410.

ve Allah tarafından, sizin bilmediğiniz şeyleri biliyorum.”⁸ gibi âyetlerin bulunması nasihatın önemini artırmıştır. Hz. Peygamberimizin nasihatleri rehber olmuştur. “Bir hadis-i şerifte Peygamberimiz, “Din nasihattir.” demiş, çevresindekilerin “Kime?” diye sormaları üzerine “Allah’a, Allah’ın kitabına, Peygamber’ine ve Müslümanların reislerine ve bütün Müslümanlara.” demiştir.”⁹ Bu nedenle şairler İslâmiyet’in emir ve yasaklarını telkin etmek, insanları iyiye, güzele ve doğruya yönlendirmek, okunduğunda da öldüğünde de arkasından hayırla anılmalarını sağlayacak bir eser bırakmak istemişlerdir.

Klasik Türk edebiyatında şüphesiz pendnâme, nasihatnâme türünün ortaya çıkmasında Feridüddin Attar’ın, Pend-nâme adlı eserinin Türk-İslâm edebî kültürüne büyük katkıları vardır. Kendisinden sonra bu türde yazılan eserlere kaynaklık eder. “Pendnâme denilince, bir tür ismiyle âdeti aynı bilinirlik derecesine ulaşmış olan Feriduddîn-i Attâr’ın hacmi küçük, tesiri büyük eseri Pendnâme akla gelmektedir.”¹⁰ Mahmut Kaplan da Pendnâme’nin edebiyatımıza etkisini şu şekilde ifade eder: “Nasihat-nâmelerin manzum bir edebî tür olarak ortaya çıkışında Arap ve İran edebiyatında Pend-nâme türündeki eserlerin etkili olduğu, bu tip eserlerin pek çok Divan şairi tarafından manzum olarak tercüme edilmiş olmasından anlaşılmaktadır. Feridüddin Attâr’ın Pend-nâme’si, Emir Unusuru’l-Maalî Keykâvus bin İskender’in oğlu Gilan Şah için yazdığı Kabus-nâme, Sa’dî’nin Bostân ve Gülistân adlı eserleri Divan edebiyatındaki nasihat-nâme türü üzerinde doğrudan etkili olan eserlerdir.”¹¹

Klasik Türk edebiyatında, nasihatnâmelere bakıldığında manzum, mensur ve manzum-mensur karışık yazılan eserler vardır. Nasihatnâmelere mesnevî nazım şeklinin yanı sıra gazel, kaside, terci-i bend biçiminde de yazılmıştır. “Manzum nasihatnâmeler, çizgileştirdiği ideal insan ve bu ideal insanın oluşturduğu ideal toplum düşüncesiyle hem dünya hem de ahiret mutluluğunu sağlamayı amaçlamaktadırlar. Manzum nasihat-nâme şairleri verdikleri öğütlerle başta çocuklar ve gençler olmak üzere yaşadıkları dönemdeki veya kendilerinden sonraki nesilleri eğitmeyi düşünmüşler, bu amaçla günümüzde bile faydalanılabilecek eserler

⁸ Kur’an, (Araf Suresi, 62).

⁹ Muhyiddin-i Nevevî, *Riyazü’s-Salihin*, Çev. Kıyamüddin Burslan, Hasan Hüsnü Erdem, C.I, DİB Yay., Ankara, 1976, s.224.

¹⁰ Musa Balcı, *İslâm Öncesi Fars Öğüt Edebiyatı*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2013, s.110.

¹¹ Mahmut Kaplan, *Hayriyye- Nâbî*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2008, s.5.

kaleme almışlardır. Söz konusu eserler insan eğitimiyle ilgili olduğundan bu eserleri taşıdıkları eğitim değeri bakımından ele almak, incelemek ve değerlendirmek gerekir."¹²

Aşağıda nasihatnâmelerinin Türk edebiyatındaki sürecine değinilmiştir.

Bilinen ilk Türk nasihatleri siyasî nitelikte olan Orhun Abideleri'dir. Eserde nasihatler emir cümleleriyle pekiştirilmiştir. Kitabedeki sözler oldukça etkileyicidir. Bilge Kağan'ın halkını Çinlilerden sakındırmak için Türklere yapığı öğüt dolu vasiyet şöyledir: "*Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla uzak milleti öylece yaklaştırmış. Yaklaştıırıp konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş. İyi bilgili insan, iyi cesur insanı yürütmezmiş. Bir insan yanılrsa, kabilesi, akrabasına kadar barınmazmış. Tatlı dilin, yumuşak ipek kumaşına aldanıp çok öldün; Türk milleti çok öldün; Türk milleti çok öleceksin.*"¹³

Türk edebiyatının ilk Türkçe mesnevîsi Yusuf Has Hâcib'in Kutadgu Bilig adlı eseri olup Türk edebiyatında bilinen ilk nasihatnâmedir. Bununla birlikte dönemin nasihatnâmeleri içinde Edip Ahmet Yükneki'ye ait Atabetü'l-Hakâyık ve Ahmet Yesevî'ye ait Divân-ı Hikmet'i de zikretmek gerekir.

Nasihatnâmelerin Anadolu sahasındaki ilk örneği XIII. yüzyılda Yunus Emre'nin Risâletü'n-Nushiyye adlı mesnevîsidir. Alegorik bir siyâsetnâme olmasının yanı sıra, Kur'ân-ı Kerim ve hadislerden çıkarılacak dersleri verir ve aynı zamanda bunları estetik bir biçimde sunar.

XIV. yüzyılda nasihatnâme alanında ilk örneği Hoca Mesut, Sâ'dî'nin Bostan adlı eserinden seçmeler yaparak Ferhengnâme-i Sâdî adlı eseriyle verir. Gene bu yüzyılda Süleyman adlı bir şair tarafından yazılan ve 203 beyitlik kısmı elde bulunan nasihatnâme¹⁴; Emir Sultan müntesiplerindenAydınlı Mürîdî'nin Pend-i Ricâl adlı eseri önemlidir. Ancak bu yüzyılda Anadolu'da en önemli mesnevî Ahmed Fakih'e ait Çarhnâme adlı mesnevîdir.

¹² Selim Emiroğlu, *Türkçe Manzum Nasihat-nâmelerin Eğitim Değeri Üzerine Bir İnceleme*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya, 2010, s.2.

¹³ *Orhun Abideleri*,. Muharrem Ergin(haz.), 37. Baskı, Boğaziçi Yay., İst., 2006, s.5.

¹⁴ Amil Çelebioğlu, *Türk Mesnevi Edebiyatı*, İstanbul , Kitabevi Yay., 1999, s.94.

XV. yüzyılda manzum nasihatnâmelerin sayısında artar. Hurufî şairi Refîî'ye ait 1451 beyitlik Beşâretnâme, XV. yüzyıla ait bilinen ilk nasihât-nâmedir.¹⁵ Ahmed-i Dâ'î'nin Vasiyyet-i Nuşirevân-ı Âdil be-Pusereş adlı mesnevîsi ise en ünlü mesnevîdir. Devrin diğer önemli nasihatnameleri şunlardır: Saruhanlı Gülşenî'ye ait Dil-Güşâ adlı eser, Arif'e ait Mürşidü'l-Ubbâd adlı eser; Germiyanlı Yetimî'ye ait İbret-nâme adlı mesnevîdir.

XVI. yüzyıl, Türk edebiyatının edebi türler bakımından en zengin çağının yaşadığı dönemlerden biridir. Diğer alanlarda olduğu gibi nasihatnâme türünde de büyük bir zenginlik görülür. En meşhur nasihatnâmeler şunlardır: Derviş Şemseddîn'in Yavuz Sultan Selîm'e sunduğu Deh Murg fabl şeklinde olması bakımından kayda değerdir. Şeyh Hüseyin bin Ahmed'e ait Câmîü'n-Nasâyih; Hızrî'ye ait Ab-ı Hayât; Sa'dî'nin Bostan'ının tercümesi olan Bâğ-ı Bihişt; Emirî'ye ait Gülşen-i Ebrâr adlı eser; Şemseddin-i Sivâsî'ye ait Gülşen-Âbâd, Nasihat-nâme ve sembolik bir mesnevî olan Mir'atü'l-Ahlâk ve Mişkâtü'l-Eşvâk adlı eserleri ile Zâtî'nin Pend-nâme-i Zâtî-i Rimmâl ve Gelibolulu Mustafa Âli'nin Nushatü's-Selâtin adlı eseridir. II. Beyazıt ümerasından Yakub Bey'e ithaf edilen dinî içerikli Nasihatnâme-i Günahkâr ve Sefernâme-i Günahkâr adıyla da bilinen ancak yazarı meçhul bir nasihatnâme de dikkati çeker.

XVII. yüzyıla bakıldığında, devlet ve yönetimde aksaklıkların baş gösterdiği görülür. Dolayısıyla bu yüzyılda kaleme alınan nasihatnâmlerde dinî, tasavvufî ve ahlâkî konuların yanında özellikle devlet işlerindeki ve yönetimlerdeki aksamaların ağırlık kazandığı görülür. Sâfi Mustafâ Efendi'nin Gülşen-i Pend'i özellikle meslek ahlakıyla ilgili nasihatler içerir. Hasan Kâfi Akhisârî'nin kendisine ait Arapça eserinin tercümesi olan Usûlü'l-Hikem fi-Nizâmi'l-Âlem'i, Veysî'nin Harnâme'si, Koçi Beyin Risâle'si, Azîz Efendi'nin Kanûnnâme-i Sultânî'si, Kâtip Çelebi'nin Düstûru'l-Amel li-İslâhi'l-Halel'i, Hazerfen Hüseyin Efendî'nin Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân'ı bu dönemdeki çok sayıda kaleme alınan nasihatnâmelerden öne çıkanlardır. Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi'ye ait Gülşen-i Niyâz adlı eser, Serezli Adnî Recep Dede'ye ait olan Pend-nâme-i Adnî adlı eser, Rızaî mahlasını kullanan İshak Tokadî'nin Nazmu'l-'Ulûm adlı eserlerinin yanı sıra Türk

¹⁵ Mehmet Yiğit, *Refîî'nin Beşâretnâmesi, Dilbilgisi -Karşılaştırmalı Metin-Sözlük*, Doktora tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 1986.

edebiyatının en önemli nasihatnâmelerinden olan Urfalı Yusuf Nâbî'nin oğlu Ebu'l-Hayr Mehmed Çelebi için Hayriyye adlı eseri de bu yüzyıl eserlerindedir.

Sünbül-zâde Vehbî'nin oğlu Lutfullah'a yazdığı Lütfiyye adlı eseri Nâbî'nin Hayriyye adlı mesnevîsine naziredir. Vassâf Abdullah Efendi'ye ait Hayâl-i Behcet-Abâd; Ahmed Suzî'ye ait Pend-nâme-i Sûzî adlı eser, Rusçuklu Zarîfî'ye ait Pend-nâme-i Zarîfî adlı mesnevî ile Diyarbakırlı Seyyid Ahmed Mürşid Efendi'ye ait Pend-i Mürşidî (Nasihat-nâme-i Ahmed Mürşidî) adlı mesnevî XVIII. yüzyıldaki en önemli mesnevî nazım şekliyle yazılmış nasihatnâmelerdendir. Ayrıca XVIII. yüzyılda temsilî mesnevîlerin de iki örneği bulunmaktadır: Biri Şeyh Galib'in Hüsn ü Aşk'ıdır: diğeri de ona nazire olarak yazılan Refî'nin Cân u Cânân'ıdır. Müftî-zâde'in Levh-nâme adlı eseri de bu bölümde sayılabilir.

XVIII. Yüzyılda Divan Şiirinin Genel Durumu

Klasik Türk edebiyatının en parlak dönemleri XV-XVI. yüzyıllar olup Klasik Türk şiiri XVIII. yüzyılda şekil değiştirmeye başlamıştır.

XVIII. yüzyıl şiiri için M.Kayahan ÖZGÜL'ün "Divan Yolu'ndan Pera'ya Selâmetle" adlı eserinde güzel bir benzetmeye rastlarız. Eser Türk şiirinin yaşadığı değişimi ele alması bakımından oldukça önemlidir. "*Barok şiir*" tarifıyla farklı ve özgün söyleyişe geçişi konu edinmektedir.

"Edebi olsun ya da olmasın, bütün klâsik sanat cereyanları aynı gelişim çizgisini takip eder ve hepsinin zevâli "barok" olur. ...Klâsizmin kurt, kuralcı, şahsî yaratmalardan ziyade müşterek bir malzemenin geliştirilmesini yeğleyen, bu yüzden de hatları kes(k)in yapısı cereyanın son demlerine doğru gevşemeye başladığında, aslında artık "barok dönem" başlıyor demektir. "Barok" kelimesinin kaynağı da bu şekil değişikliğine çok uygundur. Portekizce'de "barroco" diye şekli bozuk inciye denir. Klâsik bir inci düzgün, pürüzsüz ve biçimli olduğu için kıymetlidir; barroco ise, istirdiyede çıkan sürpriz olduğu için alışılmadık heyecan verici ve şaşırtıcı..."¹⁶

¹ M. Kayahan Özgül, *Divân Yolu'ndan Pera'ya Selâmetle Modern Şiire Doğru*, Hece Yay., Ankara, 2006, s.19.

Barok şiire yolculuğun denemelerinin XVII. yüzyılda yapıldığını, Sebk-i Hindî¹⁷'nin Klâsik şiirin içine girmesi de yeni şiir arayışı olduğunu söyler ve şu değerlendirmeyi yapar:

“Avrupa sebk-i hindî unsurlarını barok şiirin malzemesi haline getirmiş; onun yerli hassasiyetlerle uyuşmasını sağlamıştır. Osmanlı’da ise durum farklıdır. Türk’ün yeni girdiği İslâm medeniyeti dairesinde belirmeye başlayan yeni entelektüeli edebiyatta kendini ifade etmek istediğinde Klâsik şiiri tercih eder. Bir başka söyleyişle, klâsik şiir entelektüel ihtiyaca cevap vermektedir. Lâkin XVII. asır ortalarından itibaren klâsik şiirin şiir entelektüel şifresi kalem şuarâsı ve hattâ ümmî şairler tarafından dahi çözülmeye başlar. Artık klâsik şiir bir şiir entelektüel ifade tarzı olmaktan çıkmakta ve söyleyeni, anlayanı, zevk alanı artmaktadır. Bu durumda, Osmanlı’nın şair intelijansiyası kendine yeni ifade yolları ve yeni şiir iklimleri aramaya başlar; sebk-i hindîyi de bu tarihlerde keşfeder. Sonraki asırlarda da şiir entelektüel şiir ne zaman za’fa düşse, sebk-i hindîyi bir cansimidi gibi kullanmayı sürdürür.”¹⁸

Halil Erdoğan Cengiz de Sebk-i Hindî için şu sözleri sarf eder: “*Türk şairleri artık kendi kişiliklerine güvenen, İranlı ustalarla boy ölçüşüp onları geçtiklerini rahatça ifade edip ileri sürebilecek bir psikoloji içindedirler.*”¹⁹

Her şey değişir. Batıda değişmeler yaşanırken Osmanlı devletinin de buna kayıtsız kalması mümkün değildir ve XVIII. yüzyıl şiirinin de değişmesini sağlayan faktörleri Özgül şöyle sıralar: Avrupalı sefirler ve sefarethaneler, levantenler, azınlıklar, misyonerler, mülteciler, Osmanlı sefirler ve sefaretnameleri, Avrupalı sanatkârlar, mühtedîler, sultanlar ve aydınlar, ordu, askerî mektepler ve hocaları, yurtdışına gönderilen talebeler.²⁰ Hal böyle olunca şekil değişikliği başlamıştır. XVIII. yüzyılda Klasik Türk şiirinde kullanılan dil sadeleşmiş, ağdalı ifadelerden, anlaşılması zor, karmaşık tarzlardan faydalanarak eser oluşturan şair sayısı azalmıştır. “Nitekim Nedîm’le Şeyh Galîp’in hece vezni ile birer türkû yazmaları da

¹⁷Sebk; bir şeyi eritmek, kalıba dökmek; kalıp, tarz ve üslup anlamındadır ve ibarenin tarz ve tertibi manasına gelir. Sebk-i Hindî ise XVI-XVIII. Yüzyıllarda Hindistan’da ve Hindistan dışında yaşayan, Hint felsefesi, edebi zevki ve şiirinin etkisinde kalan şairlerin oluşturduğu şiir anlayışıdır. Sebk-i hindî, Hindistan’a ait bir edebiyat üslubudur. Bu üslubu benimseyen Klasik Türk şiiri kurallarının dışına çıkmamış sadece yeni hayal ve benzetmeler kurmuşlardır. Detaylı bilgi için bk. Bilkan, Ali Fuat, Sebk-i Hindî, DİA, C.36, s.253-255.)

¹⁸ M. Kayahan Özgül, *a.g.e.*, s.21.

¹⁹ Halil Erdoğan Cengiz; *Divân Şiiri Antolojisi*, Bilgi Yay., 2. Baskı, Ankara, 1983, s.443.

²⁰ M. Kayahan Özgül, *a.g.e.*, s.23-32.

Klasik Türk edebiyatında halk zevkinin yer verilmiş olmasının bir örneğidir”²¹. Başta Nedîm ve Şeyh Galîb olmak üzere Sümbülzâde Vehbî, Enderunlu Fâzıl, Koca Râgıp Paşa, Esrar Dede, Fitnat Hanım, Osmanzâde Taîb, Kâni, Surûrî gibi şairler XVIII. yüzyılın önemli şairleri olup bu yeniliğin ya öncüsü ya da katkıda bulunanları olmuş ve bugün de isminden söz ettiren türden eserler bırakmışlardır.

Nedîm, Mahallîleşme (Yerlîleşme)²² akımının en önemli temsilcilerindedir. Nedîm’le birlikte gerçekçilik, zevk ve sefa, sıradan söyleyiş kabul görürken Sümbülzâde Vehbî de şiirlerinde müstehcenliği, cinselliği işlemesi bakımından dikkat çeker. Gibb, Sümbül-zâde Vehbî’nin de içinde bulunduğu dönemin en belirgin özelliklerinden birinin bireysellik, şahsîlik olduğu söyler: “*Şahsîlik bu dönemin temel dayanağıdır ve hiçbir yerde bu şairin şiirlerinde olduğundan daha bâriz olmamıştır*”²³

Bu yüzyılda Halk edebiyatının kullandığı deyim ve söyleyişler, şiire sokulmuş, şiir dili sadeleşmeye başlamıştır. Böylece, halkın *daha da* çok anlayacağı (Klasik Türk şairlerinin halktan kopuk olmadığını savunan biri olarak) bir edebiyat oluşturulmaya başlanmıştır. Ancak burada Klasik Türk şiirinin Halk şiirine dönüştüğünden ziyade, Klasik Türk şiirinde yenileşmenin görülmesidir. Şairler, şiirlerinde günlük ifadeler, davranışlar, gelenek görenek, deyimler ve atasözlerini kullanarak yeniyi keşfetme peşindedir. Böylece XVIII. yüzyıl Divan şiirinin “*millî bir kimliğe*”²⁴ büründüğünü söylemek mümkündür.

Nedîm, Mahallîleşme (Yerlîleşme)²⁵ akımının en önemli temsilcilerindedir. Nedîm’le birlikte gerçekçilik, zevk ve sefa, sıradan söyleyiş kabul görürken Sümbülzâde Vehbî de şiirlerinde müstehcenliği, cinselliği işlemesi bakımından dikkat çeker. Ancak, XIII. yüzyıl zevk ve sefanın yanı sıra tasavvufî açıdan da canlılık gösterir. Sümbül-zâde Vehbî’nin oğlu Lutfullah’a yazdığı Lütfiyye adlı eseri Nâbî’nin

²¹ Mine Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara, 2000, s.203.

²² Şener Demirel, XVII. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinin Anlam Boyutunda Meydana Gelen Üslup Hareketleri: Klasik Üslup-Sebk-i Hindî-Hikemî Tarz-Mahallîleşme, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4/2, Winter 2009.

²³ E. J Wilkinson Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi*, C.II, Çev. Ali Çavuşoğlu, Akçağ Yay., Ankara, 1997, s.433.

²⁴ E. J. Wilkinson Gibb, *a.g.e.*, s.269.

²⁵ Detaylı bilgi için bk. Şener Demirel, *a.g.m.*, Volume 4/2, Winter 2009.

Hayriyye adlı mesnevîsine naziredir. Vassâf Abdullah Efendi'ye ait Hayâl-i Behcet-Abâd; Ahmed Suzî'ye ait Pend-nâme-i Sûzî adlı eser, Rusçuklu Zarîfî'ye ait Pend-nâme-i Zarîfî adlı mesnevî ile Diyarbakırlı Seyyid Ahmed Mürşid Efendi'ye ait Pend-i Mürşidî (Nasihât-nâme-i Ahmed Mürşidî) adlı mesnevî dönemin önemli nasihatnâmelerindendir. Ayrıca XVIII. Yüzyılda temsilî mesnevîlerin iki örneği bulunmaktadır. Biri Şeyh Galib'in Hüsn ü Aşk'ıdır: XVIII. yüzyılın son büyük, 2042 beyitlik alegorik bir aşk mesnevîsidir ve diğeri de ona nazire olarak yazılan Refîf'nin Cân u Cânân'ıdır. Müftî-zâde'nin *Levh-nâme* adlı eseri de bu bölümde sayılabilir.

Klasik Türk şiirinde her dönem dinî ve tasavvufî eserlere yer verilmiştir. Ancak dönemin şairlerinden tasavvufa yer verenler, kendilerinden önceki şairlere ulaşamamıştır ve Şeyh Gâlib gibi bir şair yetiştirmemiştir. Bu dönemde yazılmış nazireler çokça artmasına rağmen adından söz ettirecek şairler ve eserler oldukça azdır. Aynı zamanda nasihatnâmeler de önemini yitirmiştir ve nasihatnâme örneklerinin azaldığı görülmüştür. Dönemin en uzun nasihatnâmesi Şerîfî mahlaslı Erzurumlu Muhammed ibn Ahmed bin Halil tarafından yazılan Pend-i Gülistân-ı Şerîf adlı nasihatnamesidir. Yozgatlı Hüznî'ye ait Nasihat-nâme adlı eser ve Şeyh Mehmed Nûrî'ye ait Pendnâme-i Şeyh Mehmed Nûrî adlı eser, Mehmed Nâzım Paşa'ya ait Nasihat-nâme adlı eseri nasihatnâme türünde dönemin ve Klasik Türk edebiyatının son örnekleri arasındadır.

XIX. yüzyıl şairlerinde Nedim'in "mahallîleşme" etkilerini görmek mümkündür. Ancak, halk söyleyişini şiire sokmada aşırıya kaçan ölçüsüzlükler; şiirlerde derinliği olmayan şiirler; aşk konusunda bile ağır basan cinsellik; sadece yazmış olmak için vezne uydurulmuş kafiyeli sözler izlenimini veren beyitlerdeki zevksizlikler ortaya çıkmıştır.²⁶

Cumhuriyet Döneminde ise nasihatnâme türündeki eserlerin önemini tamamen yitirmiş olduğunu görülebilir.²⁷

²⁶ Ramazan Bardakçı, Musa Kazım Paşa (Hayatı-Sanatı-Külliyatı), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara, 2007, s.35.

²⁷ Şu kaynaklardan faydalanılmıştır: Mine Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara, 2000; Ahmet A.Şentürk, Ahmet Kartal, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, Dergah Yay., 2005.; Emine Yeniterzi, "Anadolu Türk Edebiyatında Ahlakî Mesnevîler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi - Eski Türk Edebiyatı Tarihi II Sayısı*, S.10/Güz, 2007, s.433-468. İskender Pala, "Nasihât-nâme", *İslam Ansiklopedisi*, C.32, TDV Yay., İst., 2006, s.410.

1. BÖLÜM

1.1. SÜN BÜL-ZÂDE VEHBÎ VE AYAKLI KÜTÜPHANE MEHMED EMİN MÜFTİ-ZÂDE’NİN HAYATLARI VE ESERLERİ

1.1.1. Sünbül-zâde Vehbî’nin Hayatı ve Eserleri

Sünbül-zâde Vehbî (1718?, Maraş - 29 Nisan 1809, İstanbul), XVII. yüzyılda yaşamış şairlerden biridir. Vehbî sadece şiirleriyle ünlenmemiş, şiirlerinde de görüldüğü gibi yabancı dillere hakimiyeti oldukça iyi olup devletin önemli mevkiilerinde görev almıştır. Asıl adı Mehmet’tir ve Maraş'ta Sünbülzâdeler diye anılan meşhur bir aileye mensuptur.²⁸

Sünbül-zâde Vehbî, mesnevî şairlerindedir. XVI. yüzyıl Klasik Türk edebiyatı şairi Sabit’in etkisi altındaki bilinen bu ekolden gelmektedir. Vehbî’nin gözlemlerinin, hislerinin içinde bulunduğu toplum gelenek ve göreneklerinin eserlerine yansıdığı görülür. Arap ve İran edebiyatının altında kalmamak için uğraşmış ve şiirini sade bir şekilde işlemeye özen göstermiştir.²⁹ Bu nedenle şiirlerinde yerli söyleyişlerin yanı sıra, atasözü ve deyimlerin çokça kullandığı görülür. Bunun için 17. yüzyılda başlayan Klasik Türk edebiyatında Türkçeyi şiir dili olarak kullanmaya özen gösteren “yerleşme” akımının etkisinin şairde görüldüğü söylenebilir. Nasihat-nâme türündeki *Lutfiyye* her ne kadar hikemî tarz naziresi³⁰ olsa da sadeleşmenin yansıdığı mahallî bir eserdir. Bu bakımdan Vehbî için Akün Sâbit’e benzemeye çalışıldığını iddia eder.³¹

Sünbül-zâde nazma hâkimdir ve kolayca şiir söyleme kabiliyetine sahiptir ancak şiirlerinde zevk, his ve hayal itibariyle eksik yanları vardır ve büyük bir şair özelliği sergileyememiştir. Bu yüzden bilgisi ve lafız sanatları ile eksikliklerini

²⁸ Ahmet Yenikale, *Sünbül-zâde Vehbî Dîvânı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı E-Kitap, Kahramanmaraş 2012, s.12.

²⁹ Mehtap Yalın, *Sünbülzâde Vehbî’nin Şevk-engîz Mesnevisinin Karşılaştırmalı Metni ve Konularının İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 2007.

³⁰ Nazire; bir şairin manzum olan eserine başka bir şair tarafından aynı vezin, kafiye ve redif ile şiir yazmak olup bunu yapmaya tanzîr denir. Detaylı bilgi için M.Fatih Köksal, *Sana Benzer Güzel Olmaz/Divan Şiirinde Nazire*, Akçağ Yay., Ankara, 2006.

³¹ Ömer Faruk Akün, *İslam Ansiklopedisi*, C.2, TDV Yay., İst., 2006, s.240.

örtmeye çalışmıştır. Vehbî'nin şiirlerini sergilediği Dîvan'ından çok diğer eserleriyle meşhur olma sebebi de budur. Mehmed Tahir bu durumu şöyle ifade eder: "*Şi'ri ilmi kuvvetiyle söylemiş olduğundan o kadar güzel olmakla beraber mevzun söz söylemek hususunda Osmanlı şairlerinin birincilerinden add olunur.*"³² Bununla birlikte mahalli unsurlarının şiirine yansıyan Banarlı, Lutfiyye'yi Hayriyye ile karşılatırır ve yerici şekilde şu sözler isarf eder: "*kendi asrı için kıymetli ve faydalı bir kitab olmakla berâber zaman aşımını mağlûb edecek çapta bir te'lif sayılamaz. Nâbî'nin bu öğütler kitabı, için için bozulmakta olan Türk ahlâkı ve içtimâî hayatını, milletçe ihtiyacı duyulan yeni ve aydınlık bir hedefe götürecektir mâhiyette bir ileriye görme ve bir inkılâp şöyle dursun herhangi bir hamle yapma kudretinde değildir.*"³³

Sünbül-zâde Vehbî'nin eserleri şunlardır:

III. Selim'e sunduğu ve 5732 beyitten oluşan *Dîvan* (Sünbülîstan):Başında Arapça kasideleri ile Farsça divançesi yer alır. Klasik edebiyatın hacimli divanlarından. 1791'de yazdığı anlaşılmaktadır. Divan'da, Arapça 3 Na't, 5 Kaside, 2 Gazel, 7 Müfred ve Farsça divançesi vardır. Farsça divançesinde ise 3 Kaside, 1 Mesnevî, 1 Tahmis, 56 Gazel, 34 kıt'a, 3 Müfred bulunmaktadır.³⁴

Vehbî'nin oğlu Lütfî için yazdığı nasihat-nâme *Lutfiyye-i Vehbî*;

Farsça-Türkçe yazdığı 58 kıt'adan oluşan değ işik vezinlmanzûm bir sözlük: *Tuhfe-i Vehbî*; Vehbî, İran seyahati dönüşünde yazmıştır. 800 beyittir ve her beyitte en az üç sözcüğün anlamı yer alır. Böylece ortalama olarak 2500 sözcük, kolayca hatırd tutulacak tarzda sıralanmıştır. Sözlükte Farsça sözcükler parantez içine alınmıştır. Vehbî'nin, Farsça'ya hakimiyeti oldukça güçlüdür. O, İran elçiliğinde bulunduğu dönemlerde bu dili, konuşulduğu ülkede dikkatle inceleme fırsatını bulmuştur. Onunüslubundaki en belirgin özelliği gözlemlerini yapıtlarında yansıtmasıdır. İran elçiliği sırasında da "zengin" olarak nitelediği Fars dili hakkında gözlemler yapmış manzum bir sözlük hazırlayarak insalara aktarmıştır.³⁵ Nihat Sami Banarlı'nın ifadesine göre göre bu eseri de Sünbül-zâde Vehbî, oğlu Lutfullah için yazmış olup özellikle de Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın oğulları Arif ve Nuri Beylerin

³² Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri, II*, 236.

³³ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II.*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2004, s.676.

³⁴ Süreyya A. Beyzadeoğlu, *Sünbülzâde Vehbî Lutfiyye (metin tespiti, özet, yorum, açıklama)*, MEB Yay., İstanbul, 2004, s.54.

³⁵ Süreyya A. Beyzadeoğlu, *a.g.e.*, s.58.

istifadesine sunmuştur. Tuhfe-i Vehbî'nin, otuza yakın baskısı yapılmış, dönemin medreselerinde ve rüştiyelerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Çok sayıda basımının yapılması dönemin böyle bir esere ihtiyacı olduğu ve eserin bu alandaki önemli bir boşluğu doldurmuş olduğunu göstermektedir.³⁶

III. Selim'e ithâfen yazdığı Arapça-Türkçe manzûm sözlük: *Nuhbe-i Vehbî*: mukaddime kısmında, “Tuhfe”nin meşhur bir eser oluşundan, başarılı olduğundan bahseder ve yaşlandığı için bilgisinin de kendisiyle birlikte yok olacağını düşündüğünden üzülmeğe olduğunu, bu nedenle Tuhfe'nin ikiz kardeşini yazdığını ve “Nuhbe” adını verdiği belirtmektedir.³⁷

Kadın ve erkek güzelliklerini gösteren mesnevî tarzında bir yazdığı Şevk-Engîz; Okuyucuya, İstanbul'da yaşayan iki ahlaksız kadın düşkünün bir erkek ile oğlancısı bir erkeğin başından geçen olayların anlatılmaktadır. Dönemin argosuna, cinsel içerikli ifadelerine şiire giremeyecek kadar kaba sözlere rastlamak mümkündür.³⁸

Büyük kısmı, yangın sonrası yok olan *Münşeât* 'tır.

Elde 7 parça inşâsı bulunmaktadır.³⁹

³⁶ Nihat Sami Banarlı, *a.g.e.*, s.782.

³⁷ E. J. Wilkinson Gibb, *a.g.e.*, s.440

³⁸ Mehtap Yalın, *a.g.e.*, s.25-26.

³⁹ Ayrıca Üniversite Kütüphanesinde olduğuna dair bk. Süreyya A. Beyzadeoğlu, *a.g.e.*, s.29.

1.1.2. Ayaklı Kütüphane Mehmed Emîn Müftî-zâde'nin Hayatı ve Eserleri

Levh-nâme'de, müellif/müstensihin tespiti kısmı oldukça uğraştırıcıdır. Bunun sebebi de daha önce belirtildiği üzere müellifin adının kütüphane kayıtlarına yanlış girilmesi ve temmet kaydının açık bir ifadesinin olmayışıdır. Eserin temmet kaydında 1744 tarihi ve Müftî-zâde adı açıkça geçer ve “*Müftî-zâde ismiyle meşhur olmuş, Peygamberimiz ile adaş olan*” ifadesi yer alır. Ancak diğer kısımlarda da bir anlam bütünlüğü sağlamak zordur. Müftîzâde'nin (fi'd-dâreyn) iki cihanda da ifadesi bu eseri kaleme aldığı dönemde hayatta olduğu bilgisini vermektedir. Mevlâna saygı ifadesidir, ismin başında yer almaktadır. Müellif ya Muhammed/Mehmed ya Ahmed ya Mahmûd ya Mustafa'dır. Kaynaklara bakıldığında da aynı yüzyıl, aynı tavır içinde olan Müftîzâde'ye Peygamberimiz için kullanılan isimlerden Mehmed Emîn'i ekleyerek ulaşmak mümkündür. Böylece müellifin adı ortaya çıkar:“Mehmed Emîn Müftî-zâde Efendi”.⁴⁰

Sicill-i Osmâni'ye göre Emîn Mehmed Efendi isimleri birkaç tane olup en uygunu (Seyyid) Emîn Mehmed Efendi Müftî-zâde'dir. XVIII. yüzyıl başlarında, 1112 (1700/01) yılında doğmuştur. Antalya müftüsünün oğludur. Hayatının önemli bir bölümünde müderrislik ve mollalık görevlerinde bulunmuştur. 1168 yılında (1754/55) müderris olmuştur. “Ayaklı Kütüphane” lakabı ile bilinir. Bu lakabı almasında, girdiği müderrislik sınavında sorulan soruların hepsine cevap vermesi etkilidir. 1193'te (1779) Yenişehir mollası olduktan sonra bilâd-ı hamse pâyesi, 1200'de (1786) Mekke pâyesi, 1205'te (1790/91) İstanbul pâyesi olur. Recep 1209'da (1795) Anadolu kazaskeri olmuştur. Kendini ilim öğretmeye adanmıştır. Her fende mahir olarak bilinmiş, döneminde ‘ulâme-i zaman olarak anılmıştır. Bunun yanı sıra sâlih, derviş ve âbid bir insan olduğundan bahsedilmektedir.

Müftî-zâde, III. Selim'in huzur derslerinde bulunmuştur ve mecliste onun söylediklerinin üzerine kimsenin bir diyeceğinin kalmadığından bahsedilir. Meşhur seçkin talebeleri olduğu bilinmektedir: Gelenbevî İsmail Efendi ve Tatarcık Abdullah Efendi gibi.

⁴⁰ Kültür Tarihindeki Müftîzâdeler ve Müftîzâde'nin *Levh-nâme*'nin müellifi olduğuna ilişkin için bk. Ömer Faruk Yiğiterol, *Türk İslam Edebiyatında Pendnâmeler ve Levh-nâme: İnceleme-Metin Yüksek Lisans Tezi*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Türk İslam Edebiyatı Bilim Dalı, Bursa, 2017, s.10.

Müftî-zâde kaynaklara göre uzun ömürlü bir zattır: Safer 1212'de (Ağustos 1797) vefat etmiştir. Mezarı, Üsküdar'da Seyyitahmetderesi'ndedir. Osmanlı Müellifleri'ne göre ölüm tarihi 1223/1808-9 olarak geçmektedir.

Ayaklı Kütüphane Mehmed Emîn Müftî-zâde Efendi'nin, 1700 tarihinde doğması, uzun ömürlü olduğundan söz edilmesi, yaklaşık olarak XIX. yüzyıl başlarında vefat ettiğinin bilinmesi, *Levh-nâme*'nin telif tarihinin de 1744 olarak belirtilmesi, eserde ilim isteyen bir tavrın olması yönünden *Levh-nâme*'nin Ayaklı Kütüphane Mehmed Emîn Müftî-zâde Efendi'ye ait olduğunu doğrular niteliktedir. Ayrıca temmet kaydında, müellifin iki dünya hayatı için dua etmesi, o tarihte müellifin hayatta olduğunu gösterir.⁴¹

Adâb-ı Zurâfâ'da Müftî-zâde'nin şiir anlayışı için “*Şi're verzişi yog ise de dakâyık ın anlar ve gâhîce zûr-ı tabî'atla güzel sözler söyler idi*” yazar.⁴²

Mehmed Emîn Müftî-zâde Efendi'nin bu tezin inceleme konusu olan *Levh-nâme* dışında bilinen bir eseri bulunmamaktadır.

Levh-nâme 1744 yılında kaleme alınmış mesnevî nazım şekliyle yazılmış manzum bir nasihatnâmedir. 779 beyit ve 28 bölümdür. Her bölüm başlığı Arapça'dır ve farklı konular işlenmiştir.

Levh-nâme üzerine iki çalışma bulunmaktadır: Biri Aslıhan Öztürk tarafından hazırlanmış “*Mevlânâ Resmî'nin Levhnâme Adlı Mesnevisi: İnceleme-Metin-sözlük-dizin.*” adlı yüksek lisans tezi olup şairi *Mevlânâ Resmî'* olarak ele alınmıştır. Diğeri de Ömer Faruk Yiğiterol tarafından hazırlanmış “*Türk İslam Edebiyatında Pendnâmeler ve Levh-nâme: İnceleme-Metin*” adlı yüksek lisans tezi olup şairi Ayaklı-zâde Muhammed Emîn Müftî-zâde Efendi olarak ele alınmıştır.

⁴¹ Nuri Akbayar (haz.), *Mehmed Süreyyâ Sicill-i Osmânî*, C.II, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996, s.472-473; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmânî Müellifleri*, C.I, Bizim Büro Yay., Ankara, 2000, s.215; Sadık Erdem (haz.), *Râmiz ve Âdâb-ı Zurâfâsı (İnceleme-Tenkitli Metin-İndeks-Sözlük)*, Ankara, AKM Yay., 1994, s.26.

⁴² Rıza Oğraş (haz.), *Esad Mehmed Efendi ve Bağçe-i Safâ-Endüz'u İnceleme-Metin*, Burdur, 2001, s.50. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> [erişim tarihi: 01.12.2019].

II. BÖLÜM

1.2. NÜSHA TAVSİFİ

1.2.1. Eserlerin İstinsah Tarihleri

1.2.1.1. *Levh-nâme*'nin Telif Tarihi ١١٥٧ ذی حجہ ٢١

Eserin telif ve istinsah tarihi 21 [Zi'l-Hicce] 1157/ 25 Ocak 1745 olup müellifi eserde belirtildiği üzere Hz. Muhammed ile adaştır. Sicilli Osmâni⁴³ ve Osmanlı Müellifleri⁴⁴nde ortak geçen ve tarihi tutan Mevlâna Muhammed Emin Müftizâde Efendi'dir.

Lutfiyye-i Vehbî'nin 1205/1791'de tamamlanmasından dolayı *Levh-nâme*'nin daha önce yazıldığını söylemek mümkündür.

1.2.1.2. *Lutfiyye*'nin Bitiriliş Tarihi:

Tārīh-Li-Nāzimihi (Eserin yazılış tarihi) bölümünde eserin 1205/1791'de tamamlandığı belirtilmektedir: *Lutfiyye-i Vehbî*: Birçok konuya değinen nasihatler kitabıdır. Mesnevî nazım türündeki bu eseri 1205/1791'de tamamlanmıştır.

Şübhesiz kuvvet-i intā-ı İlāhi'dür kim

Kilk-i Vehbî bunı bir heftede itdi itmām (s.167/b.1180)

Oldı tārīhi de hāl-i ruh-ı zībā-yı hāyāl

Aḥsen-i vechle Lutfiyye-i nev buldı hītām(s.167/b.1181)

Eserde Vehbî, *Lutfiyye*'yi bir haftada tamamladığını belirtiyor. Bununla birlikte Vehbî'nin, ebced bölümünde değinilecek olan ebced hesabını eserinde yer verdiği görülür.

1.2.2. Eserlerin Nüshaları

⁴³ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, C.2, s.472.

⁴⁴ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, C. 1, s. 243.

1.2.2.1. *Levh-nâme*'nin Nüshası

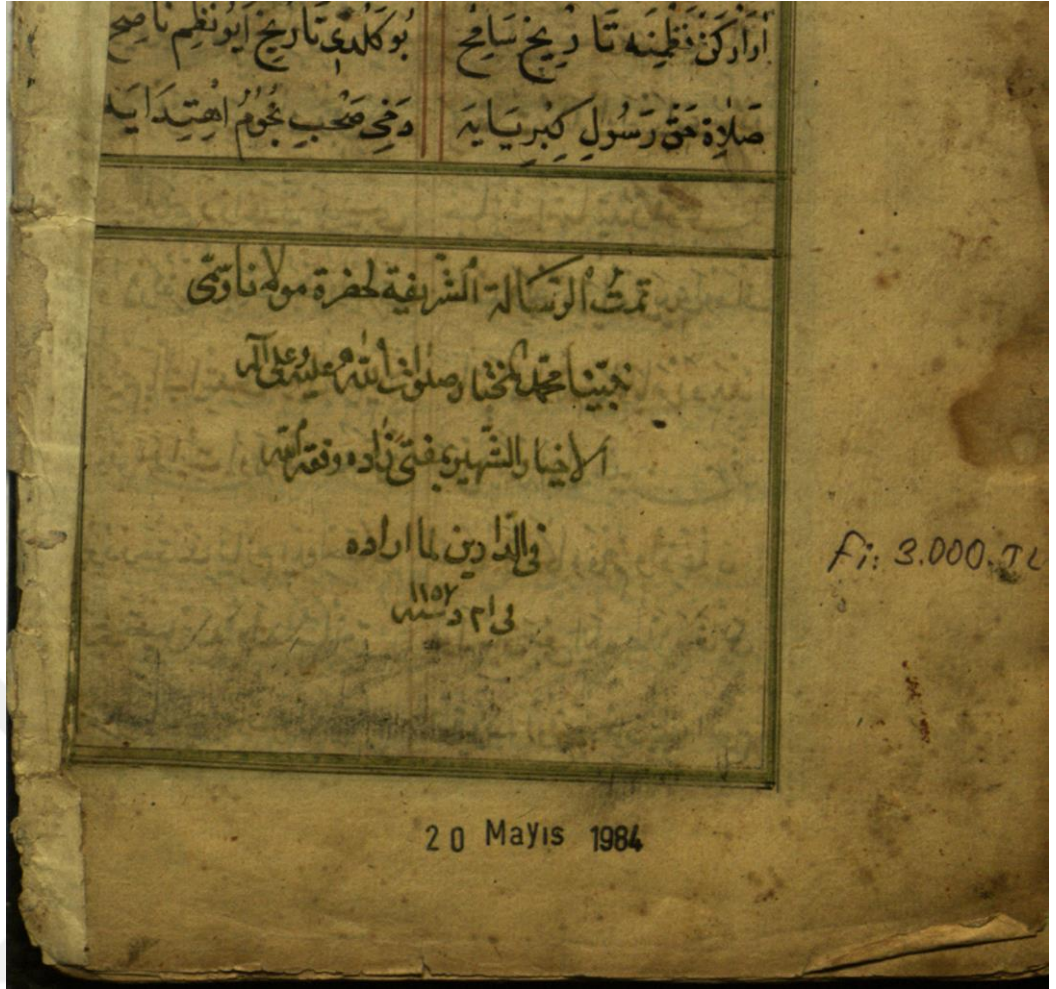
Levh-nâme'nin tek bir nüshası mevcuttur. İnceleme konusunun bir kısmını oluşturan bu nüsha Ankara'da, Millî Kütüphane'nin Yazmalar Koleksiyonu'nda⁴⁵ yer almaktadır. Arşiv numarası 06 Mil Yz A 5214 olup DVD numarası 303'tür. Dili Türkçe, istinsah tarihi 1157/1745'tir. Kapak kısmı yoktur ve ciltsizdir. 32 yapraktır, her sayfada 13 satır vardır. Harekeli nesih kullanılmıştır. Millî Kütüphane'nin katalog tarama programında eserin dış boyutunun 225x155 mm olduğu ve iç boyutunun da 170x105 mm; serlevhâsının laciverdî müzehhep, mihrâbiyeli ve cetvelleri oksitlenmiş yıldızlı olduğu belirtilmiştir. Bu çalışma için eser dijitalinden incelenmiş olup fizikî ortamda da eseri görme şansı da elde edilmiştir.

Katalogta, eserin Mevlânâ Resmî'ye ait olduğu belirtilmektedir. Ancak katalogta bir yanlışlık yapıldığı⁴⁶ görülmüştür: Eserin sonunda, temmet kaydında görülen “*ve semiyy*” kelimesi, kütüphane çalışanları tarafından “*Resmî*” olarak okunmuştur: “*ر*” harfi “*ر*” olarak okunmuş ve katalog kayıtlarına bu şekilde geçtiği görülmüştür.⁴⁷

32b varakta geçtiği üzere eserin müellifini Muhammed Emîn Müftî-zâde Efendi olarak almak doğru olacaktır.

⁴⁵ *Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu*, Haz. Müjgan Cumbur, Dursun Kaya, Niyazi Ünver, Hacı Yılmaz, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1999.

⁴⁶ Bu çalışma devam ederken bir başka çalışmanın da, bu çalışmanın görülmesine rağmen devam etmiş olduğu görülmüştür. Bu tez Hacettepe Üniversitesi'nde Aslıhan Öztürk'ün "*Mevlânâ Resmî'nin Levhnâme adlı mesnevisi: inceleme-metin-sözlük-dizin*." adlı yüksek lisans tezi olup aynı bilgiler doğrultusunda "*Mevlânâ Resmî'nin 'Levhnâme' isimli mesnevisi ve anne-babaya hürmet üzerine nasihatleri*." adlı makaleyi de yayınlamıştır. Eser sahibinin yanlış verilmesinin yanı sıra, temmet kaydının dahi yer verilmediği anlaşılmaktadır.

“*Temmetü’r-risāleti’ş-şerīfeti li-Ḥazreti Mevlānā ve semiyiyy nebiyyinā Muḥammedi’l-muḥtār ṣalavātü’llāhi ‘aleyhi ve ‘alā-ālihi’l-aḥyār eş-şehīr bi-Müftî-zāde veffaḳa’llāhü fi’d-dāreyni li-mā erādehü.*”:

“Bu Risāle-i Şerīfe, Peygamber Efendimiz Muhammedü’l-Muhtār “*Allāhü te’âlâ O’na ve O’nun ehl-i beytine ve her biri hidâyet yıldızı olan ashâb-ı kirâmının her birine bizden yana selâmlar ve hayırlı du’âlar olsun*” ile aynı adı taşıyan Mevlânâ Hazretleri meşhûr Müftî-zâde tarafından “*Allāhü te’âlâ kendisine dünyâ ve âhiret sa’âdeti nasīb etsin*” 25 Ocak 1744/45’te tamamlandı.” manasına gelmektedir.

Eser, Türk edebiyatına aittir. Söz başları kırmızıdır. Konu başlıkları Arapça verilmiştir. Tashihler bulunmaktadır. İki yerde boşluk bırakılmıştır. Eserin sonunda eserin tamamlandığı tarih 25 Ocak 1745 ve müellifi Müftî-zâde verilmiştir. Hz. Muhammed’e ashâbına ve Müftî-zâde’ye dua edilmiştir. Eserin **1b** varlığında kurşun kalemle 20 Mayıs 1984 ve satın alma: Kemal Yavuz şeklinde not düşülmüştür.

Eserin **1a**, **6b**, **24a** varağında birer adet Millî Kütüphane'ye ait mühür bulunmakta olup **1a** varağında bazı silik yazılarla notlar vardır. Bazı sayfalar da yıpranmıştır.

1.2.2.2. Lutfiyye'nin Nüshaları

1. Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa Bölümü, 2883/10:yk.: (77-111); ölç.:12x143 140x76; st.:19 ; yz.: ta'lik. Müstensih ve istinsah tarihi belli değildir. Müstensih 857. Beyitin tespitimde yan tarafa "nüsha" kaydıyla iki ayrı nüshayı karşılaştırdığını işaret etmiştir. En okunaklı nüshadır.
2. Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi Bölümü, 608: yk.: 38 ; ölç.:209x133 150x83 ;stk.:20 ; yz.: ta'lik; mst.:Derviş Ahmet Hüsrev Badnevî; ist. tr.:1228.
3. Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi Bölümü,3695/6: yk.: 31 (68-99); ölç.:213x130 130x60 ;st.:19 ;yz.:ta'lik. mst.:Derviş Hüseyin; ist. tr.:1224.
4. Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişâh Bölümü, 400:yk.:34, ölç.:210x140 150x60; st.:19 yz.:ta'lik. Müstensih belli değildir. ist.tr:1224.
5. Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmâil Hakkı Bölümü Bölümü, 587: yk.:44,ölç.:175x105 ; st.:15 yz.:ta'lik. Müstensih ve istinsah tarihi belli değildir.
6. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mehmet Efendi Bölümü,5306: yk.:27; ölç.:180x118 165x80 ;st.:27 ;yz.:rik'a. Müstensih ve istinsah tarihi belli değildir.
7. Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmâil Hakkı Bölümü Bölümü, 3664/2: yk.:?; ölç.:207x153 152x60 ;st.:19 ;yz.:nesih. Müstensih ve istinsah tarihi belli değildir.
8. Süleymaniye Kütüphanesi, Nazîf Paşa Bölümü, 1015: yk.:40; ölç.:227x147 156x83; st.:19; yz.: rik'a. Müstensih ve istinsah tarihi belli değildir.
9. Süleymaniye Kütüphanesi, Hafîd Bölümü, 1015: yk.:44; ölç.:210x131 153x72; st.:15 ;yz.: ta'lik. Müstensih ve istinsah tarihi belli değildir.
10. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 182: yk.:34^a; ölç.:211x141 150x60; st.:19 ;yz.: rik'a. Müstensih ve istinsah tarihi belli değildir.
11. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 218: yk.:34^b; ölç.:211x141 150x60; st.:20 ;yz.: rik'a. Müstensih ve istinsah tarihi belli değildir, sehven yazılış tarihi istinsah tarihi olarak belirlenmiştir.
12. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 866: yk.:49(109-158); ölç.:211x141 148x58; st.:18 ;yz.: ta'lik. mst.:Yahyâzâde Seyyîd Mustafa Sâdullah; istinsah tarihi belli değildir.Manzûme-i Nidâî ile aynı nüshadır.
13. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 2925: yk.:51(183-234); ölç.:210x140 150x60; st.:19 ;yz.: ta'lik. Müstensih ve istinsah tarihi belli değildir. Divân-i Vehbî ile aynı nüshada.
14. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 2972: yk.:36 ölç.:210x140 150x60; st.:18 ;yz.: ta'lik. Müstensih ve istinsah tarihi belli değildir.31-32 varaklar boştur.
15. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 9491 yk.:35(97^b-132^b); ölç.:211x141 150x60; st.:19 ;yz.: rik'a. Müstensih ve istinsah tarihi belli değildir .Şevkengiûz-i Vehbî ve Dîvân-ı Şevket'le bir aradadır.

16. Millet Kütüphanesi, Derviş Mehmet Ali Bölümü, 863; yk.:44; ölç.:210x140 149x58; st.:19 yz.: rik'a; Müstensihî belli değildir. ist.tr:1258.

17. Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Mustafa Rıfık Bölümü, 2504; yk.:33; ölç.:211x141 150x60; st.:18; yz.: ta'lik. Müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir.

Eserin nüshaları için üzerinde çalışma yapan Süreyya A. Beyzadeoğlu'nun 17 tespitinden faydalanılmıştır.⁴⁸

1.2.3. Eserlerin Yazılış Sebepleri

1.2.3.1. Lutfiye'nin Yazılış Sebebi

Sünbül-zâde nasihatnâme-yi Lûtfullah'a yazıldığını belirtir ve bu sebepten eserin adı "*Lûtfiye-i Vehbî*"dir.

“Çün senüñçün yazılıp oldı tamām
Kondı Lutfiye-i Vehbî deyü nām” (s.43/b.38)

Eserinin Hâtîme bölümünde, Vehbî eserini bir haftada yazdığını, çok hasta olduğunu, saçma sapan, kırık dökük sözlerinden hasta halinin anlaşılacağını, hastayken yazdığını, onu istediği gibi güzelce tertip edemediğini karalama hâlinde yazdığını ifade eder. Vehbî, bazı nüktelerin şairane olduğunu; gülmeye vesile olsun diye eserinde mizahî bir üslûbu tercih ettiğine de değinir. Bununla birlikte nasihatini gönülleri hoş tutacak şekilde, rağbet görsün diye yazdığını belirtir.

Sünbül-zâde Vehbî tecrübesini eserine yansıttığı ve eserini yaşadığı çağın ihtiyaçlarına göre kaleme aldığını belirtmiştir:

Añla kim bu yazılan güftârı
Ekşeri tecrübemün âsârı (s.167/b.1175)

Ğayriler böyle dekâyık yazamaz
Yazsa da 'asra muvâfık yazamaz (s.167/b.1176)

⁴⁸ Süreyya A Beyzadeoğlu, *a.g.e.*, s.27-28. Nüsha farklılıkları için bk. Süreyya A Beyzadeoğlu *a.g.e.*, s.174.

Bu beyitte Vehbî, terübelerini şiirine yansıttığını ifade etmektedir ve şiirini övdüğünü görmek mümkündür. Öyle ki aynı yüzyılda şiir yazarlardan daha iyi yazdığını da belirtir.

Vehbî, oğlundan ve okuyucudan hataları olursa affedilmesini, oğlundan güzel ahlakla ahlâklanmasını ister. Vehbî, görenlerin ou tebrik etmesini arzulamakta, oğluna İhyâ-i ‘Ulûm, Hayriyye, Ahlâk-ı ‘Alâ’i gibi eserleri okumasını tavsiye eder. Şiiri ile dinî, ahlâkî eserleri referans göstermektedir. Şairin butür lafızları kullanmasında, mananın aktarımında, kelimenin gücünden istifade etmek istemesi az da olsa vezin yöünden buna mecbur kalmasından dolayıdır. Ancak Türkçe kelimeler seçilmiş olması a şiirin gücünü azltmıştır.

Oğu bin cân ile İhyâ- yı ‘Ulûm

Hüsn-i hulğ anda ser-â-pâ ma‘lûm (s.165/b.1163)

Eyle Ahlâk-ı ‘Alâ’î’ye nazar

Bul Naşîrî’deki ma’nâya zafer (s.165/b.1164)

Pend-i Hâyriyyesidir pür-ma’nî

Dime yazmış nice mālāya’ni (s.42/b.33)

Aşağıdaki beyitte de görüldüğü üzere Sünbül-zâde kendisi gibi oğlu Lütfullah’ın da kendi evlâdına nasihat vermesini tembihler.

Sen de evlâdına nuşh eyleyesin

Bundan a‘lâlarını söyleyesin (s.43/b.39)

1.2.3.2. Levh-nâme’nin Yazılış Sebebi

Fî-Sebebi’n-Nazmi ve Beyāni’l-Hāceti:(Bu Manzumenin Yazılma Sebebi ve Hacetin Beyanıdır) bölümünde eserin yazılış sebebi anlatılmaktadır. Müftî-zâde, okuyucuya ‘Ey iki gözümün nuru’ diye seslenir ve her mümine hâl ilmini tahsil etmenin vacip olduğunu hatırlatır. İlim istemenin mecburî olduğunu, bütün kitaplarda bu mecburiyetin yazıldığını belirterek bilinmesi gerektiğini vurgular. Kendisi de

eserini bu sebeple yazdığını ifade eder. Böylece Müftî-zâde baştan sona öğüt vereceği belli eder.

Pes ey nūr-ı dü-çeşmim ola ma' lūm
Kütüblerde yazıldı oldu mefhum (2a/15)

Ki her mü'min mükellef üzre vācib
Ola taḥşīl-i 'ilm-i ḥāle ṭālib (2a/16)

Ḥaberden münfehim oldu ki bi' set
Aña itmām-ı aḥlāk oldu 'illet (2b/22)

İnsanın amelini ilimle kaplaması gerektiğini, bunun için de ahlak ilminin okunması gerektiğini belirtir. Amacı eğitime yeni başlayanlara veya hiç eğitim görmemiş cāhil halka bir şeyler öğretmek, bu konuda kolay anlaşılır bir eser sunmaktır. Türkçe olursa herkes tarafından daha kolay tabir edilebilir diye bu işe başladığını ve insanların nazma meyilli olmasından dolayı da eseri nazım olarak yazdığını belirtir. Bu konuda, kolay anlaşılır bir eser görmediğini, üç beş örneğin dahi bulunmadığını belirterek kendisinin bu yönde eser verdiğini ifade eder.

Gerek oldu oḡuna 'ilm-i aḥlāk
'Amelçün 'ilme mevḳūf oldu iṭbāk(2b/29)

Kütübler var bu fende leyk-i aḡleb
'Avām u mübtedīye fehmi eş' ab (2b/30)

Resā' il görmedim Türkīde taḥşīl
'Avām u mübtedīye ola teshīl (2b/31)

Didim Türkī daḡı hem sehl-i⁴⁹ ta' bīr
Budur ḡaşdım 'avām-ı nāsa teyšīr (3a/36)

Daḡı manzūme itdim vech-i aḡşar

⁴⁹ sehl- ta' bīr M

Çü mâyildür tabâyi‘ nazma ekşer (3a/37)

2. BÖLÜM

2.1. LEVH-NÂME VE LUTFİYYE’NİN KARŞILAŞTIRILMASI

2.1.1.Lutfiyye

Vehbî, eserini mesnevî⁵⁰ nazım şekliyle ve “fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün” vezniyle yazmıştır. Muamma türünden bir kıta ile birlikte toplam 1181 beyit olup doksan bir başlık altında sosyal hayat hakkındaki fikirlerini dile getirmiştir.⁵¹ Sanatsal bir eser olması dolayısıyla değil yaşadığı dönem hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir.⁵² XVII. yüzyılda, Nâbî tarafından yazılan ve çok tanınan Hayriyye adlı esere nazire olarak yazılmıştır. *Hayriyye* adlı bu eseri Nâbî, oğlu Ebu'l-Hayr Mehmet Çelebi için Halep’te kaleme almıştır. Mesnevî tarzındaki bu eser Türk edebiyatında ahlakî yönden çocuğa hitap eden ilk eser olarak kabul edilmektedir.⁵³ XVII. yüzyılın hikemî üslup denince akla gelen ilk ismi olan Nâbî (1642-1712) oğluna “*Babanın nefesi evlat üzerinde etkilidir. Kulağına küpe olsun diye gönül madeninden çıkardığım incileri nazım ipliğine dizdim.*” derken Vehbî de aynı üslup çerçevesinde şiirini yazmıştır.⁵⁴

Lutfiyye:

“Hamd O Hâllâka kıldı ihsân

Bir avuç toprağa şekl-i insân” (s.37/b.1) ile başlar ve

“Oldı târîhi de hâl-i ruḥ-ı zîbâ-yı hayâl

⁵⁰ “Mesnevî” edebiyat terimi olarak ilk defa İran edebiyatında kullanılmış ve nazım biçimi olarak ilk örnekleri Arap edebiyatında görülmüş Türk edebiyatına da İran edebiyatından geçmiştir.

⁵¹ Süreyya A. Beyzadeoğlu, , *Sünbülzâde Vehbî Lutfiyye*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2004, s.26.

⁵² Ahmet Kartal, “XVIII. Yüzyıl Klasik Türk Edebiyatı: Mesnevîler”, *Turkish Studies- International Periodical ForThe Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6/1, Erzincan 2011, s.215.

⁵³ M. Kaplan, *Hayriyye-i Nâbi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2008, s.60.

⁵⁴ M. Kaplan, *a.g.e.*, s.64.

Aḥsen-i vech ile Lutfiyye-i nev buldı ḥitām” (s.167/b.1181) beyti ile biter.

Mukaddimesi on beş beyitten oluşmaktadır. Sonrasında, eserin yazılış sebebini verir ve ardından oğlunun güzel huylara sahip olarak büyümesini ve yüce rütbelere erişmesini istediğini dile getirmektedir.

2.1.1.Lutfiyye'nin Bölümleri

Konular ayrı ayrı başlıklar halinde 94 bölümden oluşur ve Farsçadır:

Der Ḥitāb-ı Ferzend-i ḤİŞ (Kendi Oğluna Hitabı Hakkında)

Der-Fezā'il-i 'İlm-i Şerīf (İlmin Faydaları Hakkında)

Der-Ta'zīm-i Üstād (Hocalara Saygı Konusunda)

Der-Sebeb-i Taḳdīm-i Baḥş-i 'İlm (İlim Konusunun Öncelik Sebebi)

Der-Ulūm-i Nāfi'a (Faydalı İlimler Hakkında)

Der-'İlm-i Tıbb (Tıp İlimi Hakkında)

Der- 'İlm-i Ḥikmet (Felsefe İlimi Hakkında)

Der-'İlm-i Mantıḳ (Mantık İlimi Hakkında)

Der-Mübāḥeşe Be-Vech-i Ādāb (Karşılıklı Konuşmanın Usulü Hakkında)

Der-'İlm-i Hendese (Geometri İlimi Hakkında)

Der-'İlm-i Nücūm (Yıldız İlimi Hakkında)

Der-Reml (Remil Konusunda)

Der-'İlm-i Cifr (Cifr İlimi Hakkında)

Der-'İlm-i Ta'bīr (Tabir İlimi Hakkında)

Der-'İlm-i Vefḳ (Tılsım İlimi Hakkında)

Der-Siḥr ü Nüşḥākārī (Muska ve Sihir Konusunda)

Der-Nārenciyyāt (Narenciyât Konusunda)

Der-‘İlm-i Kimyā (Kimyâ İlmi Hakkında)

Der-Ḳıṣṣa-i Kimyācı (Kimyacı Hikayesinin Hakkında)

Der-‘İlm-i Simyā (Simyâ İlmi Hakkında)

Der-‘İlm-i Ta‘vīr (Tavir İlmi Hakkında)

Ḳırtāsiyye (Kırtāsiye Konusunda)

Der-Ṭılsımāt u Ḥimyā (Tılsımāt ve Himyâ Hakkında)

Der-‘İlm-i İhvā (İhvâ İlmi Hakkında)

Der-‘İlm-i Taşavvuf (Tasavvuf İlmi Hakkında)

Der-Aḥvāl-i Melāḥide-i Zamān (Dönemin İmansızlarının Durumu Hakkında)

Der-‘İlm-i Mūsikī (Mûsikî İlmi Hakkında)

Der-‘İlm-i Ferāset (Ferāset İlmi Hakkında)

Der-Edebiyyāt ü Tārīḥ ü Siyer (Edebiyyât, Târîh ve Siyer Hakkında)

Der-Şi‘r ü İnşā (Şiir ve İnşâ Hakkında)

Der-‘İlm-i Mu‘ammā (Muamma İlmi Hakkında)

Der-Ḥüsn-i Ḥaṭṭ u İmlā (Güzel Yazı ve İmlâ Hakkında)

Der-Bāzīçe-i Nerd ü Şaṭranc (Tavla ve Satranç Oyunu Hakkında)

Der-Men‘-i Menāhī vü Fıṣḳ u ‘İsyān (İsyān, Fesat ve Haram Şeylerden Men Konusunda)

Der-Men‘-i Ta‘aşşub u Riyā (Taassup ve Riyânın Meni Konusunda)

Der-Ādāb-ı Sūḥan (Konuşma Usulü Hakkında)

Der-Men‘-i Kizb (Yalancılıktan Men Konusunda)

Der-Men‘-i İşılāḥ-perdāzī (Tuhaf Konuşmanın Uygunsuzluğu Hakkında)

Der-Men‘-i İstihzā vü Nemīme (Alay ve Dedikoduculuğun Yasaklanması Konusunda)

Der- Men‘-i Havādīḡ (Havâdisten Kaçınmak Konusunda)

Der- İdbārān-ı Devlet (Makam ve Mevkisini Kaybedenler Hakkında)

Der-Muvāneset-i Kirām-ı Nās (Büyük İnsanlarla Dostluk Konusunda)

Der-Men‘-i Taşaddur (Baş Köşeye Geçmenin Sakıncası Hakkında)

Der-Tevāzu‘ (Alçakgönüllülük Konusunda)

Der-Men‘-i Kibr-i Şeytānī (Şeytana Yakışan Kibirten Kaçınılması Konusunda)

Der-Libās-ı Edībāne (Edebe Uygun Giyinme Konusunda)

Der-Men‘-i Keşf-i ‘Uyüb (Ayıpların Araştırılması Konusunda)

Der-Ḥilm ü İnşāf (Yumuşak Huyluluk ve İnsaf Konusunda)

Der-Şabr u ‘Afv-ı Cemīl (Affın ve Sabrın Güzelliği Konusunda)

Der-Ġayretkārī (Gayretli Olma Hakkında)

Der-Lezzet-i İntikām (İntikamın Lezzeti Hakkında)

Der-Men‘-i Ḥased (Hasedin Yasaklanması Hakkında)

Der-Tevķīr-i Ehl-i ‘İlm (İlim Sahiplerinin Ağırlanması Hakkında)

Der-Tevķīr-i Pīrān (İhtiyarların Ağırlanması Hakkında)

Der-Ta’zīm-i Ebeveyn (Ana-Babaya Saygı Gösterme Konusunda)

Der-Keyfiyyet-i Hîşân ü Hased-i İşân (Akrabaların Özellikleri ve Onların Çekememezliği Konusunda)

Der-İnzâc-ı Va'd (Vaadinde Durma Konusunda)

Der-Va'd-ı Ma'zûlîn (Görevden Uzaklaştırılanların Vaadi Hakkında)

Der-Men' Ez-Devr-i Ebvâb Berây-ı Taleb-i Rızık (Kapı Kapı Dolaşıp Dilemekten Kaçınılması Konusunda)

Der-Edâ-yı Şükr-i Ni'met (Nimete Şükretme Konusunda)

Der-Mihmân- Nüvâzî (Misafir Ağırlamak Hakkında)

Der-Et'ime-i Hâsîsân (Cimrilerin Yemekleri Hakkında)

Der-Men'-i Hisset (Cimriliğin Men'i Konusunda)

Der-Beyân-ı Sehvâvet ü Men' Ez-İsrâf u Sefâhet (Cömertliğin Açıklanması İsrâf ve Sefahatten Kaçınılması Konusunda)

Der- Keyfiyyet-i Cerrâr ü İ'tâ-yı Şadağa Be-Fuķarâ-ı Şâbirîn (Dilencilerin Hali ve Sabırlı Fukaraya Sadaka Verme Konusunda)

Der-İ'tibâr Be-Rüsûm-ı Şer'-i Şerîf (Yüce Şeriatin Emir ve Yasaklarının Değeri Konusunda)

Der-Şehâdet (Şahitlik Konusunda)

Der-Men'-i Veşâyet ü Vekâlet ü Kefâlet (Vesâyet, Vekâlet ve Kefâletten Uzak Durmak Konusunda)

Der-Vekâlet (Vekâlet Konusunda)

Der- Kefâlet (Kefâlet Konusunda)

Der-Men'-i Tevliyyet ü Cibâyet (Vakıf İşleri ve Vergi Tahsili Görevinden Uzak Durulması Konusunda)

Der-Ḥayā vü İstiğnā (Utanma ve Tokgözlülük Hakkında)

Der-Ḳarż ü Düyün (Ödünç ve Borç Verme Hakkında)

Der-Men‘ Ez-Beytü’l-Māl ü Māl-i Mīrī (Hazine ve Devlet Malından Uzak Durulması Hakkında)

Der-Men‘-i Zūlm (Zulmün Yasaklanması Konusunda)

Der-Ḥubb-i Cāh (Mevkiye Düşkünlük Konusunda)

Der-Men‘-i Tebdīl-i Ṭarīḫ (Meslek Değiştirmenin Yasaklanması Konusunda)

Der-Ṭarīk-i ‘Ulemā (Ulema Mesleği Konusunda)

Der-Ṭarīk-i Ḥācegānī (Hocalık Mesleği Hakkında)

Der-Terk-i ‘Unvān u Hażm-ı Devlet (Unvanın Terk Edilmesi ve Olana Razi Olunması Konusunda)

Der-‘Adem-i Āsāyiş-i Ehl-i Cāh (Makam Sahiplerinin Huzursuzluğu Hakkında)

Der-İttişāf-ı Eşnāf be-‘Adem İnşāf (İnsaftan Yoksun Esnafın Tanımı Hakkında)

Der-İhtirāz Ez-Hīle-Kārān u Hā’inān (Hainlerden ve Hilekârlardan Sakınılması Konusunda)

Der-Men‘ Ez-Keşf-i Rāz (Sırların Açıklanması Konusunda)

Der-Meşveret-i Umūr (İşlerde Karşılıklı Görüşüp Danışma Konusunda)

Der-Tedbīr-i Umūr-ı Beyt (Evin Düzeni Konusunda)

Der-Emr-i İzdivāc (Evlence Konusunda)

Der-Ḥüsn-i Ülfet-i Be-Hem-Sāye (Komşuyla Ülfet Etmenin Güzelliği Konusunda)

Der-Aḥvāl-i Ḥademe (Hizmetlilerin Durumu Hakkında)

Der-Taḥzīr Ez-Mükeyyifāt (Keyif Vericilerden Sakınılması Konusunda)

Der-Men‘-i Ḳuşbāzī (Kuşçuluğun Yasaklanması Konusunda)

Der-Men‘-i Şükûfekārī (Çiçekçiliğin Yasaklanması Konusunda)

Hâtime (Bitiş)

Tārīḥ Li-Nāzimihi

Vehbî, *Lutfiyye*'de, oğlu Lütfullah'a hayata dair nasihatler vermiş ve takip edeceği yolu göstermek istemiştir. Şair, bu eserde önce kendi oğluna gerçekte de tüm gelecek nesillere nasihatlerde bulunmuştur. Eser, dönemin ilim ve anlayışına ışık tutmaktadır.⁵⁵

Eserde Vehbî'nin şahsî hayat tecrübelerini görülür. Döneminin sosyal hayat ve kurumları, bunlar hakkındaki düşüncelerini içermesi bakımından da büyük önem taşır. İlk önce *Dîvan*'ının arkasına eklenerek yayınlanan eserin daha sonra ayrı bir şekilde baskıları ve özeti yapılmıştır. Bu eseri Bursalı Mehmed Tahir, Vehbî'nin, Nabî'nin eserine nazire olarak hazırladığına değinir.⁵⁶Eserlere bakıldığında *Lutfiyye* ve *Hayriyye*'nin vezinleri, nazım şekilleri ve çoğunlukla işledikleri konu aynıdır. Bu sebeple de nazire olduğu söylenmektedir. Ancak hiç şüphesiz tam anlamıyla kopya bir eser değildir. Aşağıda da Vehbî'nin Nâbî'nin adını ve eserini şiirine aldığı görülür.

Fenn-i aḥlâḳta çoḳdur te'lif
Nazm u nesr üzre olunmuş tasnîf (s.42/b.31)

Lîk Nâbî-i dakîka-dānuñ
Ya'ni ol pîr-i sühan-pîrānuñ (s.42/b.32)

Pend-i Ḥayriyesidüir pür-ma'nî

⁵⁵ Ahmet Kartal, "XVIII. Yüzyıl Klasik Türk Edebiyatı: Mesnevîler", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6/1, Erzincan, 2011, s.215.

⁵⁶ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmahlı Müellifleri*, C.II, 1972, s.236.

Dime yazmış nice mālā-ya‘ni (s.42/b.33)

Vehbî, oğluna, ilim öğrenmesi gerektiğini, ilmin faydalarını anlatmış, daha sonra da çeşitli ahlâkî kaideleri öğütlemiş ve sakınılması gereken bazı kötü huylardan da kaçınmasını gerektiğini anlatmış, ilimler hakkında bilgi verilmiş, tefsir, hadis, fıkıh, ve tıp ilimlerini iyi öğrenmesini istemiştir.⁵⁷

Bununla birlikte Vehbî çeşitli ilim ve sanat dallarına değinir. Oğluna hangi mesleği seçebileceği, hangi mesleklerden uzak durmasını istediğini açıkça dile getirir. Her ne kadar ilmin faydalarına değinmişse de geometri, felsefe, kimyagibi ilim dallarını da eleştirmekte ve hatta uzak durması için telkinde bulunmaktadır. Filozofların görüşlerini, akla uygun gibi bulsa de ayet ve hadislere aykırı bulduğundan Lutfullah’ın felsefeye meyletmemesi tembihler.

İ‘tibār eyleme pek hendeseye

Girme ol dāire-i vesveseye (s.50/b.105)

“*Geometriye pek fazla değer verme. O şüpheli daireye pek düşme.*”⁵⁸

Eser, okullarda bile okutulacak kadar yaygın bir okuma kitlesine sahiptir bu Sakaoğlu’nun tespitlerinden anlaşılıyor: Tespitlerine göre XX. yüzyılın başlarında da Sümbülzâde’nin eserleri okunmaktadır. Ancak Sakaoğlu, Lutfiyye’nin çocuklarda düşünmekten alıkoyucu, miskin, kadercı ve dünya zevklerinden uzak tutan bir eser olduğunu da söylemektedir:

2.1.2. Levh-nâme

Mefâ’ilün mefâ’ilün fe’ûlün vezniyle yazılmıştır. Müfred beyit ise *mefâ’ilün mefâ’ilün mefâ’ilün fa’ûl’* dur.

“Getürdim besmele feth-i kelâma

Ḥudâ tevfiḳ ide vaşl-ı merâma” (1b/1) beyiti ile başlar ve

⁵⁷ Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İstanbul, 1991, s.136.

⁵⁸ Süreyya A. Beyzadeoğlu, *a.g.e.*, s.50.

Şalât-ı Hakk Rasûl-i Kibriyâya

Dağı Şahb-i nücümü ihtidâya” (32b/779) beyiti ile biter.

Toplam beyit sayısı müfred beyit ile beraber 779’dur. Besmele ile başlar ve başlığa kadar gelenekteki gibi tevhîd, münâcaat ve naât özellikleri taşıyan 14 beyit vardır. Eserin kafiye örgüsü ise *her beyti musarrâ/matla olmak üzere, "aa bb cc dd ee ff..." düzeninde kafiyeli beyitlerle yazılan şiir*⁵⁹ olan mesnevîdir.

2.1.2.1. Levh-nâme’nin Bölümleri

Eserdeki konular aşağıdaki gibi ayrı ayrı başlıklar halinde ve Arapça’dır. El-Beyt ve Hatime ile birlikte 28 bölümden oluşur. Sünbülzâde de başlıkları Farsça seçmiştir ve 94 bölümden oluşur. Müftî-zâde’in başlıkları Arapça seçmesi; eseri oluşturmadaki asıl amacı olan “basit Türkçe kullanma” arzusuyla örtüşmemektedir.

Levh-nâme’de konu başlıkları şöyledir:

Fî-Sebebi’n-Nazmi ve Beyâni’l-Hâceti:25 beyittir.

(Bu Manzumenin Yazılma Sebebi ve Hâcetin Beyânı)

Fî-Beyâni Hıbbi’ş-Şâlihîn ve Mücâribeti’t-Ṭâlihîn:32 beyittir.

(Salihleri, İyileri Sevmek ve Talihlerden [Kötülüklerden] Sakınmak Beyanıdır.)

Fî-Beyâni Kâbûli Nuşhu’l-Hayri: 8 beyittir.

(Hayırlı Nasihati Kabul Etmek Beyanıdır.)

Fî-Zemmi’t-Temerrüd ve Beyâni Hâlihî: 125 beyittir.

(Hakikati Kabul Etmekte İnat Etmenin Kötülenmesi Ve Onun Hali)

Fî-Beyâni Lüzûmi’l-İlmi İle’l-Ameli ve Fazlihî: 54 beyittir.

(Amel İçin İlmin Lüzumunun Ve Faziletinin beyanıdır.)

⁵⁹ Halil Çeltik, Tenkitli Divan Neşirlerinde Nazım Şekli Problemleri, *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları* Volume 2/3, Summer 2007, s.192.

Fî-Beyāni Tevķîri'l-‘ Ulemā’: 10 beyittir.
(Âlimlere Saygı Göstermek Beyanındadır.)

Fî-Ri‘ âyeti Hakkı’l-Üstāz: 7 beyittir.
(Hocalık Hakkına Riayetın Beyanındadır.)

Fî Beyāni’l-Kāna‘ ati ve Fevāyidihā: 82 beyittir.
(Kanaatin ve Faydalarının Beyanındadır.)

Fî-Zemmi’-t-Tama‘ i ve Hubbi’d-Dünyā: 15 beyittir.
(Tama‘ın ve Dünya Sevgisinin Kötülenmesi Beyanındadır.)

Fî-Beyāni’s-Sehā ve Fazlihā: 11 beyittir.
(Cömertliğin ve Faziletinin Beyanındadır.)

Fî-Zemmi’l-İsrāf: 12 beyittir.
(İsrafin Kötülenmesi)

Fî-Beyāni’l-Buħli ve’l-İmsāk: 9 beyittir.
(Cimrilik ve Tutumlu Olmak Beyanındadır.)

Fî-Beyāni’t-Tevāzu‘ : 13 beyittir.
(Alçakgönüllülük Beyanındadır.)

Fî-Zemmi’l-Kibri ve’l-Ġurūr: 35 beyittir.
(Kibrin ve Gururun Kötülenmesi Beyanındadır.)

Fî-Beyāni’t -Tezellül ve Zemmihī: 24 beyittir.
(Tezellülün ve Onun Kötülüğünün Beyanındadır.)

Fî-Beyāni’l-İhlāş: 30 beyittir.
(İhlâsın Beyanındadır.)

Fî-Beyāni’l-İhlāşı Beyne’l-‘ İbādi bi-Ma‘ ne’l-İstikāmeti: 23 beyittir.

(İstikametin Ma'nasının ve Kullar Arasında İhlâsın Beyanındadır.)

Fî-Beyâni'l-İstikâmeti ve'ş-Şıdķı: 23 beyittir.

(Ehl-i Sünnet İ'tikâdında Olmanın ve Doğru Olmanın Beyanındadır.)

Fî-Ri'âyeti Hukûķı'l-Vâlideyn: 84 beyittir.

(Ana-Baba Haklarına Riayetın Beyanındadır.)

Fî-Beyâni'n-Nuşhı ve Zemmi'l-Hased: 7 beyittir.

(Hasedin Kötülenmesi ve Nasihat Etmenin Beyanındadır.)

Fî-Beyâni'l-Hasedi ve Zemmihî: 35 beyittir.

(Hasedin ve Kötülüğünün Beyanındadır.)

Fî-Beyâni'l-Hayâ'i ve Medhîhâ: 9 beyittir.

(Hayânın ve Hayânın Övülmesinin Beyanındadır.)

Fî-Zikri'l-Veķâhâti Zıddu'l-Hayâ': 26 beyittir.

(Hayânın Zıddı Olan Utanmazlığın Yani Küstâhlığın Beyanındadır.)

Fî-Beyâni'l-Hilmi ve'l-Gâzabi: 21 beyittir.

(Hilmin ve Gazabın Beyanındadır.)

Fî-Medhî's-Şecâ'at: 7 beyittir.

(Şecâ'atin Övülmesi)

Fî-Beyâni'l-Cübni ve Zemmihî: 14 beyittir.

(Korkaklığın ve Kötülüğün Beyanındadır.)

El-Beyt: 7 beyittir.

Fî-Hâtimeti'l-Veşâyâ: 18 beyittir.

(Vasiyetin sonu)

A. ESERLERİN DİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ

1. Eserlerin Vezin ve Kafiyesi

Kafiye, mısraların veya beyitlerin sonlarında veya son yerlerinde, söz, anlam ve görev bakımından farklı ses ve söz tekrarlarıdır.⁶⁰

Levh-nâme, mesnevî tarzında *mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün* vezniyle yazılmıştır. Müfred beyit ise *mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün fa'ül'* dur. *Lutfiyye* de mesnevî tarzıyla yazılmıştır ve vezni “fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün” dür.

“Kafiye, şiir için bir ses unsurudur. Tıpkı müzikte, seslerin belli aralıklarla tekrarlanması gibi, kafiye de belli aralıklarla bir sesin tekrarıdır. Bu belli aralıklar, sadece klâsik yapıdaki şiirlerde görülen kaideci bir tarzda ortaya çıkmayabilir. Her şairin kendi şiirleri için, hattâ onun da her şiiri için farklılık gösterebilecek aralıklar düşünülebilir. Klâsik şiirde bu aralıkları temin eden, çağırılan, vezinler ve nazım şekilleridir. İster aruz, ister hece, hattâ bir dereceye kadar serbest vezin, ses unsuru olan kafiye, önceden hesap edilmiş yahut o şiir için şairin hesap ettiği aralıklarla kulağımıza veya zihin kulağımıza getirir. İşte şiirin musiki ile ilgisi burada başlar. Eskiler kafiye tam bir teknik sistem hâline getirmişler, onun çeşitleri hakkında teferruatlı kitaplar yazmışlardır. Hattâ şairlere kolaylık olsun diye kafiye lugatleri tertip etmişlerdir.”⁶¹

Lutfiyye'de kelime halinde rediflerin de ek halindeki rediflerin de çokça kullandığını görülür.

Râzıyum şîme vü etvârundan

Ĥüsn-i aĥlâĥ ile reftârundan (s.41/b.25)

(undan'lar ek halindeki rediftir. (âr'lar zengin kafiyedir)

V'ey gözüm nûrı sürûr-ı ĥalbüm

‘Ömrümün vârı huzûr-ı ĥalbüm (s.41/b.20)

(-ı ĥalbüm'ler kelime halindeki rediftir. ûr'lar zengin kafiyedir)

Kerem ü ni'meti bî-pâyândur

Şükri vâcib ne ulu Yezdân'dur (s.37/b.5)

⁶⁰ Muallim Naci, *Edebiyat Terimleri-Istilahat-ı Edebiyye*, Haz. M. A. Yekta Saraç, Risale Yay., İstanbul, 1996, s.43.

⁶¹Orhan Okay, *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, Dergâh Yay., İstanbul, 1990, s.36.

(-dur'lar kelime halindeki rediftir. ān'lar zengin kafiyedir)

Eyleyüp lutf u 'atāsın ikmāl
Enbiyā itdi pey-ā-pey irsāl (s.37/b.6)

(āl'ler zengin kafiyedir)

Birbirine ḥasedi zāhirdür
Aḳrabāda hele pek bāhirdür (s.100/b.549)

(dür'ler ek halindeki rediftir.)

Ekşeri diş bileyüp ḳurbāna
Göz diker nezre baḳar ihsana (s.64/b.219)

(a'lar ek halindeki rediftir.)

İrs olur mı eb ü ceddün hüneri
'İlmidür necl-i asīlün pederi (s.43/b.43)

(-i'ler ek halindeki rediftir. er'ler tam kafiyedir.

'Ulemā hep işin altun eyler
Kimyāger cigerin hün eyler (s.45/b.59)

(eyler'ler kelime halindeki rediftir. -n'lar mürdefe kafiyedir)

Ki odur cümleden akdem bilesin
'İlmi bu rütbe mükerrerem bilesin(s.46/b.72)

(bilesin'ler ek halindeki rediftir. em'ler tam kafiyedir)

Nutḳına teşne-leb ol ḳanma sakın
Gevşemişdür çenesi sanma sakın (s.98/b.535)

“sakın kelime halindeki rediftir, -ma'lar ek halindeki rediftir, -an'lar tam kafiyedir)

Müşfīk u muhlisi nādir bulunur
Bin içinde iki ya bir bulunur (s.101/b.555)

“bulunur”lar kelime halindeki rediftir, -ir'lar tam kafiyedir)

Levh-nāme'de redif olarak ek halinde redifler görülmektedir. Kelime halindeki redif ise yok denecek kadar azdır.

Neşāyiḥden biri budur gel ey *yār*
Gerekdür vālideyne olasin *yār* (23b/551)

(*yār*'lar kelime halindeki rediftir.)

Ḥayā oldur ḳabāyiḥden *utanmaḳ*
Degil şer'ī medāyiḥden *utanmaḳ* (28a/684)

(*utanmak*'lar kelime halindeki rediftir.)

Günāhiñca ḳalursın nār *içinde*
Niçe dürlü 'azāb u zār *içinde* (8a/169)

(*içinde*'ler kelime halindeki rediftir.)

'Afiv⁶² eyleñ deyü yalvarasın *sen*
Diye itdigün[i] bilmez misin *sen* (7b/155)

(*sen*'ler kelime halindeki rediftir.)

Görenler ṭālib olur ülfet*ine*
İşiden rāḡıb olur sohbetine (3b/46)

(-ine'ler redif,-et'ler tam kafiyedir.)

İşitdiler ḳudūmiñ aḳrabā*lar*
Gelüp tebrīk idüp dir merḥabālar (24a/565)

(*lar*'lar kelime halindeki rediftir,-abā'lar zengin kafiyelerdir.)

Her iki eserde de tam ve zengin kafiyelerin örnekleri çoğunluktadır.

Lutfiyye'de:

Ḥamdülillāh ki Ḥudā-yı Mennān
Seni bu bendeye ḳıldı iḥsān (s.41/b.21)

⁶² 'Afiv : 'Afiv M

(-ân'lar zengin kafiyedir)

Ḥācegān ḥatmi be-vech-i ādāb

İntisāb itmege Ḥaḳḳā eyü bāb (s.63/b.212)

(-âb'lar zengin kafiyedir)

Levh-nâme'de:

Kişiye ḥüsn-i ḥulḳ u ḥayr-i ḥaşlet

İder me'vā ve mesken aña cennet (2b/26)

(-et'ler zengin kafiyedir)

Ḳanā' at fazlına çok vārid āṣār

Kütüblerde yazıldı niçe aḥbār (13a/288)

(-âr'lar zengin kafiyedir)

Her iki eserde de kafiyeler çoğunlukla Arapça ve Farsça kelimelerden oluşmaktadır.

Lutfiyye'de:

Tab'un eylerse ana meyl-i neva (Farsça)

Bil makāmātını bî-sīt ü sadā (Arapça) (s.67/252)

Ekseri sözleridür kizb-i sarīh (Arapça)

Ne 'amel biñde biri çıksa saḥīh (Arapça) (s.51/112)

Her ḳafadan işidüp bir āvāz (Farsça)

Dehenüñ eyleme şaşḳın gibi bāz (Farsça)(s.71/291)

Levh-nâme'de:

Odur ma' būd yoḳ ḡayri aña ḥāş (Arapça)

Cilādur zikri dilden giderür pās (Farsça) (1b/4)

Daḫı bil 'ilm-i ḥāliñ biri ey yār (Farsça)

Didiler 'ilm-i aḥlāḳ olmaz inkār (Arapça) (2a/17)

Veyā lahm-ı decāc ü kebg ü *dürrāc* (Arapça)
 Ola envā' -ı şurba qahve *mevvāc* (Arapça) (13b/307)

Türkçe kelimelerle kurulan kafiyelere örnekler aşağıdaki gibidir:

Lutfiyye 'de:

Köhne taqvīm diyüp de *atma*
 Bunamışdur eyü müfte *şatma* (s.99/b.536)

Cifr ise ehl-i keramet *işidür*
 Kim görür ehlin anuñ kim *işidür* (s.53/b.132)

İştihāt-ı müzeyyefdür *hep*
 Bir alay qavl-i müzahrefdür *hep* (s.56/b.153)

Fenn-i ra'na ferāset *ne güzel*
 Bilesin hāl-i kıyāfet *ne güzel* (s.69/b.269)

Levh-nâme 'de:

Yataq yatur gözine girer uyku
 Enin ü zāra düşürmez bu *korqu* (8b/181)

Alurduñ đarbile qahrile ol *gün*
 Virürsin haqqımız 'adlile bu *gün* (7b/157)

Niçün itdiñ bu işi bilmedim *ben*
 Degil lāyık hele fikr eyle bir *sen* (26b/631)

Qanā' at olsa vāfī aş ve *ayran*
 Düşer vaqti aranur nān u *şoğan* (13b/308)

Bularıñ sa'y ü lufti hadde *gelmez*
 Ne mümkindür niçe vardur *bilinmez* (25a/598)

Müftû-zâde'in bazı beyitlerinde sadece mısra sonlarında değil, mısra içlerinde de kafiyeli kelimeler kullandığı görülmektedir. Böylece, bir ahenk sağladığı görülebilir. Ayrıca bu beyitler için *tarsi* sanatının kullanıldığını söylemek mümkündür.

Huşûliçün şaşın itme tekellüf
Fevâtiçün şaşın çekme te'essüf (13b/312)

Şecâ'atle olur tañhîr-i buldân
Şecâ'atle olur meydân-ı merdân (31a/739)

Lutfiyye'den tarsi örnekleri de şöyledir:

Anlaruñ âlini Allâh bilür
 Sırların 'ârif-i âgâh bilür(s.63/b.215)

Âteş-i faqr ile süzân olmuş
 Cigeri derd ile büryân olmuş (s.114/b.676)

Çâbil-i 'ilm ü kitâbet itdi
 Sâhib-i rüşd ü dirâyet itdi (s.39/b.4)

Klasik Türk şiirini, XVIII. yüzyıl şairleri arasında en iyi temsil eden şairlerden biri Vehbî'dir. Şiirlerinde şiirsellik yoktur. Daha çok şekle, dışa ve klasik estetiğe önem verdiği görülür. Bâkî, Nâbî, Sâbit ve Nedim'in gibi büyük şairlerin mazmunlarını tekrarladığı, divan şiirinin söz ve mana sanatlarına hemen her beytinde yer verdiği görülür. Şiirine zevk ve eğlenceye düşkünlüğü yansır. Şiirlerinde Sâbit gibi yerel konulara, günlük hayatla ilgili atasözleri ve deyimlere yer vermekle birlikte şiirinde devrin toplumsal hayatını görmek mümkündür.

İfadelerindeki öğüt verme amacı kimi zaman mananın lafızlara dökülme şekline de sirayet eder ve en küçük birim olan kelime ile bunlardan oluşan cümleler bile işlek kuralların ihlaline denenelebilmektedir. Bu nedenle de şiir bir bütün olarak ele alındığında eksik kalır. Ancak bu görüş sadece Lutfiyye için değil Levh-nâme

için de geçerlidir. Öyle ki Türkçe kelimelerin Arapça kalıplara sokulmak istemesi hem bir başarı hem de bir başarısızlık olarak değerlendirilebilir.

Levh-nâme, daha önce belirtildiği üzere, herkesin anlaması amacıyla XVIII. yüzyıl şairlerinin bir kısmının kullandığı ağır ve ağıdalı dilden uzak, sade, gösterişsiz bir şekilde yazılmıştır. Ancak sade ve gösterişsiz olmasına rağmen sağlam ve akıcı bir üslubunun olduğunu söylemek güçtür. Müftî-zâde, eserin eğitime yeni başlayanlara veya hiç eğitim görmemiş halka, öğrencilere bir şeyler öğretmek ve onlara faydalı şeyler telkin etmek dolayısıyla Türkçe yazdığını açıkça belirtmektedir. Müftî-zâde'in hocalık vasfını burada görmek mümkündür.

Didim Türkî dahı hem sehel-ta' bîr
Budur kaçdım ' avâm-ı nâsa te'sîr (3a/36)

Türkçe'yi şiir dili olarak seçmek, bir dilin zenginliği olarak kabul edilen deyimleri yapıtta sık sık kullanmaya çalışmak Vehbî'yi de Müftî-zâde'i de ölçü hatalarına düşmesine sebep olmuştur. Bu yüzen *Levh-nâme* vezin kusurlarıyla dolu bir eserdir. Ancak bunun müstensihthen kaynaklandığı da söylenebilir. Ancak *Lutfiyye*'de de vezne uymayan beyitler, vezin kusurları gözden kaçmaz. Fakat bu onun acemiliğinden değildir. Vehbî'nin şiirine gündelik yaşama ait birçok Türkçe sözcükleri, deyim, yer adı ve ifadeleri katmaya çalışması imâle, zihaf, med gibi ölçü hatalarına düşmesine neden olmuştur. Elbette bir dili başka bir dille karşılamaya çalışmak her iki dil için de yetersiz kalacaktır. Bununla birlikte incelenen eserlerde anlam-lafız bakımından uyumun gözetilmeye, fesahat ve belâgat için aranan şartlara uymaya, vurgulanmak istenen manayı verebilmek şiirsellik katabilmek amacıyla edebî sanatlarından yararlanılmaya çalışıldığı görülür. Böylece zorlama şiir yazıyor omasını gizlemeye çalışır ancak gene de tam anlamıyla bunu başaramamıştır. Başka dillerin kurallarını bir arada kullanma isteği, şairlerin işlerini zorlaştırmıştır. Açıkçası bu durum eseri okuyanda da birtakım unsurları eksik kalmasına, yanlış anlaşılmasına neden olacak bir durumdur.

Aşağıda vezin kusurlarına örnekler verilmiştir:

Levh-nâme:

İmâle:

Getürdim besme/e fetḥ-i kelāma

.---/..--/.--

Ḥudā tevfiḳ i *de* vaşl-ı merāma (1b/1)

.---/..--/.--

Çü dil rabṭ eylemiş ol fazl-ı Ḥaḳḳa

‘İbāda rabṭı/e çekmez meşakḳa (12b/282)

.-./.../.--

Zihaf:

Oturursıñ ber-ā-ber güneş-gāha

Olursın muntazır nīm-i niğāha (19b/461)

“-neş”hecesi kısa okunmalı.

Şaḳım faḳr u *ihtiyāciñ* itme telmih

Su’ālinde it istiğnāñı terciḥ (20a/473)

“-ih” hecesi kısa okunmalı.

Niyāz ider seniñçün aña her bār

Efendim sulṭānım dir niçe tekrar (24b/587)

“sulṭānım” kelimesindeki “-tâ” hecesi kısa okunmalı.

Vasl:

Kimi sevdi bu dünyāda didi yār

Olur anuñla āḥir cennet ü nār (3a/44)

(cen-ne-tü)

Döner dir bu emire bir kaç a’ yān

Eger rüşvet virilmez saña noḳşān (15a/351)

(bir-ka-ça-yan)

Eḳārib āşinā cīrān u ḥullān

Bularla ülfet it şıdḳıle her ān (21b/507)

(ül-fe-tit)

Lutfiyye:

İmâle:

Anları meclisine uğratma

-. - / . . . - / --

Sözlerin bir pula alup şatma (s.87/b.434)

-. - - / . . . - / --

Zihaf:

Gâh aḥbâbı ziyâret eyle

--- / . --- / -

Lîk eṭvârına dikkat eyle (s.90/b.467)

--- / . --- / --

İki eserde de istek ve emir kipi çokça kullanılmıştır:

Levh-nâme'de istek kipi: yalvarasın (7b/155), dileyessin (7b/156), diyeler, geleler (7b/154), bilesin (9b/204), diyeler (3a/39)

Lutfiyye'de: istek kipi: olasın (s.42/b.29), bilesin (s.46/b.72), göresin (s.49/b.91), eyleye (s.40/b.11), bulalar (s.71/b.287)

Levh-nâme'de emir kipi: gitme (3b/56), dime (4b/76), vir (7b/148), atıñ (8a/166), oḡu (11a/240), itme (12a/264).

Lutfiyye'de emir kipi: itme (s.62/b.206), alma-kalma (s.49/b.98).

Levh-nâme'de Eski Anadolu Türkçesindeki (dUrUr) bildirme ekine de rastlanılmıştır: kimdürür (3b/56), budurur (5a/86), cevherdürür (9b/210). çokdurur (15b/360).

Her iki eserde de kelimenin halk söyleyişine de rastlarız.

Levh-nâme'de: koy- yerine ko- (21b/503, 21b/511, 22a/515)

Lutfiyye'de: ko-(s.66/b.244)

Levh-nâme'de daha önce Klasik Türk şiirinde kullanılmamış kelimeye rastlanılmıştır.

İlıncağ (24b/582).

Levh-nâme'de ve *Lutfiyye*'de Eski Türkçe ve Halk şiirinde kullanılan kelimeler görülmüştür:

Levh-nâme: turılmak (5a/94), alıvirmek (154), segirtmek (24a/564), timür (8b/180), kande (6a/117, 7a/136, 17a/397), şeytân aldamak (9a/198), küymek (6a/110), urılmak (22b/535), dolınmak (291), kimesne (345), eylik (58), eyü (14b/336);

Lutfiyye'de eyü (s.63/b.212), tol-(14), togrı(s.40/b.11), tarıl-(s.157/b.1081)

Lutfiyye'de son derece uzun tamlamalara raslanırken *Levh-nâme*'de rastlanılmaz.

Öyle ki mısra boyunca kullanıldığı da dikkat çeker.

Lutfiyye'den örnekler:

V'ey nemā-perver-i feyż-i cāvid

Nahl-i nevreste-i gülzār-ı ümīd (s.41/b.18)

V'ey güzīde güher-i dürc-i şeref

Mihr-i tābende-ruḥ-ı bürc-i şeref (s.41/b.19)

Hece Düşmesi Türkçe kelimelerde Klasik Türk şiirinde sıklıkla görülen, bir vezin kusuru sayılmaz ve ustalık olarak değerlendirilir.⁶³ “Bir kelimedede iki ünlünün bir araya çok nadir geldiği Türkçede, kelimeyi meydana getiren hecelerin ve söz içinde yan yana gelen kelimelerin komşu hecelerinin de birbirlerini etkilediği ve bir düzene koyduğu belirtilir. Bununla ilgili olarak bazı birleşik olan kelimelerde ya birinci kelimenin son ya da ikincinin ilk ünlüsünün düştüğü görülür.”⁶⁴

Hece düşmesine her iki eserde de rastlamak mümkündür:

Lutfiyye:

Germ ü serdin çekerek devrānun

Anlamış n'idüğünü dünyānun (s.98/b.534)

⁶³ Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yay., Ankara, 2000, s. 277.

⁶⁴ M. A. Yekta, Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi: Biçim Ölçü Kafiye*, Gökubbe Yay., İstanbul, 2015, s. 209.

Oldı çün mâye-i hüsn-i ahlâk
Bulsa taqdîm *n'ola* istihkâk (s.46/b.73)

Bâ-ğuşûş olmuş idüm pek haste
N'ola yazumsa şikeste-beste (s.164/b.1153)

Levh-nâme' de tarafımızca yapılmış olan hece düşmeleri şöyledir:

Ṭa' âmiñ günde *bir'ki*⁶⁵ olsa cā'iz
İkiden fazlası haddi mücāviz (14a/320)

Kelâminuñ budur ma' nâ-yı şırfı
Beni 'abd itdi o *k'öğretti*⁶⁶ harfi (12a/273)

Ayet, hadis, atasözü, deyim kullanımı şairlerin çokça başvurdukları bir yöntemdir. Bu nedenle her iki eserde de atasözler ve deyimlere; ayet ve hadislere, Arapça ibarelerden oluşan iktibaslara yer verilmiştir.

2. Eserlerde Kullanılan Atasözleri ve Deyimler

Cem Dilçin, nasihatnâmeler; dinî, toplumsal ve ahlâkî birtakım nasihatler vererek kişiyi/toplumunu, o çağın gereğine göre, yaşamın bütün evreleri için hazırlamak ve yetiştirmek amacındadır. Bu yüzden nasihat-nâmelerin “*nazma çekilmiş*” âyet, hadis, hikmet, kelâm-ı kibâr ve atasözleriyle dolu olduğunu ifade eder.⁶⁷

Her dilin kendine mahsus ata geleneği ve deyim kültürü vardır. Bu nedenle bir kültürde geçen deyimi başka bir kültürde tam karşılığı olmadığı gibi tersi anlama gelecek şekilde de kullanımları olabilir. Aşağıda tez konusu iki eserin kullandıkları deyim ve atasözlerine yer verilmiştir. Atasözleri ve deyimlerin eğitici, öğretici, yol gösterici özellikleri vardır ve anlamı pekiştirmek açısından önemlidir.

⁶⁵ bir'ki: bir iki M

⁶⁶ k'öğretti: ki öğretti M

⁶⁷ Cem Dilçin, *a.g.e.*, s. 188.

2.1.Deyimler:

Lutfiyye' de:

Cigeri hun eyle-(ciğeri kan ağla-), ciğeri kebab ol-

‘Ulemā hep işin altun eyler

Kimyāger cigerin hūn eyler (s.45/b.59)

Ağzına bak-

İşidenler de şafālar bulalar

Bağalar agzına hayrān olalar (s.71/b.287)

Canını sık-

Anlaruñ ya‘ni begenmez işini

Sıkılur cānı sıkır hem dişini(s.88/b.445)

Başı derde gir-

Dalğavukla *başuñ ugrar derde*

Öyle şıķlet çekilür mi serde (s.111/b.646)

Can yak-

O kıyāfetle ne *cānlar yakmış*

Āteş-i hīleye çaķmak çaķmış (s.136/b.880)

Akla sığmaz

‘*Akla sığmaz* katı çok böyle fūnūn

Anlara dinse sezā işte cūnūn (s.56/b.148)

Başını belaya sok-

Sarıguñ olmaya tarz-ı süfehā

Eluñ ile başuna şarma belā (s.93/b.490)

Boğaz tokluğuna

Heves itme hademe çoķluğına

Dursalar da *boğazı çoķluğuna* (s.156/b.1078)

Sırrı fâş eyle-

Sırrını kimseye fâş eyleyemez

Aç yatur ağızın açup söyleyemez (s.114/b.680)

Oyun et-

Zihnüñi lu‘b ile kıılma hayrân

Bir *oyun eylesün* sana cihân (s.77/b.346)

Sermayeyi kediye yükle-

‘Ākıbet alçak idüp pâyesini

Kediye yüklede sermâyesini(s.131/b.829)

Levhnâme’de:

fevt ol-, mevt ol-

Meşîb pîre yâ maşşûş ola fevt

Cüvân(-ı) tâzeler çün olmaya mevt (6a/109)

fırsat öl-

Olur ‘uqbâda zâyid derd ü hasret

Niçün hayr itmedim fevt oldu fırsat (17a/389)

iîflasa düş-

Sehî âdem disünler diyü mâliñ

Virüp iflâsa düşmesün hâliñ (17a/393)

te’essüf çek-

Huşûliçün şağın itme tekellüf

Fevâtiçün şağın çekme te’essüf(13b/312)

def’ ol-, başı ağrı-

Halîm olan darılmaz def’ olur şer

Emîn olur anıñçün ağrımaz ser (29b/715)

diz dik-, ense göster-

Diziñ diküp yanın yanma melâda

Çevürüp *eñse gösterme* ʿ ibāda (19b/452)

devri vakti gel-

Ṭaʿ āmında ve kelāmında gözet rāh
Gelicek nevbet-i vaḳtiñ ol āgāh (19b/453)

zahmet çek-

Çeküp zaḥmet ʿ ameller ile ecnās
 Şevābın zāyi ʿ idüb ḳala iflas (21a/497)

yalanı yüzüne vurul-

Kimi var *urılır kızbi yüzine*
 Dinür kâzib özi nedür sözi ne (22b/535)

din ve dinyasını yık-

İder işler ki gūyā oldı mecnun
Yıḳar hem dīn ü dünyāsın o maḡbūn (29b/718)

pak et-

O kim *pāk itdi* dilin bu yediden
 Hemān pāk oldı gūyā her redīden (32a/769)

dillerini mızrak et-

ʿ Uḳūḳ-ı vālideyn oldı kebire
 Şaḳım *dillerin itme saña tīre* (23b/554)

söze şekil ver-

Gerek ehl-i kemāle fenn-i inşā
Vire şūret kelāma keyfe mā-şā (11a/245)

yüz suyu dök-

Niçe var idāmı milḥ u zaʿ ter
 Ki *dökmez āb-ı rūyın* eylemez cer (13b/309)

gönül bağla-

Çü *dil rabṭ eylemiş* ol fażl-ı Hakkā
 ‘İbāda rabṭile çekmez meşakka (12b/282)

el için ağla-

İliçün ağlayanın gözi yaşı
 Meşel diñmez niçün idem şavaşı 31b/752)

kendini aciz bil-

‘Abid lāzım *bile kendini* ‘āciz
 Ğurūrla olmaya ḥaddin mücāviz (29b/725)

guş tut-

E yā rūḥ-ı peder *tut* baña *gūşın*
 Daḥı ğafletden iḳāz eyle hūşın (32a/762)

ettiğini bilmeme-

‘Afiv⁶⁸ eyleş deyü yalvarasın sen
*Diye itdigüni*⁶⁹ bilmez misin sen (7b/155)

halka mazhak ol-:

Olur gāhice suḥra *ḥalka mazḥak*
 İder ba‘ zı anı kesbine meslek (29a/691)

diş bile-

Murādı şayd-ı māl-ı derdimendān
Biler dā’im iliñ mālına *dendān* (15a/348)

melama düş-

E yā ferzend-i men gūş it kelama
Düşürmeye seni Mevlā *melāma* (3a/40)

dizgine gir-

⁶⁸ ‘Afiv :’ Afv M

⁶⁹ itdigüni: itdigün M

Gerekdür merd-i kâmil ide ta' lîm
Gire dizgîne gerden ide teslim (6a/119)

ayıp ört-

Eyülerden gelür eylik be-her hâl
 'Uyûbı *setr iderler* naşş-ı ikmal (3b/58)

el çek-

Ķanâ' atle *çekesin el* zulümden
 Diye Mevlâ ki rāzîyam kulumdan (7a/143)

yatak ve uyku diken ol-

Neden yokdur bu kôrğudan telâşîñ
Diken olmaz saña ħ'âb ü firâsuñ (9a/192)

2.2. Atasözleri⁷⁰

Lutfîyye'de:

Açın karnı doyar gözü doymaz

El açar olmasa daĥi muĥtâc
Ķarnı toĥ olsa yine gözleri aç (s.113/664)

Davulun sesi uzaktan hoş gelir.

O ise maşraf-ı 'ıyd ile melûl
Dûrdan hoşça gelür şavt-ı tûbûl (s.127/794)

Dünya malı dünyada kalır.

Âdemüñ *mâlî kalur dünyâda*
 Ħaĥĥ-ı 'abde ne virür 'uĥbâda (s.124/764)

Can çıkmayınca huy çıkmaz.

Ĥutar elbet yine eski şuyını

⁷⁰ Bu bölümde şu tezden faydalanılmıştır: Devrim Sevinç Kalaycı Atasözü ve Deyimler 18.Yüzyıl Şairlerinden Sünbülzade Vehbi(Lutfîyye),Bosnalı Sabit, Enderunlu Vasıf ve Nedim'in Divan ve Mesnevilerinde Atasözleri ve Deyimler, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne, 2007.

Çıkısa da cānı değışmez huyını (s.132/843)

İnsanın gözünü bir avuç toprak doyurur.

Çeşm-i hırsı doyurur hāk ancağ

Mevt ider çirkin anuñ pāk ancağ (s.108/624)

Kepenek altında er yatar.

Hāk içinde dūr ü gevher bulunur

Kepenekde didiler er bulunur (s.97/525)

Su uyur düşman uyumaz.

Hāb-ı hargūşına olma magrūr

Şu uyur düşmen uyumaz meşhūr(s.140/ 924)

Tuz ekmek hakkını bilmeyen kör olur.

Ṭurur elbet gözine nān ü nemek

Kör olur şübhe mi var öyle köpek (s.153/b.1048)

Son pişmanlık ele girmez.

‘Aybdur āqıla magbūn olmağ

Soñ peşimānlığa maqrūr olmağ (s.138/b.898)

İşten artmaz, dişten artar.

Dişden artar dimeden aşl-ı merām

Eylemekdür fuğarāyı it‘ām (s.106/b.599)

Yalancının evi yanmış kimse inanmamış

Āteşe yansa da beyt-i kezzāb

İnanup kimse götürmez aña āb (s.82/b.393)

İnanma dostuna, saman doldurur postuna.

Kimseye itme ‘adāvet izhār

Şāyed ol dostuñ olur āhir-i kār (s.141/b.926)

Ḥālũñ añlatma dağı dostuña sen
Giderek belki olursın düşmen (s.141/b.927)

Levh-nâme'de:

Su bulanmayınca durulmaz:

Dimez saña şebābıñ hükmidür bu
Meşeldür *bulanur pes fırlur şu* (5a/94)

Güneş balçıkla sıvanmaz:

Şeref zātıñda varsa *giri konmaz*
Güneş balçıkla mümkün mi *şuvanmaz* (19a/445)

Ayağını yorganına göre uzat:

Ayađıñ yorđanıñca kavli mi' yār
Ḥayāl-i ḥāma düşüp bozma reftār (15a/344)

Ecel vadeyi beklemez:

Niçe 'ākıl olur mevḥūma mađrur
Ecel va' deye küymez kavli-i meşur (6a/110)

Bilmemek ayıp değil, öğrenmemek ayıp:

' Aceb olmaz kişiy e bilmemeklik
Su 'āl idüp ta' llüm eyle[me]meklik (4b/78)

Emanete hıyanet olmaz:

Ḥađıķat sırr olur sende emānet
Anı keşf eylemek olur ḥıyānet (4a/68)

Son pişmanlık fayda vermez.

Nedāmet fā 'ide virmez o demde
Ḥalursın derd-i bī-dermān ğamda (7a/140)

Bana arkadaşını söyle sana kim olduğunu söyleyeyim:

Su 'āl itme didiler kişiden git

Çarîni kimdürür aña nazâr it (3b/56)

Açma sırrını dostuna o da söyler dostuna:

Şakın sırrıñı itme dosta izhâr

Ki her şağşa degildür ketm-i esrar (3b/64)

3.Eserlerde Kullanılan Edebî Sanatlar

Sanatlar şairlerin şairliklerini, meziyetlerini göstermede en etkili yoldur. Bu nedenle kullanılan sanatlar okuyucuya şairin yaşadığı çevresi, sosyal hayatı, eğitimi, hissiyatı gibi konularda referans olmaktadır.

3.1.Te zad

Vehbî olayları zıtlıklarıyla anlatsa da eseri *Lutfiyye*'de te zat sanatına az rastlanır. Bunun aksine *Levh-nâme*'de oldukça fazla örneğine rastlanır. Ancak Müftî-zâde ise baştan, şiirini zıtlıklardan faydalanarak yazdığına değinir:

Lutfiyye'de:

Zâhir ü bâtım bilmez câhil

Çışır u lüb nüktelerinden zâhil (s.63/b.209)

Gerçi lâzım sebep-i emr-i ma'âş

Az ve çoğ itmek içün def'-i telâş(s.127/b.767)

Levh-nâme'de:

Meğâmidden *getürdüm zıdların* hem

Meşel pâ-zehrile medfû^ç olur semm (3a/35)

İder fūrta vü lâfi yok teğâşî

Ber-â-ber farkı yok *şulh u şavâş* (29a/696)

^ç Amel olursa kalmaz sende pindâr

Gider da^ç vâ *gelür* bil hazm u inkâr (18b/432)

Hayānīñ zıddı var dinür veķāḥat
 Utanmazlıkdurur idüp ķabāḥat (28b/687)

Gice gündüz bu fikr ile olur zār
 Firāş-ı rāḥat olur kendine ḥār (27a/647)

Olasın cānile ḥizmetde ķā'im
Gice gündüz bu ḥālet üzre dā'im (25b/613)

Acı tatlu ne gelse dir lisana
 İder ķalduķ ' aceb kötü zemāna (26a/615)

3.2. Teşbih

Anlatılanı daha da belirgin hale getirmek için kullanılan teşbih sanatına her eserde olduğu gibi *Levh-nāme*'den örnekler vermek mümkündür:

Eger nā-ehl eline düşse ķalur
Öküz- vārī hünersiz tenbel olur (6a/120)

(Kişi) eğer ehil olmayana düşerse, öküz gibi hünersiz ve tembel olur. İşin ehline düşmek önemlidir. Konu ne olursa olsun her işin bir ehli vardır ve neye ihtiyaç duyulursa o konudak ehli bulmak gerekir. Aksi takdirde bir şey öğrenilemez.

Bular cem' olalar *tağlar mişāli*
 Dimek olur mı yok ḥimle mecali (8a/162)

Bunlar (yapılan isyanlar) dağlar misāli toplansalar bu yükün altından kalkamazlar ama (o zaman)bu yüke mecali yok demek olur mu?

Ekül olur ṭabāyi'lerde menfur
 Dinür *sığır gibi yir yā* çömezdir (14a/317)

Çok yemek yiyen pisboğazdır ve ondan nefret edilir, sığır gibi yediği da çömez diye eleştirilir. Burada çok yemenin zararını anlatmak için çok yemek yiyen kişi hayvana benzetilmiştir.

Dağı her āşināyı şanma kim dost
Kimi çün *bī - meze kavūn -i hoş-bost* (4a/62)

Her tanıdığını dost sanma, kimi mezesiz güzel kavuna benzer. Görünüşü güzeldir ama bir tek o yeterli değildir.

Odur ma‘ būd yok gayri aña hāş
Cilādur zikri dilden giderür pāş (1b/4)

Tapılacak olan yalnızca Allah’tır, O’ndan başka ilah yoktur. O’nun adını anmak cila gibidir, kalpteki pası giderir. Kalbi diri tutmak için Allah’ı çokça anmak gerekir.

‘Uķūķ-ı⁷¹ vālideyn oldı kebīre
Şaķın dillerin itme saña⁷² tīre (23b/554)

Anne babaya saygı oldukça önemli bir konudur, sakın dillerini ok etme. Sözler oka benzetilerek ve kişiye anne babasına yaralayıcı konuşmaması tembih edilmiştir.

Didim nazmıle bir niçe veşāyā
Ki her biri çü bir ‘ İķd - i Süreyyā (32a/763)

Müftî-zāde yazdığı eserde nasihat ettiğini belirtir ve övmek için onu Süreyya incisine benzetir. Nasihatleri ıkd-i Süreyya (Ülker denilen ikişer ikişer karşılıklı yıldız kümesi) gibi dizilmiştir.

Eyü fehm it ne *cevherdür neşāyīh*
Zalām-ı kāsvet-i qalbe meşābīh (4b/73)

Nasihat kalbin kasvetli karartısını silen bir mücevhere benzetilmiştir.

‘İlim *cevherdürür* kim yok mümasil
Dü-dünyāya anuñla olur tevāşul (9b/210)

Bu beyitte de ilim, iki dünyaya kavuşma aracı olan emsali görülmemiş bir mücevhere benzetilmiştir.

⁷¹ ‘Uķūķ-ı : ‘Uķūķu M

⁷² saña: sāña M

Saňa nisbet *vücūdı oldu bir küh*
Ki itdiñ müttekā yok ğam u endüh (24b/578)

Annenin fedakârlıklarından bahsedilirken annenin vücudunu çocukları için gam ve ıstıraba karşı gerilen bir dağa benzetir.

Dü-pistān oldu anda çişmesārī
Şīr [ü] şekker olur anlara cārī (24b/579)

Gene annenin fedakârlıklarından bahsedilirken annenin memeleri, süt akıtan çeşmeye benzetilmiştir.

Lutfiyye'de teşbihin güzel örneklerine rastlanır.

Ḳavm-i şūfiyyedür ehl-i taḥḳīḳ
Dil-i şāfileri deryā-yı amīḳ (s.62/b.199)

Tasavvuf ehlinin gönüllerini derin bir denize benzetir.

Vehbî, oğlu için hitapta bulunduğu her beyitte oğluna teşbihler yapmıştır. Aşağıda bir örneği vardır:

Mihr-veş eyleyüp işrāk u zuhūr
Dil-i tārīkūmi kılduñ pür-nūr (s.41/b.23)

Lutfullah'ı güneşe benzetir ve Güneş gibi etrafı ışıklandırıp karanlık gönlünü aydınlattığını ifade eder.

Ehl-i 'ilme zer ü zīver ruḥ-i zerd
Yüklenür *māl eşegi* sırtına derd (s.45/b.60)

İlim sahiplerine altın ve süs sararmış yüz iken altın isteyenlere, arayanlara yük taşıyan eşek gibi yükten başka bir şey olmaz. Altın arayanları eşeğe benzetir.

Fıkh ise baḥr-i '*amīk-i 'irfān*
Vardur anda güher-i bī-pāyān (s.47/b.79)

Fıkıh ilmini sayısız mücevherlerin olduğu derin bir denize benzetir.

Recm-i ğayb itdiğiçün ehl-i nücūm

Oldı m̄anend-i *şeyātīn* mercūm (s.51/b.111)

Yıldız ilmiyle uğraşanları şeytana benzetir.

Ťarz-ı inşāda en hoş tarz-ı cedīd

Köhne vādīleri itdik tecdīd (s.74/b.318)

Vehbī burada eski şiir tarzını köhne vadilere benzetir.

Dehen-i kāzib olur *zehr-feşān*

Birdür imlāda yalan ile yılan (s.82/b.392)

Yalan söz konuşanların ağızlarından söz değil zehir saçılır.

Cüst-cū eyleme yārān ü celīs

Kütüb-i fāhire-veş var mı enīs (s.90/b.465)

Değerli kitaplar dost gibidir.

Şadağ a işte bugüne ihsān

Şadefe düşme *gibidür nisān* (s.115/b.683)

İhtiyacı olanlara sadaka vermek, sadefe düşen nisan yağmuru gibidir. Sadakayı nisan yağmuruna benzetir.

Anlar aḥbābını bir pula şatar

İşine süteci gibi çok şu kıatar (s.137/b.895)

İnsafsız insanları işine su katan sütçüye benzetir.

3.3. Cinās:

Yazılışları ve söylenişleri aynı, anlamları farklı olan sözcükleri bir arada kullanma sanatıdır. *Lutfiyye*'de başarılı örneklere rastlanırken *Levh-nāme*'deki örnekler yavan kalmaktadır.

Lutfiyye'de:

Çarḥ-ı dūn kıurđı 'acā'ib *dūzeni*

Aldadur lu'bı ile merd ü *zeni* (s.77/b.344)

Manşib olduğda kıaparlar *pāre*

Olarak hizmete pāre pāre (s.152/b.1040)

Cifr ise ehl-i keramet *işidür*

Kim görür ehlin anun kim *işidür* (s.53/b.132)

Ba'zı kimse arayup *genc bulur*

Ḥānesinde şanasın *genc bulur* (s.154/b.1052)

Nüşacılık hele pek *azmağdur*

Ya'ni encāmı göbek *yazmağdur* (s.55/b.143)

Lutfiyye'de bu şekilde kurulan cinas örnekleri fazladır:

‘Arazi cevheri bulsañ *alma*

Fikr-i sūretle heyūlā *çalma* (s.49/b.98)

Ne zamān dürc-i dehānuñ *açasın*

Bezm-i ‘irfāna güherler *şaçasın* (s.71/b.286)

Kendüyi vākıf-ı aḥvāl *şanur*

Hezeyānın işidenler *uşanur* (s.72/b.295)

Levh-nâme'de:

Mürüvvet eylemez ḥāl-i ‘i *bāda*

Arar ḳande ziyāde var *bāda* (17a/399)

Mecālisde ḳu‘ ūdiñda edeb *it*

Ki erbāb-ı me‘ ārif rāhına *git* (19b/450)

Ḥelāl olmuş seniñdür māl *ile ne*

‘Abeş aniñla kibr itmek *bilene* (19a/438)

Temām oldı ḫurūfāt döndüñ *ize*

Diye biri nedür nef‘ iñ di *bize* (20a/469)

Seni çün buldı mäder zâr u ‘ārī
Ne veche eyledi raḥmetle yārī (24a/566)

Ṭa‘ āmında libāsında ne lāzım
Anı taḥşīle olurlar mülazım (24a/594)

Bu üslûba irişdiñ sen kemāle
Ya ‘ilmile veyā devletle māle (25b/601)

Ḥilāf-ı ḥaḳḳ eger ḥaşm ola zāhir
Te‘ āvün eyle ol ḥaḳḳa müzahir (26b/628)

İder niçe rezā’ il irtikābı
Ḥayā⁷³ itmez yüzinde yoḳ çü ābı (29a/692)

Levh-nâme’de en belirgin cinas örneği ise aşağıdadır:

Ġazab bunda tehevür *ma‘nīsine*
Didim sābıḳ tehevür *ma‘nīsine* (30b/730)

3.4.Telmih

Vehbî de Müffî-zâde de eserlerinde telmih sanatını çokça kullanmıştır demek yanlış olmaz. Aşağıda birkaç örnek verilmiştir:

Lutfiyye’de:

Buhl ile oldığıyçün pek merdūd
Girmedi Muşḥafa nām-ı Nemrūd (s.108/b.619)

Lânetlenmiş olan Nemrūd cimriliği ile de reddolunmuşlardan olduğu için Kuran’a girmemiştir.

Nemrūd örneğine *Levh-nâme*’de de rastlanır:

Ġurūr u māl u manşıbla çü Nemrūd
Budur ‘azmi murādı ola mevcūd (29b/724)

⁷³ Ḥayā: ḤayāM

Kişi eğer mal mansıp derdine düşüyorsa o zaman isteği de, Nemrud'un durumuna düşmektir. Burada Nemrûd'un haline telmih vardır. O varlığını kendisinden bilip böbürlenmiş ve gururu Allah'ı yok saymasına, küfre yol açmıştır. Müftî-zâde bu konuda okuyucuyu uyarmaktadır. Kur'an'da da Nemrud'dan ismi gmeden bahsedildiği görülmektedir.⁷⁴

Lutfiyye'de:

Böyle şarf ile olur mı efzûn

Yere geçsün hele māl-i Kārûn(s.44/b.55)

Kârûn'un zenginliği ve bütün mallarının yok oluşuna yere batışına telmih vardır.

Aşlı yoğdur bilesin çekme ziyân

Hüdhüdi eyleme maktu'-ı zebân (s.61/b.192)

Hüdhüd, haberci kuş, 'tur. Hz Süleyman ile ilgili oluşan efsanelerde Hüdhüd kuşu ile konuşması geçmektedir.⁷⁵ Hüdhüd çok uzaklardaki suyu havadan görebilir, Hz Süleyman'a ve ordusuna kılavuzluk etmesiyle ve Saba ülkesi melikesiyle anılır.

İder bir bendesin milkine sulţân

Birin bende ider hem bend-i zindân (1b/6)

Bu beyit bize Hz. Yusuf peygamberin köle olup sonrasında da ülkenin başına sultan olmasını hatırlatıyor.⁷⁶ Allah isterse bir kulunu köle yapar, zindana atar isterse köleyi ülkeye sultan yapar.

Lutfiyye'de de Hz. Yusuf'a telmih vardır.

Yūsuf'a nuşş- pederdür ki hemîn

Dâderinden hele sen olma emîn (s.101/b.557)

⁷⁴ Kur'an,(Bakara Sûresi, 258.)

⁷⁵ Kur'an,(Neml Sûresi, 24-25.)

⁷⁶ Kur'an,(Yusuf Sûresi, 111.)

Hz. Yusuf'a, babası Hz. Yakup'un nasihatini düşünerek kardeşlerinden emin olması gerektiğini tembihler.⁷⁷Bu sözler kimseye güvenmemesi konusunda Lutfullah'a uyarıdır.

İmām-ı enbiyādur şām-ı⁷⁸ Mi' rāc
Şefī' -i rūz-ı maḥşer şāhib-i tāc (2a/11)

Bu beyitte de bize Hz. Muhammed (sav)'in Mirac'a yükseldiği geceye değinmiştir. O, taç sahibi, maḥşer gününün şefaatchisi, ipeygamberlerin imamıdır. *“Bir kısım ayetlerimizi kendisine göstermek için, kulunu bir gece Mescid-i Haram'dan, çevresini bereketlendirdiğimiz el-Mescidül-Aksa'ya (yeryüzüne en uzak olan mescide) götüren O Allah her türlü noksanlıktan yücedir. Gerçekten O, işitendir görendir.”*⁷⁹

Kimi dir rağbet ider aña sultān
‘ Aceb yaşar ki içmiş āb-ı hayvān (28a/666)

Gene hasetlik bölümünde birbirini eleştirenler çok yaşayana da acaba ölümsüzlük suyu mu içmiş demektedirler. Burada görüldüğü gibi ölümsüzlük suyu olarak bilinen āb-ı hayvāna⁸⁰ Hz. Mūsā ve Hızır kıssasına telmih vardır. Ab-ı hayvān: ab-ı hayat ya da bengi su olarak da bilinir bu su içene efsanevî özellikler katar.

Vehbî aşağıdaki beyitlerde kibr ve unvan peşinde koşan ama mütevâzi görünen kişinin, şeytan gibi ayıplanmaya mahkum olduğuna, Hz. Adem'e secde etmemesine telmihte bulunulmuştur:

Kibr ü ‘üvān iden ehl-i telbīs
Lāyık-ı ‘ibret olur çün iblīs (s.91/b.476)

Hażret-i Ādem'ün evvel o la'īn
Olmadı secdesine ser-be-zemīn (s.92/b.477)

⁷⁷ Kur'an, (Yusuf Sûresi, 4-5.)

⁷⁸ şām-ı :şāmu M

⁷⁹ Kur'an, (İsra Sûresi, 17.)

⁸⁰ Kur'an, (Kehf Sûresi18/60-82.)

Sünbül-zâde Vehbî içkiyi damıtılmış leş olarak olduğunu nitelemekte ve “*Ey iman edenler! (aklı ört en) içki (ve benzeri şeyler) şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçın ki kurtuluşa eresiniz*”⁸¹ ayetine telmihte bulunmaktadır. Leş damıtılmakla temizlenmez.

Ey oğul ümm-i ħabā’ışdür mey
Fışkı tevlīde sebep peyderpey (s.159/b.1094)

Vehbî, Kâbi-Hâbil kardeşlerin durumuna telmihte bulunmaktadır.

Bu sözüüm şanma tehi a’lā bil
Bellidür vaķ’a-i Ķābil Hābil (s.100/b.550)

3.5.Nida

Nasihatnâmelerde dikkat çekmesi hususunda, şairler muhataplarına değişik şekillerde hitap ederler.

Sünbül-zâde Vehbî de, Müftî-zâde de ünlemlerden faydalanmıştır: Sünbül-zâde Vehbî *Lutfiyye*’de oğlu Lutfullah’a hitap ederken *babasının canı, her şeyi bilen oğlum, ciğerimin parçası, şeref hazinesinin eşsiz incisi* gibi ifadeler kullanmaktadır.

Lutfiyye’de:

Ve’y gözüm nûrı sürür-ı Ķalbüm
Ömrümüñ vārı ħuzûr-ı Ķalbüm (s.41/b.20)

“*Ey gözümün nuru, gönlümün neşesi, kalbimin huzur kaynağı, ömrümün varı.*”⁸² diyerek oğluna seslenmektedir.

“Ey oğul!” hitabıyla söze başlanarak istenen davranış ve özellikler sıralanmaktadır.

Sünbül-zâde Vehbî de *Lutfiyye*’de oğlu Lutfullah’a hitap ederken aynı şekilde; *babasının canı, her şeyi bilen oğlum, ciğerimin parçası, şeref hazinesinin eşsiz incisi* gibi taltif edici ifadeler kullanmaktadır. “Bu hitaplar, şairin elli dört yaşında sahip

⁸¹ Kur’an, (Mâide Süresi, 90).

⁸² Süreyya A Beyzadeoğlu,., *a.g.e.*, s. 41.

olunan bir çocuğa duyduğu sevgiyi ve hatta ona yüklediği büyük misyonu açıkça ortaya koymaktadır.”⁸³

Vehbî eserinin “Der Hitâb-ı Ferzend-i Hîş (Kendi Oğluna Hitabı Hakkında) bölümünde oğluna seslenmektedir. Müftî-zâde oğluna değil de başkalarına yazdığı için oğluna seslendiği bir bölüm yoktur. Ey, a gibi ünlemlerle şiirini renklendirmeye çalışırken benim ruhum, ey yâr, ey cân gibi hitaplarla karşısında biri varmış gibi seslendiği ünlemler dikkat çeker.

Müftî-zâde direkt olarak topluma seslenirken Vehbî oğlunu seslenmektedir. Ancak bu seslenişi tüm topluma uyarı niteliği taşımaktadır. Bu bakımdan toplumsal bir misyonu üstlenmektedir.

Levh-nâme’de:

Varasın maḥşere bu veche sâlim

Diyen olmaya vir ḥaḳḳım a zâlim (7b/148)

A zalim hakkımı ver diyerek (yakana yapışan) olmasın ve maḥşere bu şekilde varsın.

Benim rûḥım ḥayâ olsun şi‘ âriñ (30a/708)

(Ey) benim ruhum nişanın utanma olsun.

Aşağıdaki gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Neşâyiḥden biri budur gel ey yâr (23b/551)

Budur tesvîf ma‘ nâsın bil ey yâr (6a/114)

Daḥı bil ‘ilm-i ḥâliñ biri ey yâr (2a/17)

Ḥılâfî cânibin gel diyem ey yâr (7b/152)

Ḳanâ‘at ba‘ zı fazlı dindi ey cân (13b/301)

Büyük ḥaşletdürür fehm eyle ey cân (27a/641)

‘İlim na‘ t-i Ḥudâdur añla ey yâr (9b/211)

Cehil çün zülmet oldı bildiñ ey yâr (10a/214)

⁸³ Asiye Figen Kalkan, *Lutfiyye ve Hayriyye Çerçevesinde Divan Edebiyatında Çocuk Eğitimi*, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya, 2012, s. 4.

Beni medḥ eylesünler deyü ey yâr (16b/386)

E yâ rûḥ-ı peder hem nûr-ı dîde (28a/678)

Pes ey nûr-ı dü-çeşmim ola ma' lûm (2a/15)

3.6. Tecâhül-i Ârif (Bilmezlikten Gelme)

Levh-nâme'de görülen Tecâhül-i Ârif sanatına uygun beyitler:

Yediñde vaḳt-i şeybe var mı ḥucet

Fenâ milkinde 'ıyşa ṭûl-i müddet (5b/108)

Yaşlının, bu geçici dünyada uzun süre kalacağına elinde kanıtı mı var? diye sorarak aslında dünyanın geçiciliğine dikkat çeker.

Meşîb pîre⁸⁴ yâ maḥşûş ola fevt

Cüvân ü tâzelerçün olmaya mevt (6a/109)

Ölüm sadece yaşlılara mı sanırsınız; gençler ölmez mi? der ve ölümün herkese olduğunu ifade eder.

Lutfiyye'de: bu sanatı kullanan Vehbî'nin kendisinin onay vermediği her konuda yönlendirmek amaçlı kullandığı görülür. Amacı soru sormak değildir. Ne cevap istiyorsa ona yönlendirir.

Hîç gelür misana ol hercâyî

Aşıl ismi ola kimi(y)âyî (s.57/b.162)

O işe yaramayan kimyâyı kendine yakıştırıyor musun?

Var mıdır fâ'idesi dünyâda

Diseler de sana Vehbî-zâde (s.43/b.42)

Sana Vehbî'nin oğlu deseler sana bir faydası var mı?

İlm-i kırtâsı bilen bî-çâre

Ola mı aḳçeye pâre pâre (s.60/b.186)

⁸⁴ Meşîb[-i] pîre: Meşîb pîre M

Kırtas ilmini bilen hiin para için kendinni parçalar mı?

Bā-ħusūs olmış idüm pek haste

N’ola yazdumsa Şikeste-beste (s.64/b.1153)

Ayrıca çok hastaydım, kırık dökük yazdıysam ne çıkar?

3.7.İstifham (Soru Sorma Sanatı)

Levh-nâme’de:

‘İlim dirseñ oğudıñ kendiñ için

Anıñla ħalka kibr itmek neden çün (18b/ 430)

Kendin için okuduğun ilimle neden halka kibirleniyorsun?

Ki dirdiñ aluram arbile sizden

Ne yüzle dileyessin ‘afvı bizden (7b/156)

Zorbalıkla, (bize malımızı) sizden alırım derdin, ne yüzle bizden af diliyorsun?

Lutfiyye’de:

İrs olur mı eb ü ceddüñ ħüneri

‘İlmidür necl-i asilüñ pederi (s.43/b.43)

Babanın, dedenin mahareti irsî olarak çocuğuna geçer mi?

Setr-i ‘ayb itmede ‘Allām-ı ħuyüb

Ni demek sen idesin keşf-i ‘uyüb (s.94/b.500)

Gaybı bilen yalnızca Allah olmasına rağmen o ayıpları örterken sen neden ortaya saıyorsun?

HİÇ mürüvvet midür itme ifŐā

‘İrz u inŐāfa yakışmaz ħāŐā (s.141/b.934)

Sırları ortalığā samak iyi bir iş midir? Bunu yapmak namus ve insafa sığmaz.

3.8. İŞtikak

Aynı kökten türemiŐ en az iki sözcüğün bir arada kullanımını sanatıdır. *Levh-nâme*’de örneklerine daha fazla rastlanır.

Levh-nâme'de:

Hele *şübbân şebāba* ola mağrur
Bu vehmle deliķanlı ola ma' zūr (9a/195)

Şebāb gençlik, şübbân gençler demektir. Aynı kökten gelir. Hele gençler gençlikleriyle gururlanıyorlar, bu kuruntu onlarda (olmasına rağmen Allah) onları affetsin.

‘ İlim *uḥrā* içündür evvel *āḥir*
Daḫı dünyāda olur luḫf-ı zāhir (11b/252)

Uḥrā ahiret; āḥir son dönem demektir. Aynı kökten gelir. İlim, önce ahiret içindir, sonra dünyada da lütufları görülecektir.

Bu tefvīze ṭama' olur *mu'ānid*
Olur ṭama' kaẓā'u'llāha ' *anīd*⁸⁵ (13a/287)

Mu'ānid inat etme; anīd inatçı demektir. Her şeyi Allah'a bırakma işine karşı gelmek tama'dır ve tama' da Allah'a karşı gelmektir, inat etmektir.

Ḥilimdür sa'y ü gūşiş it *ḥalīm* ol
Heme dürlü belālardan selīm ol (29b/714)

Müftû-zāde yumuşak huylu olmaya gayret etmeyi tembihler, hâlim olmayı belalardan kurtuluş olarak görür.

Aña çok mübtelā ' *ālim*ler olur
Fülān niçün ' *ilmile* şöhret alır (28a/664)

‘Ālim ve ilim aynı köktendir. Hasedlik konusunu işlerken hasetliğe düşenleri sıralar.(hasetliğe) bağımlı âlimler vardır ve diğerleri için şu kişi neden ilimle anılıyor diyerek eleştirir.

Sūrūn ile ol sen daḫi⁸⁶ *mesrūr*

⁸⁵ 'anīd: 'ānid M

⁸⁶ daḫı:dāḫı M

Veyā *zıkr*-i cemīli ola *mezkûr* (26a/624)

Sürur sevinç; mesrur neşelenmiş, sevinmiş demektir. Zikir tesbih etmek; mezkûr ise zikredilen demektir. Müftî-zâde “Anne babanın sevinci ile sen de mutlu veya güzel tesbihlerle zikreden ol.” diye tembihte bulunuyor.

Örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Veşâyâdan biri sem‘ -i *naşîhat*

İd işğâ *nüşh*-ı hayra eyle rağbet (4b/72)

Lutfiyye’de ise örneklerini az da olsa görmek mümkündür.

‘*İlm* ü ‘irfân sebeb-i rif‘atdür

‘*Âlim* olmak ne büyük devletdür (s.43/b.44)

Müftî-zâde’in örneğinde olduğu gibi ilim, âlim kelimeleri bir arada kullanılmıştır. Âlim ve ilim aynı köktendir. Yükselmek için insanın ilim ve irfâna ihtiyacı vardır. Alim olmak ne büyük şanstır.

Ṭarz-ı inşâda en hoş tarz-ı *cedîd*

Köhne vādîleri itdik *tecdîd* (s.74/318)

Cedîd ve tecdîd aynı köktendir. İnşâda hoş ve yeni tarz getirerek eski vadileri yenilediğini söylemektedir.

Çünkü *inşâf* imiş nısfü’ d-dîn

Munşif ü mu‘tedil ol hayra qarîn (s.94/b.501)

İnsâf, Munsif aynı kökten gelen iki kelimedir. Munsif, insaf eden demektir. İnsaf dinin yarısıdır, insafı ve yumuşak huylu olmak gerekir.

3.9. Tarih Düşürme Sanatı (Ebcad)

Ebcad, Arap alfabesindeki harflerin kolaylıkla hatırda tutulmasını sağlamak için eski dönemlerde geliştirilmiş sayısal değeri olan bir formüldür ve gerçekte bir

anlamı bulunmayan kelimelerinin ilki “ebced” (أبجد) şeklinde okunduğu için bu adı almıştır. Hz. Ali ve İbn Abbas’a rivayet olduğuna inanılarak her kelimenin Hz. Âdem’in cennetten çıkışı ile tövbe etmesi arasındaki sürecin çeşitli safhaları olduğu düşünülürken bir başka rivayette ise ilk altı kelimedede yer alan harflerden her birinin ilk altı kelimenin Allah Teâlâ’nın çeşitli güzel isimlerinin ilk harflerinin bir araya getirilmesiyle meydana getirildiği ifade edilmektedir.⁸⁷

Tarih düşürme sanatı olarak bilinen ebced hesabı Klasik Türk Edebiyatında çok kullanılan bir gelenektir. İsmail Yakıt bu konudatarih düşürmenin bir nevi vak’anüvislik olduğuna ve düşürülen her tarihin Türk kültür hayatında birer belge olduğuna değinir.⁸⁸ Çünkü bu yolla askerî-siyasî hadiselerin yanısıra hırsızlık, intihar gibi olaylar ile savaş ve antlaşma gibi önemli olayların, anında tespit edilmesini sağlar.

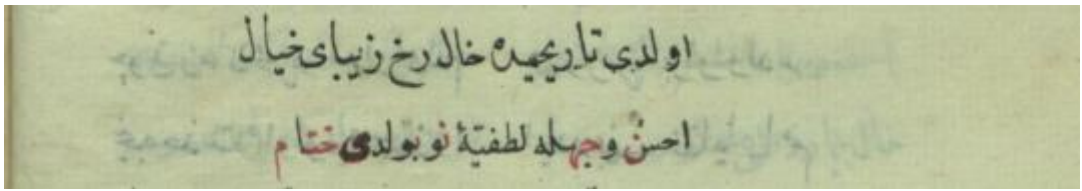
Lutfiyye’de:

Oldı tarîhi de hâl-i ruh-ı zîbâ-yı hayâl

Ahşen-i vechle Lutfiyye-i nev buldı hitâm(s.167/b.1181)

Vehbî, yukarıdaki mısralarda eserinin telif tarihinin “*hâl-i ruh-ı zîbâ-yı hayâl*” terkinde olduğunu söylemektedir ve terkinin harf değerlerinin toplamı, ikinci mısradaki noktalı harflerin değerlerinin ilâve edilmesiyle ortaya çıkmaktadır.

Hal “ben” demektir ve noktalı harflere işaret etmektedir.

89

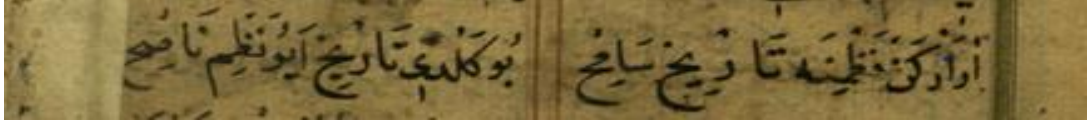
nun ن(50)+ cimç(3)+ fe (08) ف+ 2 adet yâ ي(10)+ nun ن(50)+ be ب (2) + hı (600)+te ت (400) 1205 tarihini vermektedir.

Levh-nâme’de:

⁸⁷ İsmail Yakıt, *Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, Ötüken Yay.,İstanbul, 1992, s. 25-27.

⁸⁸ İsmail Yakıt, *a.g.e.*, s. 394.

⁸⁹ Millî Kütüphane <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr> adresinden temin edilmiştir.

778 Ararken nazmına tārīh-isāmih

Bu geldi tārīh eyū nazm-ı nāşih

“eyū nazm-ı nāşih” ın harflerin sayısal değerleri toplandığında 1156 çıkmaktadır. Ancak eserin 1157’de tamamlandığı bilinmektedir.

elif ۱(1)+ yâ ۱(10)+ vav ۶(6)+ nun ۵(50)+ Zı ۹(900)+ mim ۴(40)+ nun ۵(50)+ elif ۱(1) +Sad ۹(90)+ Ha ۸(8)

4.Eserde Geçen Ayet, Hadisler ve Arapça İbareler (İktibas)

Klasik Türk edebiyatının kaynakları özellikle Arap-İslam kültürüdür. Özellikle İslâmiyetin eserlerinde etkisi görülür. Ayet ve hadis gibi dinî kaynaklı sözler, iktibas edilirken onlara telmihte bulunmak, nazire tarzı şiirler yazmak Klasik Türk şiirini farklı birboyuta taşımış sonrasında sadeleşme arzu da rüzgârı tam tersi yöne estirmiştir.

“İktibas, ödünç alma. Bir kelimeyi, bir cümleyi tam, yarım veya manası ile alıp aktarma. Özellikle ayet, hadis, kelam-ı kibar ve diğer şairlerin sözleri, iktibasın asıl malzemesini oluşturur. İktibas daha çok fikri kuvvetlendirmek ve sözü güzelleştirmek amacına yöneliktir.”⁹⁰

Ayetler delil göstermek açısından şairlere somut kaynaklık ederken bir başka kaynak da hadislerdir. Hemen hemen her konuda hadis olmasından dolayı da çokça başvurulan kaynaklardır.

İktibas, Klasik Türk edebiyatının vazgeçilmezlerindedir.

Levh-nâme’de:

Şahîh naql ile vârid haberden

Rivâyetdür Rasûl-i Kibriyâdan (2a/20)

⁹⁰ İskenderPala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay., İst., 2005, s.228.

Buyurdu *ba‘ş olundım idem itmām*

Mekārimden olan ahlākı bi’t-tamām (2a/21)

Peygamberimizin “Ben, ancak güzel ahlākı tamamlamak için gönderildim.”⁹¹ Sözü nü nazmına almıştır.

Lutfiyye’de de aynı anlama gelecek ve aynı hadise telmihte bulunacak şekilde bir söylem vardır:

Şoñra ol Rabb-ı kesīrū’l-in’ām

Virüp ol silsileye hüsn-i hitām (s.40/b.9)

Eyledi Ahmed-i Muhtārı resūl

Ki ide ‘ālemi haqqā mevsūl(s.40/b.10)

Eyleye dīn-i mübīni tekmiāl

Göstere cennete de toğrı sebīl(s.40/b.11)

“Sonra çok nimetler bahşeden Allah, Peygamberlik zincirini güzel bir sonla tamamladı. Ahmed-i Muhtār sıfatına lâyık Hz. Muhammed (sav insanlığı doğruluğa iletmesi için elçi kıldı. O İslam dinini tamamlayacak, cennete kadar uzanan doğru yolu gösterecektir.”⁹²

Levh-nāme’de:

Sa‘ ādetle buyurdu Faħr-i ‘ Ālem

O kimseyle olur ki sevdā-yı dem (3a/43)

Kimi sevdi bu dünyāda didi yār

Olur anuñla āħir cennet ü nār (3a/44)

“Kişi sevdiği ile beraberdir.” hadis-i şerifine göre, herkes bu dünyada kimi severse ahirette onunla beraber olacaktır.⁹³

Rasūlu’llāh buyurup itdi taħvīf

Helāk oldu o kimse itdi tesvīf(6a/113)

⁹¹ Bursalı Mehmed Rifat, Ahlak Kitaplarımız, Sadeleştiren Saadetin Özdemir, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 22., 2009/1, s. 161-176.

⁹² Süreyya A. Beyzadeoğlu., a.g.e., s.40.

⁹³ *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler*, Haz. Mehmet Yılmaz, Kesit Yay. İst.,2013, s. 541.

“*Heleke'l-müsevvifün*”⁹⁴.hadis-i şerifine göre Rasulullah korkutur ve (tevbeyi) geciktirenlerin, sebepsiz olarak atlatanların helak olacağını haber verir. Tevbelerini sonraki zamanlara erteleyenler zarardadır.

Didi ednā 'azābı ehl-i nārīñ
O kimsedür diyem bil hāl-i zārīñ (8b/178)

Geyürürler iki na'ın añā nār
Harāretten başında beyni kaynar (8b/179)

Kıyamet günü en hafif azab görene ateşten iki nâlin giydirilir. Bu nâlinlerin hararetinden beyni kaynar.

“*Şüphesiz kıyamet gününde cehennemliklerin azâbı en hafif olanı, ayaklarının altına iki kor konulup da bu sebeple beyni kaynayan kişidir. Oysa o, hiç kimsenin kendisinden daha şiddetli azâb gördüğünü zannetmez. Halbuki kendisi, cehennemliklerin azâbı en hafif olanıdır.*”⁹⁵

Rasūlu'llāh dağı buyurdu āsār
'Uşāt için müheyyā dūzaḥ u nār (9a/190)

“*Şüphesiz suçlular cehennem azabında devamlı kalacaklardır.*”⁹⁶ Ayet-i Kerîme gereğince Peygamber Efendimiz de suçluların cehennemde kalacakları söylemiştir.

Rasūlu'llāh buyurdu kim *idiñ cehd*
'İlim isteñ mine'l-mehdi ile'l-laḥd (10a/221)

Emir buyurıldı maḥbüb-ı Ḥudāya
'İlimde izdiyād eyle du'āya (10a/222)

İlimle ilgili Hz. Muhammed'in “*Beşikten mezara kadar ilimle uğraşın.*” hadisinden iktibas yapan Müftü-zâde, bu şekilde ilimin önemine dikkatleri

⁹⁴ M.Hâdimî, *İslâm Ahlakı*, Hakikat Yay., No:4, 24.Basım, İst., 1994, s.45.

⁹⁵ <https://www.hadissitesi.com/hadis/399-nolu-hadis> 03.05.2017

⁹⁶ Kur'ân,(Zûhrûf Suresi,74).

çekmektedir. *İlm, Çin’de de olsa alınız!*⁹⁷. *Beşikten mezara kadar ilim öğreniniz, çalışınız.*⁹⁸ “*İlim aramak (öğrenmek) bütün Müslümanlara farzdır.*”⁹⁹

Rasūlu’llāh buyurdu kelim cāmi‘
Gerek iz‘ ān ide her merd-i sāmi‘ (16a/369)

İdüp nuşhı zekīye ger baṭī’e
Ki *dünyā ḥubbı re’si her ḥaṭī’e* (16a/370)

Peygamber Efendimiz “*Dünya sevgisi bütün hataların başıdır.*”diyerek herkesi uyarmaktadır. Bütün günahların başı dünya sevgisidir. Mümine dünya zindan, kâfire ise cennettir. Aslolan ahirettir ve dünya gelip geçicidir.

Şaḥīḥ naql ile vārid ḥaberdür
Seḥā cennet içinde bir şecerdür (16b/378)

Dutar andan seḥī destinde bir dal
O dāl anı çeker cennete her ḥāl (16b/379)

Buḥul daḥı cehennemde şecerdür
Anı dutan varacağı saḫardur (16b/380)

Sehâ, cömertlik anlamına olup eldeki imkânlar dahilinde, gönüllü olarak ve karşılık beklemeden başkalarının yararına sunma anlamındadır.¹⁰⁰ Beyitte sehâ adında cennette bir ağacın var olduğu ve ağacın bir dalına tutunanın, iyi amellerde bulunanın, cennete gideceğini söylenmektedir.

Buhûl ise cehennemde olan bir ağaçtır. Ona tutunan da cehenneme gider. Kur’an bu konuda da kötü niyetli kişilerin, kötü işlerde bulunanların ve kötü işlere teşvik edenlerin cehenneme gideceğini bildirir.

⁹⁷ İmâm-ı Gazâlî, *Tam İlmihâl Seâdet-i Ebediyye*, Haz. Hüseyin Hilmi Işık, Hakikat Kitabevi , İst., 2012, s.546.

⁹⁸ İmâm-ı Gazâlî, *Herkese Lâzım Olan İmân*, Haz. Hüseyin Hilmi Işık, Hakikat Kitabevi, İst, s.121.

⁹⁹ İmâm-ı Gazâlî; *Kimyâ-yı Saadet*, Bedir Yay.,Çev. A.Faruk Meyan, 5.Basım, C.I-II, İst., 1972, s.105.

¹⁰⁰ Çağrıci, Mustafa, “Cömertlik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.8, İst.,1993, s. 73.

Libāsında dağı hem itme ifrāt
Ƙamu ĥālde gerekdür ola evsāt (14a/322)

Bu beyitte Hz. Muhammed'in "*İşlerin en hayırlısı orta ve itidal üzere olanıdır.*"¹⁰¹ hadisi gereğince giyimde aşırıya kaçmamak gerektiği ve her yerde orta olanı bulmak gerektiğine değinir.

Orta halli yaşamak, itidali elden bırakmamak Vehbî'nin de tavsiyesidir. Çünkü Allah herkesin rızkını ayrı yaratmıştır, rızkı düşünmeye gerek yoktur: Zaten Allah rızkı vermiştir.

Lutfiyye 'de:

Fehm idüp "*naĥnü ƙasemnâ*" sırrın
 Düşünüp hikmet-i Mevlâ sırrın (s.122/b.750)

*"Biziz geçimlerini, aralarında paylaştıran dünya yaşayışında ve bir kısmı, bir kısmına hizmet etsin diye bazılarını derece bakımından bazılarında üstün halkettik ve Rabbinin rahmeti, onların toplayıp biriktirdiklerinden daha hayırlıdır."*¹⁰²

Levh-nâme'de: anne babaya saygı konusunda ikazlar Kur'an'dan alıntılarla desteklenir.

Nehyi vârid bu veche naşş-ı Ƙur'ân
Dime sen anlara öf eyle iz'ân (23b/553)

Kur'an'da İsrâ Sûresinde anne babaya saygı konusu öf bile dememekle gösterilmektedir: "*Rabbin yalnız kendisine kulluk etmenizi ve ana-babaya güzellikle muâmele etmenizi emretti. Eğer onlardan biri veya her ikisi senin yanında iken ihtiyarlığa ererlerse onlara öf bile deme, onları azarlama, onlara güzel ve tatlı söz söyle.*"¹⁰³

Vehbî de ne olursa olsun anneye-babaya öf dememek gerektiğini onların rızasını almaya çalışmak gerektiğini belirterek aynı konuyu, aynı şekilde işlemiştir.

¹⁰¹ Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte, Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yay., Ankara, C.2, 2001, s.368.

¹⁰² Kur'an, (Zuhrûf Suresi, 32.)

¹⁰³ Kur'an, (İsrâ Sûresi, 23.)

Öf deme başuña ursa farazā
Dā'imā eyleyegör celb-i rızā (s.99/b.542)

Şahīḥ naḳil ile vārid bu sūnnet
Analar ayağı altında cennet (s.101/b.555)

“Cennet annelerin ayağı altındadır.”¹⁰⁴ Arapça ibare. Bu örneğe Lutfiyye’de de rastlanılmıştır: Cennet-i a’lâ yeryüzünde annelerin ayağı altında imiş.

Var imiş cennet-i a’lâ yerde
Ya’ni taḫt-ı ḳadem-i māderde (s.99/b.543)

Levh-nāme’de:

Rasūlu’llāh buyurdu eyle iz’ ān
Ġāzabla fāsīd olur didi īmān (30b/728)

Öfkeli olmak imanı tehlikeye atmaktadır. Bunula ilgili Hz. Peygamber’in “*Su, buzu erittiği gibi güzel ahlāk da günāhları eritir (yok eder); sirke balı bozduğu gibi kötü ahlāk da ameli bozar.*”¹⁰⁵ sözüne değinir.

‘Ulüvv-i şānına pes-pāye eflak
Muḫammed faḫr-i ‘ālem şāh-ı *levlāk*¹⁰⁶ (2a/13)

“*Lev-lāk*”: “Sen olmasaydın” sözü sahihliği hususunda tereddütler olan bir kutsî hadisten alınmıştır: “*Sen olmasaydın felekleri ve kâinatı yaratmazdım.*”¹⁰⁷ “Levlak” kudsi hadisinde ifade edildiği üzere Hz. Peygamber kâinatın yaratılışındaki tek sebep, bütün âlemlerin, insan neslinin, yaratılışın özü ve aslıdır.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Zayıf hadis olduğuna dair bk. “Aktepe, İsak Emin, “Sahih Zannettiğimiz Zayıf Hadisler I”, Erzincan Üniversitesi” *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2016, s.158-163.

¹⁰⁵ <http://www.ask-imevlana.com/hadis-i-serifler> 02.12.2016

¹⁰⁶ Bir Kudsi Hadis-i Şerif’in baş kısmı.

¹⁰⁷ Yılmaz, Mehmet, “Lev-Lāke Lev-Lāk Le Mā Halaktü’l-Eflāk” *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük)*, İst., 1992, s.113.

¹⁰⁸ Yeniterzi, a.g.e., 1993, s.319.

*Emir ma' rûf nehy-i münker*¹⁰⁹ ol merd-i ğayûr
Anıñçün nazm-ı Qur'ân didi *min 'azmi'l-umûr*¹¹⁰ (31b/755)

Şûrâ Sûresi, 43. Âyet-i Kerîmesi'nden alınan "...gerçekten azîm (büyük) işlerdendir." anlamına gelen bölüm için eserde "*Emr-i bi'l ma'rûf ve nehy-i anil münker*" in gerçekten büyük işlerden olduğu belirtilir. Anlamı: "İyiliği tavsiye etmek ve kötülükten men etmek"tir. Bu örneğe Vehbî'de şöyle kullanmıştır:

Ugratma sâhasına 'isyānuñ
Emr ü nehyin tutagör Mevlānuñ (s.80/b.369)

Müftî-zâde, "Ve kim yaparsa" diye geçen, erkek olsun ya da kadın olsun, inanıp da iyi işlerde bulunanlar anlamına gelen ayetlerde Allah'ın bağışlayıcılığından bahsetmektedir. "*Her kim iyi bir iş yaparsa, kendi lehine yapmış olur. Kim de bir kötülük yaparsa, kendi aleyhine yapmış olur. Rabbin kullara zulmedecek değildir*".¹¹¹

Aña ğarra olma (kim) bir ismi Ğaffār
*Ve men ya' mel*¹¹²leri fikr¹¹³ eyle tekrar (7a/139)

Du'āsında diye kim *zidnī 'ilmen*
Bu taḥḳīḳ-ı daḳīḳı eyle fehmen (10a/223)

Zid-nī :bana artır ;'ilmen: ilim anlamlarında olup Tâ-hâ Sûresi, 114. Âyet-i Kerîmesi'nde "*Rabbim, benim ilmimi artır.*" anlamına gelmektedir. Müftî-zâde de Levh-nâme'de kişinin ilmimi artır diye dua etmesi gerektiğine değinir.

Dinilmez hiç fenne 'ilm-i mezmûm
'Araftü 'ş-şerra lā li 'ş-şerri ma' lûm (10b/229)

¹⁰⁹ Kur'an, (Tevbe Sûresi, 71, Hacc Sûresi, 41, Lokman Sûresi, 17; Âl-i 'İmrân Sûresi, 110.)

¹¹⁰ Kur'an, (Âl-i 'İmrân Sûresi, 186 ve Şûrâ Sûresi, 43.)

¹¹¹ Kur'an, (Fussilet Sûresi, 46.)

¹¹² Kur'an, (Nisâ Sûresi, 124, Kehf Sûresi, 110.)

¹¹³ fikr: fikir M

“Şerri, şer için tanımadım; öğrenmedim.” Şerri şer işlemek için değil ondan korunmak için öğrendim. Kötülüğü tanımayan onun içine düşer. İnsanın kendini koruması için onu dahi öğrenmesi gerekir. Düşmanını bilen daha iyi savaşır. Bu nedenledir ki kötülüğün ne olduğunu bilmeli ve kaçınanlarından olunmalı.

Haberde vārid oldı oldı mefhum
Ki ‘*ālimler luḥūmı oldı mesmūm* (12a/265)

Dinildi *mevt-i ‘ālim mevt-i ‘ālem*
Saña tefhīm idem aña makalem (12a/266)

Bilinen haberde (Hz. Peygamberin sözünde) âlimlerin etlerinin zehirlendiği ve bunun üzerine “*Âlimin ölümü âlemin ölümü gibidir.*” dendiği belirtilir.

Diye *el-ḥayru fī-ma’ḥtāra-hu’llāh*
Budur sâlikleriñ rāhı [ki]¹¹⁴ hoş-rāh (12b/286)

“*Hayr, Allāhu te’âlânın ihtiyâr ettiğindedir.*” anlamında Arapça bir ibâredir.

Kelām-ı *kenz[u] lā yefnā* bu meşhur
Velī vech-i şebah fi’l-cümle mestur (13a/289)

“*[Kanâ’at] Tükenmeyen hazînedir.*” Anlamında Hadîs-i Şerîf meşrepli Arapça bir ibâre.

Ḳamu *zenbe cezā ‘uḳbāya te’cīl*
‘*Uḳūḳa hem olur dūnyāda ta’cīl*¹¹⁵ (23b/559)

Anne babaya saygı bölümünde geçen hadis şöyledir:“*Hz. Allah bütün günahlardan dilediği günahların cezasını kıyamet gününe erteler. Ancak anne ve babaya yapılan hakaretin cezası bunun dışındadır. Çünkü Hz. Allah bunun cezasını dünyada iken verir.*”

Ḥayādur kim *mine’l-īmān* aña şān

¹¹⁴rāhı [ki]: rāhı M

¹¹⁵<http://www.kuranvehadis.com> 02.12.2016

Kelāmı diñle añla eyle iḳān (28a/679)

“Hayâ imandandır.”¹¹⁶ anlamında hadîs-i şerîf.

Anıñ zemminde nāḩīḳ naşş-ı Qur’ân

Mübezzirler olur ihvân-ı şeytân (16b/385)

Bu beyitte de ayetten alıntı yapılmıştır. “Çünkü saçıp savuranlar, şeytanın kardeşleri olmuşlardır.”¹¹⁷

Levh-nâme’de Hz Ali de ilim ve âlimle birlikte anılmaktadır. Hz. Ali bir harf öğretenin, hocanın, kişide hakkının çok olduğunu söyler. “Bana bir harf öğretenin kölesi olurum” sözü, ilmin ne kadar önemli olduğunu vurgulamak amacıyla Türkçede “Bana bir harf öğretenin kırk yıl kölesi olurum.” şeklinde söylenmektedir.

‘ Alî ḩazretleri buyurdi ta‘ bîr

Beyân-ı ḩaḩḩ-ı üstâd itdi takrir (12a/272)

Kelâmınuñ budur ma‘ nâ-yı şırfı

Beni ‘abd itdi o k’öğretdi¹¹⁸ ḩarfı (12a/273)

İşit bir ḩarf diyenüñ ḩaḩḩı niçe

Dimiş saña ḩvâvâceñ¹¹⁹ niçe niçe (12a/274)

Lutfiyye’de: Der-Ta’zîm-i Üstâd bölümünde, Vehbî hocalara saygı konusunu aynı örneğin Arapça halini vererek anlatır.

ḩarf-i pür-nükte-i “men‘allemen?”

Añlâdur ḩıldığımı bende seni (s.46/b.67)

¹¹⁶<http://hadislerleislam.diyaret.gov.tr> Hadislerle İslam ,C.4, “Şiddet: Birliğe ve Dirliğe Yönelen Tehdit”, s.455. 22.06.2017.

¹¹⁷ Kur’an, (İsra Sûresi, 27.)

¹¹⁸ k’öğretdi: ki öğretdi M

¹¹⁹ ḩvâvâceñ: ḩvâceñ M

C. ESERLERDE KONU VE MUHTEVA

1.Din

1.1.Allah

Dinî, tasavvufî eserlerin hepsinde Allah, isimleriyle birlikte anılmaktadır. Sünbül-zâde Vehbî, *Lutfiyye*'de Allah'ın isimlerinden şunları kullanmıştır: Allah, Hudâ, Hâllâk, Hâlık, Mennan, Cemîl, Celîl, Müteâl, Yezdân, Hâkık, Hâdî, Rabb-i Kadir, Samed, Sâbir.

Levh-nâme'de de Allah, çeşitli isimleri ve sıfatlarıyla anılır.¹²⁰ Hûdâ, Hâlık, Feyyâz-ı Bî-çün, Mû'ti, Kerîm, Hâkîm, Mevlâ, Bârî, Gaffâr, Hâkık, Rabb-i Yezdân, Zül-Celâl, Rabb-i Deyyân, Adl, Kakhâr, Müntekîm, Râzık, Allâh, Afuvv, Gufrân, Rabb, Feyyâz-ı Mutlâk.

Müftî-zâde, besmelenin bütün sözleri açtığını belirtir. Amacına ulaşmak için Allah'tan yardım ister. *Levh-nâme*'ye de besmeleyle başlar ve besmeleyle başlanan işin sonunun da hayırla biteceğini belirtir. Çünkü her işin başı besmeledir.

Getürdim besmele fetḥ-i kelâma
Hudâ tevḥîk ide vaşl-ı merama (1b/1)

Ki bi'smi'llâh ol[a] ser-levḥ-i nâme
Olur nâmi irer ḥayr-ı ḥitâme (1b/2)

Sünbül-zâde Vehbî de *Lutfiyye*'ye besmele ve

Ḥamd o Hâllâka kıldı ihsân
Bir avuç toprağa şekl-i insân (s.39/b.1)

“Bir avuç toprağa insan şekil veren yaratıcıya hamd olsun” diye başlar.

Vehbî, Allah'ın insana akıl verdiği ve yaratılmışların en güzeli olmaya layık gördüğünü, insana bahsettiği lütuflara değinir. İnsana konuşma, okuma yazma yeteneği verdiğini, keremini tamamlamak için nebiler gönderdiğini, emir ve yasakları göstermek için kitaplar indirdiğini ve insanların doğru yoldan doğru yolu öğrettiğinden bahseder.

¹²⁰ B. Topaloğlu, “Allah: Sıfatları”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C:2, Diyanet Vakfı Yayınları, İst., 1989, s.486-498.

Ḳābil-i ‘ilm ü kitābet itdi
Sāhib-i rūṣd ü dirāyet itdi (s.39/b.4)

Kerem ü ni‘meti bī-pāyāndur
Şükri vācib ne ulu Yezdāndur (s.39/b.5)

Müftî-zāde de Allah’ı anarak başlar: Bütün acizlerin (ki tüm yaratılanlar acizdir) Allah’a şükretmesi gerekir; çünkü hamd, şükür ve minnet Allah’adır. Tapılacak olan yalnızca Allah’tır. O’ndan başka ilah yoktur ve O’nun adını zikretmek kalpteki pası giderir. Kalpler, Allah’ı zikrettikçe temizler. Bununla ilgili olarak Kur’an’da kalplerin yalnızca Allah’ı anmakla mutmain olacağı belirtilmiştir.¹²¹ Kalpler ancak Allah’ı andıkça huzur bulur. Her şeyin yaratıcısı, İlahı Allah’tır. O, her şeyi ihsan eder. Her şey O’nun demesiyle olur. O, isterse kişiyi köle yapar, zindana atar; isterse köleyi ülkeye sultan eyler.

Odur ma‘būd yok ğayri aña ḥāş
Cilādur zikri dilden giderür pās¹²² (1b/4)

Ḳamunuñ Ḥālîkî Rabbim İlāhî
Odur ihsān iden tāt u külahı (1b/5)

İder bir bendesin milkine sultān
Birin bende ider hem bend-i zindān (1b/6)

1.2.Hz. Muhammed

Nasihatnâmelerde Hz. Muhammed (sav) ve sıfatlarına da çokça rastlanılmaktadır. Özellikle benzetmeler ve hadislerini, örnek davranışlarını sergilemek adına, kıssalardan faydalanmak adına ve bir dayanak sunma adına sıkça bahse konu olur.

¹²¹ Kur’an, (Ra’d Sûresi, 13.)

¹²² pās : pāş M

“İslam Peygamberi Hz. Muhammed Mustafa. Hz. Muhammed, Miladi 571 senesinde, Rumi aylardan Nisan ayı içerisinde, kameri Rebiulevvel ayının on ikinci gecesi sabaha doğru dünyaya gelmiş; o gece gün doğmadan Âlem nur ile dolmuştur. İlk peygamber ilk insan Hz. Adem’den itibaren evlattan evlada geçen "son peygamberlik nuru" O’nda sahibini bulmuştur.”¹²³

Salât kelimesi Hz. Muhammed’e, onun soyundan gelenlere, âl ve ashâbının tümüne okunan duadır.¹²⁴ Salavâtın değişik şekilleri olduğu gibi en yaygın olarak kullanılanı: [اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ] “*Allâhümme salli alâ seyyidinâ Muhammedin ve alâ âli seyyidinâ Muhammed*”: “Muhammed’e ve onun soyuna salât ve selâm olsun” şeklindedir.

Hz. peygambere salât ve selâm getirmek gerekir. Kur’an’da da “*Allâh ve melekleri, peygamberi çok salât ederler, Ey müminler! Siz de ona salavât getirin ve tam bir teslimiyetle selâm verin.*”¹²⁵ denilmektedir.

Vehbî, eserinde Peygambere şu şekilde yer verir:

Rabb-ı keşîrû’l-in’âm (s.40b./9)

Ahmed-i Muhtârî resül (s.40/b.10)

dîn-i mübînî tekmiâl (s.40/b.11)

Peygamberin Allah tarafından gönderilen bir nebi oluşundan, dini tamamlamak için gönderildiğinden bahsetmektedir. Aynı şekilde Levh-nâme’de de işlenmiştir:

Şalâtü hem selâm vü hem tahîyyet

Aña kim ‘âlemîne geldi rahmet (2a/10)

Levh-nâme’de Hz. Muhammed (s.a.v.)’i göklerin en büyük rütbelisi olduğunu şöhretin en yükseği olduğunu ve Allah’ın “*Sen olmasaydın felekleri ve kâinatı yaratmazdım.*” sözünü hatırlatarak över ve onu gören, ona inanan dost ve arkadaşlara da selam olsun der. Çünkü her biri hal ehli olan hidayete erenlerdir.

¹²³ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İst.,2005, s.330.

¹²⁴ *Yeni Türk Ansiklopedisi, Salavât* mad. Ötüken Yay., İst., 1985, C.9, s.3365; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2003, s.916.

¹²⁵ Kur’an, (Ahzab Sûresi, 56.)

‘Ulüvv-i şânına pes-pāye eflāk
Muḥammed faḥr-i ‘ālem şāh-ı *levlāk* (2a/13)

Şalāt olsun daḥı aşḥāb u āle
Ki her biri hüdādur ehl-i ḥāle (2a/14)

Hız. Muhammed (s.a.v.) için Faḥr-i ‘Ālem (13), Rasūlu’llāh (77, 113), Rasūl-i Kibriyā (20), Rasūl (23) kelimelerini kullanmıştır. Aşağıda, örnekler verilmiştir. Rasūlu’llāh kelimesini kullandığı beyitlerde hadislere değinilmiştir. Hadisleri açıkladığımız için tekrar açıklama yapmadık.

Şaḥīḥ naql ile vārid ḥaberden
Rivāyetdür Rasūl-i Kibriyādan (2a/20)

Buyurdu *ba‘ş olundım idem itmam*
Mekārimden olan aḥlākı bi’t-tamām (2b/21)

Sa‘ ādetle buyurdu Faḥr-i ‘Ālem (3a/43)

Rasūlu’llāh buyurdu kim idiñ cehd (10a/221)

Ḥayā evvel (gerek) gerek Bārī Ḥudādan
İkincisi Rasūl-i Kibriyādan (28a/680)

Vefi medḥe ḥalīm ismi Ḥudādur
Daḥı vaşf-ı Nebiyy-i Müctebādur (29b/716)

Şalāt-ı Ḥaḥḥ Rasūl-i Kibriyāya
Daḥı Şaḥb-i nücümü ihtidaya (32b/779)

1.3.Ahret-Cennet-Cehennem Kavramları

İslam dininde ölüm sonrasında ahret inancı vardır. Kötüler cehenneme giderken iyilerin cennete gideceği konu edilir. Bu nedenledir ki Kur’an’da da bahsi

geçen ahiret, cennet-cehennem kavramlarına nasihatnâmelerde rastlanır yani şairlerin eserlerinde inançlarını görmek mümkündür.

*“Bu dünya hayatı sadece bir eğlenceden, bir oyundan ibarettir. Ahiret yurduna (oradaki hayata) gelince, işte asıl yaşama odur. Keşke bilmiş olsalardı.”*¹²⁶

Müftî-zâde, ahiret kavramını zikir kavramıyla birlikte alır. Ahiret fikrini düşünmek ve ahiret azabını zikretmek, anlamak gerektiğini söyler. Anmak manasında olan zikir; tasavvufta kalbin gafletten kurtarmak, Allah’ı hatırlamak manalarındadır. Kur’an’da zikir konusu açıkça geçmektedir: Allah, Kur’an-ı Kerîm’de meâlen buyuruyor ki: *“İyi biliniz ki, kalbler, Allahü teâlânın zikri ile itmînâna, râhata kavuşur.”*¹²⁷ *“(Kullarım!) Siz beni (tâat ile beğendiğim işleri yapmak sûretiyle) zikr ederseniz, ben de sizi (rahmet, mağfiret, ihsân ve tövbe kapılarını açmak sûretiyle) anarım”*.¹²⁸ *“Onlar, iman edip kalpleri Allah’ın zikriyle yatışan kimselerdir; evet Allah’ın zikri ile kalpler yatışır!”*¹²⁹ Kalpler Alla’ı zikrettikçe mutmain olur, ancak o zaman huzura erer.

Müftî-zâde, *Levh-nâme*’de zikir konusuna şöyle değinir: Tapılacak olan yalnızca Allah’tır. Allah’ın adını zikretmek gerekir; Müftî-zâde, Klasik Türk şiirinde çokça kullanılan ayna kavramını aynı şekilde kullanır. İnsanın kalbi aynaya benzer ve parlaması için zikre ihtiyacı vardır; çünkü zikir ciladır, kalpteki pası giderir ve kalpler Allah’ı zikrettikçe temizlenir, parlar. Ancak, Allah’ı ahiret azabından önce de zikretmek önemlidir. Mutlu olmak için Allah’ın güzel isimlerini zikretmek gerekir.

Odur ma‘būd yok ğayri aña hāş
Cilādur zikri dilden giderür pās¹³⁰ (1b/4)

Gerek evvel o vakti fikr idesin
‘Azāb-ı āhîret var zikr idesin (7a/142)

¹²⁶ Kur’an, (Ankebut Sûresi, 64.)

¹²⁷ Kur’an, (Rad Sûresi,30.)

¹²⁸ Kur’an, (Bakara Sûresi, 152.)

¹²⁹ Kur’an, (Rad Sûresi, 28.)

¹³⁰ pās : pāş M

Sürürü ile ol sen daḥı¹³¹ mesrur

Veyā zıkr-i cemīli ola mezkûr (26a/624)

Vehbî de ayna mazmununu kullanır. Kalbini ayna gibi temiz tutması konusunda oğlunu uyarır.

Sineñi āyine-veş şāf eyle

Bu ne suret görüp inşāf eyle (s.118/b.709)

Müftî-zâde, dünya ve ahiret mutluluğuna ulaşmak için okuyup anlayıp amele geçirmek gerektiği konusunda uyarır. Sadece bilmenin yeterli olmadığını, hayata geçirmek gerektiğini belirtir. İnsanın ancak bu yolla kazananlardan olacağına, dünya ve ahiret selametine erilir.

Oқuyup añlayup ‘āmil olasın

Ki dünyā āḥiret fevzi bulasın (32a/765)

Cennet Kuran-ı Kerîm’de Tûr, Vâkıa, İnsan, Nebe, Tevbe, Ra’d, Nahl, Kehf, Meryem, sûreleri başta olmak üzere birçok sûrede geçmekte ve tasvir edilmektedir. Orada sonsuz nimetlerin olduğu, iyi insanların gideceği ve insanların mutluluk içinde yaşayacakları bir yer olarak anlatılmaktadır.¹³²

Cehennem, Kuran-ı Kerîm’de Hûd, Secde, Sâffât, Vâkıa, Nebe’, İbrahim, Kehf sûreleri başta olmak üzere pek çok geçmekte ve tasvir edilmektedir. Allah’ı inkar edenlerle birlikte günahkarların ahrette cezalandırılacakları yerdir.¹³³

Sünbül-zâde Vehbî ise; ahiret, cennet ve cehennem kavramları üzerinde çok durmaz. Allah’tan korkanların iki dünyada da kurtuluşa ereceğine değinir. Ceza çekecekler için cehennem, sefa sürecekler için cennet vardır. Açıkça belirtmese de kurtuluş cennet manasına gelmektedir.

İttiķā üzre olan ehl-i salāḥ

İki ‘ālemde bulur fevz ü felāḥ (s.80/b.373)

¹³¹ daḥı: dāḥı M

¹³² M. S. Şahin, -Topaloğlu, B., “Cennet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 7, Diyanet Vakfı Yayınları, İst., 1993, s. 374-386.

¹³³ Harman, Ö. F.- Topaloğlu, B., “Cehennem”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 7, Diyanet Vakfı Yay., İst., 1993, s.225-233.

Levh-nâme'de cehennem *cahîm, dûzah ve sakar* isimleriyle geçer. Kat kat yanan, alevi ve ısı derecesi yüksek ateş anlamına gelen *cahîm* ve şiddetli bir ısı ile yakıp kavuran anlamına gelen *sakar*, cehennemin azap türlerini veya onun bölümlerini ifade etmektedir.¹³⁴

Müftî-zâde, cennet ve cehennemi şu şekilde anlatmaktadır: Güzel huyları olanın ve hayırlı işlerde bulunanların yeri cennettir. “*İman edip salih amel işleyenlere Rahman bir sevgi verecek ve onları birbirine sevdirecektir*”¹³⁵ ayetlerini anarak inanç konusunda sevginin esas alınması gerektiğinin altını çizmektedir: Kötü huyları, kötü yaradılışı olanlar için ateş ve cehennem vardır.

Kişiye hüsni-hulûk u hayri-haşlet
İder me'vâ vü mesken aña cennet (2b/26)

Kişiye su'î-hulûkî aḥîr-i kâr
İder merci' anuñçün dûzah u nâr (2b/27)

Ki su'î-hulûk ider a' mālî ifsād
O vechile ider cennetden ib' âd (2b/28)

Bilür mü'min 'uşâta var cehennem
Huḫûk-ı 'abd taleb olmaḫ muşammem (6b/129)

(Allah günahları bağışlar) ya da (günahını çekmesi için) cehenneme atılmasını ister. Bundan sonra feryat etmek, inlemek veya ağlamak fayda vermez. Kişinin azap içinde, cehennemde günahı kadar kalacağını söylemektedir.

Veyâḫûd ḫükm ide ol Rabb-i Deyyân
Atıñ bunı caḫîme yaḫa nîrân (8a/167)

¹³⁴ Topaloğlu, B., “Cehennem: Kelam”, *TDV İslam Ansiklopedisi* C.7, Türkiye Diyanet Vakfı, İst., 1993, s.227.

¹³⁵ Kur'an, (Meryem Suresi, 96.)

Müfid olmaya saña āh u efġān
Veyā olmuş olasin zār-ı giryān (8a/168)

Günāhıñca alursın nār içinde
Nie dürlü ‘azāb ü zār içinde (8a/169)

Müfti-zāde, bu dünyanın kederinin çok, mutluluğunun az olduğunu ve diye dünyanın lezzeti için cehennemde ebedi kalmaya değmeyeceğini, azabın ateşe cehennem ateşi olacağını ve orada bin ya da yedi bin yıl kadar kalacağını ifade eder.

Bu dünyānuñ atı endek zamanı
Kederdür ekşerī az şādımānı (8a/173)

Bu endek dünyānuñ le[z]zātı için
Olasın müsteıkk-ı nār niün (8b/174)

Oda nār-ı caīm ola ‘azābıñ
Zamānı biñ yıl ola yā yedi biñ (8b/175)

377, 378, 379. beyitlerde de cennet ve cehennemi anlatmakta olup iktibas adlı başlıkta bahsedildiği için burada işlenmemiştir.

*“Muhakkak ki ben, yalnızca ben Allah'ım. Benden başka ilāh yoktur. Bana ibadet/kulluk et; beni anmak için namaz kıl.”*¹³⁶

1.4. İbadetler

Her din ibadetler üzerine kurulur. İslam dininde de ibadetler Kur'an'da açıkça belirtilmiştir. En önemli başvuru kaynağı Kur'an bu bakımdan nasihatnâme yazarlara yol gösterir. İbadet yalnızca Allah'a yapılandır. Allah'tan başka ilah yoktur. Samih de, Vehbî de eserlerinde İslâm dinindeki ibadetleri anlatan bir bölüm ayırmamış uzunca ele almamış genel olarak *emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker* düsturunca İslâm dininin emir ve yasaklarına uymayı tembihler.

¹³⁶ Kur'an, (Tâhâ Sûresi, 14.)

Müftü-zâde, namazın insanı cezbettiğinde feraha erdireceğini, farz olduğunun yanı sıra cimri insanın özelliklerini sayarken ibadetleri konu edinir. Zekât ve fitre vermeyenin; kurban kesmeyenin ve hacca gitmeyenin Allah'ın emrine karşı geldiğine atıfta bulunur. Ayrıca akika kurbanına değinir ve bu kurbanın akraba, komşu ve dostlara yendiğini söyler. Bunları anlatırken karşısındakine cimri olmamayı, İslam dinin farzlarını yerine getirmek gerektiğine değinir.

Žarūrī maşlahatçün ola lâzim

Ĥuşûşâ rāh-ı hacca ola 'āzim (14b/338)

Olur ki cezb idüp semt-i şalāha

Delālet eyleyüp fevz ü felaha (4a/60)

Seĥī oldur virür farz-ı zekâtı

Daĥı mâliyye olan vâcibâtı (16a/375)

Zekât u fitre vü ĥurbân itmez

Ĥudâ'nıñ emri farz-ı hacca gitmez (17a/398)

'Aĥıĥa ĥaşd olup zebĥ oldı ĥurbân

Yediler aĥrabâ cîrân u ĥullân (24a/571)

Bununla birlikte farzları zamanında eda edenler ahirette telaşa kapılmaz ve merhaba denilip göğün dokuzuncu katına buyur edilirler.

O demde olmaya zerre telaşa

Dinile merĥabâ gec zıll-i 'arşa (7b/150)

Lutfiyye'de; Der-İ'tibâr Be-Rüsûm-ı Şer'-i Şerîf (Yüce Şeriatin Emir ve Yasaklarının Değeri) bölümünde Vehbî'nin din ile ilgili görüşleri görülmektedir: Ona göre şeriate uyulmalı, şeriatin emir ve yasakları hafife alınmamalıdır.

Aĥz u i'tâde be-vech-i tedĥîĥ

Eyle her kārını şer'e taṭbīḳ (s.115/b.685)

İtme taḥfīf rūsūm-ı şer'î

Çıl umuruñda hemīşe mer'î (s.115/b.686)

Vehbî oğluna her şeyden emin olmamayı ve biraz çekingen davranmayı, boş yemin etmekten ziyade gerekmedikçe yemin etmemeyi etrafın yalancı insanlarla dolduğunu ikazda bulunur. Mükemmellikten ziyade vasat insan, “orta insan” olma¹³⁷ yolunda nasihatte bulunur.

İḥtirāz üzre bulun olma emīn

İḳtizā itse velī itme yemīn (s.116/b.690)

Vehbî, oğlu Lutfullah'a mezhebi olan Hanefî mezhebine bağlı kalması, sünnet ve Kur'an varken başka bir yola meyletmemesi gerektiği gibi konularda nasihatte bulunur. Bununla birlikte Sünbül-zâde Vehbî'ye affedilme şansının olduğunu, insanın amelinin eksik olmasının affedilmeye engel olmadığına değinir.

Var iken rāh-ı kitāb ü sünnet

Eyleme ğayrı tarīḳe bī'at (s.66/b.242)

Yetişür saña tarīḳ-i Hanefî

Virdi ol mezhebe Allāh şerefi (s.66/b.243)

Belki ma'füvv ola noḳşān-ı 'amel

Olmasun līk 'akīdende ḫalel (s.67/b.246)

1.5. Tasavvuf-Tasavvufî Kavram ve Terimler

Tasavvuf, temel özelliği maddeden ziyade mânânın ön plana çıkarılarak düşüncenin ve dolayısıyla insanın olgunlaşmasını sağlamak; böylece derinlikli ve

¹³⁷Orta insan tipi için detaylı bilgi bk. M.Kaplan, *a.g.e.*,

çok boyutlu bir kavrama refleksi geliştirmek olan evrensel faaliyetin İslâm medeniyeti dairesinde şekillenmiş biçimine denilmektedir.¹³⁸

Vehbî'nin tasavvufa önem verdiğini beyitlerden görmek mümkündür. Eserinde tasavvuf konusu için. “*Der-İlm-i Tasavvuf*” adlı ayrı bir başlık bulunmaktadır. Tasavvuf ilmini okumanın zararı yoktur. Tasavvufun, takva ve hasenat sahibi insanların mübarek ilmi olduğuna, hakikatları işaret eden sırların hazinesi olduğuna Hakikatları araştırıp meydana çıkaranların tasavvufa mensup olanlar toplulukları olduğuna değinir.

Okusañ ilm-i taşavvuf ne zarar

Pāk bil taşfiye-i bātın ider (s.61/b.197)

Çün odur ‘ilm-i şerif-i ebrār

Genc-i esrār-ı haķāyık-āşār (s.62/b.198)

Vehbî bu bölümde tasavvufî eserlere değinir ve iftiraya uğramış *İhyâ-i Ulûm’u* yazarına ve diğer tasavvuf ehillerine oğlunun iftira etmemesini tembihler. Öyle ki oğlunun *Füsûsu’l-Hikem* adlı eseri incelemesini ancak hatalı olduğunu söylememesi gerektiğini salık verir ve sebep olarak herkes tarafından anlaşılmayan terimler olabileceğini gösterir. Büyük zatlar hakkında iftirada bulunmaması konusunda da ikazda bulunur.

Ne hatâ anlara itmek isnād

Fi’l-i bid‘at ile kavlı-i ilhād (s.62/b.201)

Saķın eşlāfa saķın ta‘n itme

Müte‘aşşib revişinde gitme (s.62/b.202)

Eyleme tahtie-i kavlı-i Fuşuş

İştılāhāt ola şāyed mahşuş (s.62/b.203)

¹³⁸ Ömür Ceylan, *Böyle Buyurdu Süfi: Tasavvuf ve Şerh Edebiyatı Araştırmaları*, Kapı Yay.,İst., 2005, s.4.

Hiç yakışmaz hele ehl-i dīne
İftirāya Hāzret-i Muḥyiddīn'e(s.62/b.204)

Anların hālını Allah bilür
Sırların ārif-i āgāh bilür (s.63/215)

1.5.1.Tövbe

Kuran'da tövbe etmenin Allah'a yakınlaştırdığı belirtilmektedir. “*Zaten kim ki tevbe eder ve (sonra da) dürüstçe/erdemlice davranırsa, gereği üzere Allah'a yönelen işte odur.*”¹³⁹ gibi ayetler geçmektedir. *Lutfiyye* ve *Levh-nâme*'de de tövbe konusunda nasihat verilir.

Vehbî günah işleyenlerin durumlarının çok tehlikeli olduğuna tövbelerinin de daha zor olduğuna değinir ve Allâh'a kulluk etmede kusurlu olanların insanlar arasında hakir görüldüğüne değinir.

Hāl-i erbāb-ı ma'āş'i müşkīl
Tevbekār olması 'āsī müşkīl (s.80/b.371)

Hizmet-i Hālīk'a eyler taḫsīr
Halk içinde görünür ḥor ü ḥaḫīr (s.80/b.372)

Levh-nâme'de:

Gençliği eğlenceler içinde geçiren kişi için yaşlılık dönemi tevbe etmesi gereken bir dönemdir. Gaffar olan Allah'a tevbe etmek gerekir. O bağışlayıcıdır.

Şebāb eyyāmıdır zevḫ u zarāfet
Gele pīrī o dem tevbe 'ibādet (5b/98)

O dem it tevbe-i maḥv ola evzār
Şükür Mevlāya kim bir ismi Ğaffār (5b/102)

¹³⁹ Kur'an, (Furkan Sûresi, 71.)

Kişi kendini günahkâr bilmeli ve sürekli tövbe, istiğfar etmelidir. Her gün günahı mı sevabı mı ağır geliyor hesap etmelidir.

Gerekdür bilesin kendiñ güneh-kâr
İdesin dā'im istiğfârı tekrar

Gerek her gün idesin hem hisâbı
Ne gâlib bilesin vizr ü şevâbı (9b/203)

1.5.2.Dervişlik

“Fakir, yoksul dilenci. Baştan beri dervişler çeşitlimaksatlarla dilenmişlerdi. Hata derviş kelimesi dilenmek anlamına gelen derviz kelimesinden bozmadır Dervişler saçı sakalı uzun, üstü başı perşan debeder dervişer şiirler ve ilahiler okuyarak kapı kapı dolaşır ve dilenirlerdi.”¹⁴⁰

Dervişlik yolunun bir özelliği tevazudur ve tevazu gösterenlerin nefesine malik olduğunu belirtir. Salik, Allah'ın hoşuna gidecek davranışları, tavırları ve amelleri gözetir, Allah'a yaklaşmak için uğraşır. Saliklerin yolu hoştur ve onlar *“Hayr, Allâhu te'âlânın ihtiyâr ettiğindedir.”* düsturunca hareket ederler.

Tevâzu' ħaşlet-i derviş [ü] sâlik
Ki olmuş ħahrile nefesine mâlik (17b/407)

Diye *el-ħayru fi-me'ħtâra-hu'llâh*
Budur sâlikleriñ râhı [ki]¹⁴¹ ħoş-râh (12b/286)

Müftû-zâde ile Vehbî'nin bu konuyu ele alış biçimleri farklıdır. Müftû-zâde daha çok genel anlamı kullanırken Vehbî mezhep belirtecek kadar detaylıdır. Vehbî, şeriat ile tarikat yolunun birbirinden farklı olmadığını, Nakşibendî tarikatı ve Mevleviliğin Allah'a ulaşmak için iyi birer kapı olduğunu; bunlarda yapılan adabına uygun zikrin ve vecd içindeki semanın da bu kapıları aralamaya yarayan birer gizli iş

¹⁴⁰ Süleyman Uludağ, a.g.e., s.103.

¹⁴¹ râhı [ki]: râhı M

olduğunu belirtir. Bunda Vehbî'nin beyit sayılarının daha fazla olmasının etkisinin olma ihtimali vardır.

Şanma ki rāh-ı şeri‘at başka
Meslek-i ehl-i tarīkat başka (s.63/b.208)

Nakşibendiyye pākīze-nukūş
Anda esrār-ı ḥaḳīkat menkūş (s.63/b.211)

Hālet-i vecd ü semā ‘emr-i nihān
Yine añlar anı şāhib-ı vicdān (s.63/b.213)

Yukarıdaki sözleri sarf eden Vehbî, aynı zamanda oğlu Lutfullah’a Kur’an ve sünneti mürşid olarak seçmesini öğütler Bunun sebebi, doğru düzgün mürşit kalmadığına inandığı içindir.

Hırka vü tāk giyenler çokdur
Lāk bir mürşid-i kāmīl yokdur (s.66/b.241)

1.5.3.Nefs

“Can, benlik, ruh. Nefs tasavvufta kötü huyların ve çirkin davranışların kaynağı, kötü his ve huyların mahalli olan latife, cism-i latif. Bu anlamdaki nefis kişinin en büyük düşmanı olduğundan onu ezmek, kırmak ve mücahede kılıcıyla katletmek gerekir. Bunun için riyazet yapılır, çile çekilir.”¹⁴²

Nefs, kişinin Allah’a ulaşmasında en büyük engeldir. Çünkü nefis, insanı Allah’tan uzaklaştırmak için uğraşır. Bu nedenle “Nefsini bilen Rabbini bilir” sözü günümüzde bir vecize gibi kullanılmaktadır. Nefsi rabt etmek için Allah’ın emir ve yasaklarına uyulmalı, haramdan sakınılmalıdır. Vehbî de nefsi ibadeti ve imanı arasındaki en büyük engel olarak niteler. İnsan nefsiyle başa çıkamazsa İslamiyet’i tadamaz ve yaşayamaz.

¹⁴² Süleyman Uludağ, *Tasavvufî Terimler Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi,İst., 2005, s.274.

Müftî-zâde, bu konuda da ilme değinir ve nefsin kâmilliğe ulaşması için ilim öğrenmek gerektiğini ifade eder. Kişiyi nefesine uyup ihanet etmemesi için uyarır, eğer nefesine uyarsa sonunun vahim olacağını öngörmektedir. Ayrıca nefesine mahkûm olmak yerine nefsi mahkûm etmek ve nefsin kişiyi şehvete düşürmesine izin vermemek gerektiğini belirtir: Çünkü hırs ve şehvet nefisle artar, nefsi kuvvetlendirir.

Pes andan lâzım olan nefsi tekmil
Aña dâ'ir 'ulûmı eyle taşşıl (10b/227)

Uyup nefse şaķın itme ihanet
Çekersin 'ākıbet andan vehāmet (12a/264)

Ķanā' atde gerek nefis ola mahkûm
Düşürmeye seni şehvāta mezmûm (13b/302)

Daķı olur mu'āvin nefse kuvvet
Olur zā'id aniñla hırş u şehvet (14a/319)

Vehbî de oğluna nefsi arzularına mağlup olmamayı tembihler. Çünkü Allah katında makbul olan kişinin nefsi arzularına galib gelmesidir.

Olma kim nefis ü hevāya mağlûb
Olasın nezd-i Ķudā'da maħbûb (s.80/b.368)

Uğratma sāhasına isyānûñ
Emr ü nehyin tutağör Mevlānûñ (s.80/b.369)

2. Eserlerde Ahlâkî Konular

2.1.İyi Ahlâk -İyi İnsan

Lutfiyye'de ve *Levh-nâme*'de “iyi insan” vasıfları şunlardır: İyi ahlâklı, açgözlü olmayan, doğru, dürüst, tatlı dilli, sabırlı, tevazu gösteren, makam görünce

kendinden geçmeyen, makam sahibi olunca adaletli olan, gayretli, şükreden, cömert, yardımsever, misafirperver, güler yüzlü, insafli, affedici, temkinli, güzel ve yumuşak huylu, gayretli olandır.

Vehbî, güzel ahlakla ahlaklanılması gerektiğini ve iyi huylu kişinin Allah'ın sevdiği kişi olduğunu şu sözlerle ifade eder:

Bulasın revnâķ-ı ħüsn-i ħaseni
Her gören eyleye taĥsîn seni (s.165/b.1161)

Ĥâlîķ'ũñ sevdiğidür Őaĥs-ı ħalũķ
Aña itmez mi maĥabbet ħahlũķ (s.165/b.1162)

Vehbî'nin, "Allah'ın sevdiği kişi" demekle bahsettiği Şey: herkesin o sevgiye ulaşmak için çaba harcamasıdır. Öyle ki bu durum dünyada da ahirette de mutluluk ve huzur verecektir.

İki eserde de olunması gereken kişi aşağıda italik verilen sıfatlardır. Bu sıfatları, vasıfları taşıyan iyi ahlak sahibi, iyi insan olma yolundadır.

Çünkü *inşâf* imiş niŐfũ'd-dîn
Munşif ü mu'tedil ol hayra ħarîn (s.165/b.501)

Őıfat-ı ħilme *çalış* olma ħazũb
Ĥaĥķ seni ħılmaya tã kim mađzũb (s.165/b.502)

Eyleyũp dũŐmen ile def'-i cedel
Şabr ile 'afv idebilsen ne güzel (s.165/b.514)

'*Adl ü iĥsãn* ile meŐķũr olagör
Yıķmayup 'ãlemi ma'mũr olagör (s.165/b.770)

Müftũ-zãde, eserin geneline yaymıŐ olduğu iyi ahlãk ve iyi insan olma konusunu sır tutmak, arkadaşlık konularıyla pekiŐtirmiŐtir. Bu dünyada iyi insanlarla birlikte olan ahirette de onunla olacaktır. İyi, iyilik görür; kötü, kötülük görür. İyi kişi güzel koku satana benzer, arkadaŐı da he zaman bu güzel kokuyu hisseder. Görenler iyi kişilerle birlikite olmak ister, bunu duyanlar ise o kişinin sohbetine talip olur.

Bu dünyāda eyüye ol muķārin
Bile ھاşır olasin anuñla yarın (3a/42)

Eyü kimse meşelde merd-i ‘ Atţār
Ķarīni şemm-i tīb eyler be-her bār (3a/45)

Görenler t̄alib olur ülfetine
İşiden rāğıb olur sohbetine (3b/46)

Sakınılması, kaçınılması ya da uyulması gereken ne varsa emir ve istek kiplerini kullanarak ikazda bulunmaktadır.

Kanaat etmek güzel huylardandır. Bu nedenle iyi insan olmanın özelliklerinden biri de kanaatkâr olmak gerekir. Yumuşak ve iyi olmak da iyi ahlak sahibi insanların özelliklerindedir.

Ķanā‘ at şālih̄ine ھاyr-i ھاşlet
Ĥudādan ‘ abd-i ھاşa ھاş u ĥil‘ at (12b/277)

Tevāzūf dur biri ھاyru’l-ħişālīñ
O ھاşletle olur Ĥaķķa vişālīñ (17b/406)

Ĥilimdür sa‘ y ü gūşiş it *ħalīm* ol
Heme dürlü belālardan selīm ol (29b/714)

2.2.Şükretmek

Müftû-zāde, Kur’an’da açıkça, şükrederek nimetin artacağı, nimeti inkâr etmenin de küfre sebep olacağını yazdığını belirtir. Kendisince delil göstermiş ve muhatabını şükretmede heveslendirmeye çalışmış, nankörlük etmekten kaçınılması gerektiğini salık vermiştir. *Rabbiniz: "Şükrederseniz and olsun ki, size karşılığını artıracam; nankörlük ederseniz bilin ki azabım pek çetindir"* diye bildirmişti.¹⁴³

Şükürle ni‘ met artar naşş-ı Ķur’ān

¹⁴³ Kur’an, (İbrahim Sûresi, 7.)

Dağı küfrân ider ırās-i hırmân (12b/285)

Kelâl ırās ider zihne fikirde

Kesel tab‘a ‘ ibādāt u şükürde (14a/318)

Şükür budur rızāya ola maşrūf

Ki ol yirler ki şer‘an oldı ma‘rūf (17a/391)

Allah kuluna nimetler verir, kula da şükretmek düşer:

Ḥudā ihsân ide ‘abdine ni‘met

Gerekdür ‘abde şâkir ola elbet (17a/390)

Vehbî de; *Der-Edâ-yı Şükr-i Ni‘met* (Nimete Şükretme Konusunda) bölümünde Müftî-zâde gibi Allah’a, verdiklerinin değerini bilerek şükretmek gerektiğini, şükürün nimeti artırdığını, nankörlük edip lanetlenenlerden olmamayı tembihler:

Şükürin ifâ idegör Mevlâ’nuñ

Ḳadrini anlayarak ihsânunuñ (s.104/b.588)

Şükr ider ni‘meti gâyet efzûn

Kâfir-i ne‘met olu pek mel-ün (s.104/b.589)

Allah’ın nimeti çoktur. İnsanların, Allahın verdiği nimetlerinin hepsi için şükürleri yemez. Bu nedenle kişi şükür kavramının karşılığı için acizliğini bilmelidir. Asıl şükür acizliğini bilip kendisinden daha acizlere, fakirlere yardımdan geçer:

Ḥālîk’uñ ni‘meti bî-ihsâdur

Ḥalk anuñ şükrine olmaz kâdir (s.105/b.590)

Haḳḳı-ı şükri idemez ya‘ni enâm

Şükür Allâh’a dimekle itmam (s.105/b.591)

Şükr odur kim ni‘am īsār iderek
‘Acz ü taqşīrini ikrār iderek (s.105/b.592)

Fuqarāya idesin in‘āmı
Müstaḥaqqā kılasın ikrāmu (s.105/b.593)

İnsan sıhhatinin şükrünü de ibadet ederek ve hastalara şevfkatli olarak yapar. Bununla birlikte her organın şükrünün de farklı olduğunu belirtir. Ancak insan aklının buna yemeyeceğini de ifade etmeden geçmez. İnsan cüz’i iradeye sahiptir. Her şeyi bilen yalnızca Allah’tır. Bu nedenle insanın her şeyi bilmesi anlaması mümkün değildir. Bu da inanın hayatında bazı soru işaretlerine yol açar. Vehbî’nin her azanın kendince bir şükrünün olması da bu doğrultudadır.

Sıḥḥatūñ şükri ‘ibādet itmek
Ḥastalar ḥāline şefkāt etmek (s.105/b.594)

Şükri var başkaca her a‘zānuñ
‘Aklı irmez buña insānuñ (s.105/b.595)

İtmiş İḥyā’ da Ğazālī tafsīl
Oқuyup añla nedür şükr-i Cemīl (s.105/b.596)

Vehbî oğluna adalet ve iyilikle şükretmeyi, yapıcı olmayı tembihler.

2.3.Kanaatkâr olmak

Kanaat, kişinin elindekilerle yetinmesi, elindekilere razı olması ve Allah’ın kendisine verdiği rızıklara rıza göstermesidir. Rıza, memnunluk, istek anlamına gelmektedir. “Dinî hükümlere uyan, kuldun Allah’ın ve Allah’ın takdirinden kulun hoşnut olması anlamında dinî-tasavvufî bir terim”¹⁴⁴ *Levh-nâme’de* bir müstakil bölüm olarak ele alınmıştır. Eserde en çok işlenen konulardan biridir. Kanaatin, namus ve dini korunduğunu ifade etmektedir. Kanaatkârlıkla rıza iç içe geçmiş konulardır.

¹⁴⁴ Süleyman Uludağ, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.35, İst., 2008, s.56.

Dağı nuşhımız saña¹⁴⁵ kanā' at
Anıñla 'ırz u dīn olur selamet (12b/276)

İder kâni' umūrın Haqq'a tefviz
Tama' la eylemez hükmine ta' rīz (12b/278)

Kanaatkâr olan kişi, başına ne gelse Allah'tan olduğunu düşünerek kanaat eder, sabreder. Rızkının neden az olduğunu sorgulamaz. Kanaatte nefsi mahkum etmes, kişinin nefesine uymaması ve nefsin kişiyi şehvete düşürmesine izin vermemesi gerekir. Kanaat edenin aşığı artar; (Allah) kanaat etmeyene ekmekle soğanı bile aratır. Bolluk ve bereket isteyen öncelikle kanaat etmelidir.

Ne gelse fazl-ı Haqq'dan aña kâni'
Dimez azdur ne ola buña mâni' (12b/280)

Kanā' atde gerek nefis ola mahkûm
Düşürmeye seni şehvâta mezmûm (13b/302)
Kanā' at olsa vâfi aş ve ayran
Düşer vaqti aranur nân ü soğan (13b/308)

Kanaatkâr olanda pıtilik ve cimrilik olmaz bu yüzden kişinin önce açgözlülüğten kurtulması, nefsini temizlemesi gerekir. Kanaat etmek kişiye farzdır. Kanaat etmeyen ya masraf yapar ya da zulmedenden borç alır. Allah'ın fazlına itimat etmek ve kanaat hazinesini anlamaya çalışmak gerekir. Kanaati hazneye benzetmek aslında sonunda rızkın bollaşması inancı vardır.

Kanû' olanda olmaz buhl u imsak
İder evvel tama' dan nefsinin pāk (15b/359)

Devletin malı çok olsa da itidali elden bırakmamayı öğütler:

Egerçi ola devlet [...] māl
Yine olsun libâsıñ evsaṭ-ı hāl (14a/323)

¹⁴⁵ saña: sāña M

Müftî-zâde, giyim kuşamda itidal üzerine samur ve vaşaktan kürk ya da Azak ve Rus derisi giymemek gerektiğini; kanaat edip keten, bez giymek gerektiğini; Rum derisi ve kuzu kürkü giymenin daha iyi olduğunu, başkasının giydikleriyle mağmum olmamayı tembihler. Bu insanın orta halli yaşamaya teşvik, göze batmamak, kanatkâr olmak ile alakalı bir konudur.

Ne lâzım ferv ola semmûr u vâşâk
Veyâ nâfe ola Muşkov u Azağ (14b/326)

Ḳanâ' atle yarışur biz ü kettân
Ola taşşîl eshel saña¹⁴⁶ her ân (14b/327)

Yaraşur ferv-i ḳuzî nâfe-i Rûm
İliñ geydükleri[y]le olma mağmum (14b/328)

Birçok kişi vardır ki şal bulamaz da yamalı giyer. Bu nedenledir ki Müftî-zâde kanaatkâr olmak gerektiğini; ayağını yorganına göre uzatmayı ve hayallere düşüp yolunu bozmamayı öğütler.

Dağı var niçe kes muştarru'l-aḥvâl
Giyer cende yamalu bulamaz şâl (14b/330)

Ayağıñ yorganiñca ḳavli mi' yâr
Ḥayâl-i ḥâma düşüp bozma reftâr(15a/344)

Vehbî bu konuyu ayrı bir bölüm olarak ele almamıştır ancak oğluna orta hal insanı olma öğüdü kanaatkâr olan bir tiptir.

2.4. Sehâvet (Cömertlik)

Sehâvet: Cömertlik demektir. Kişinin elindekileri başkalarıyla paylaşmasıdır. Allah cömert insanı sever. Cömert insan cennete, Allah'ın merhametine, lütfuna

¹⁴⁶ saña: sâña M

yakındır. Verebilmek malı artırır. Bu nedenle cömert olmak önemlidir. Cömertlik, güzel ahlaktandır, methetmeye layık güzel huylardandır.

Levh-name'de:

Şehāvet ḥüsn-i aḥlākıñ biridür
Güzel ḥaşletdürür medḥe ḥarīdür (16a/373)

Ḳamu kesde şehāvet nīk-ḥaşlet
Daḥı a^ç lā olur cem^ç ola devlet (16a/374)

Cömert kişi zekâtını verir, vacibini yerine getirir, zenginliğinden verir ve zenginliğin içinde rehavete düşüp de cimrilik yapmaz. Kişi ancak zenginliğinden, varlığından verdiği zaman mutlu olacaktır.

Şehī oldur virür farz-ı zekâtı
Daḥı mâliyye olan vâcibâtı (16a/375)

Daḥı iḥsân ider itmez reḥāvet
O mevzi^ç lerde kim dinür mürüvvet (16b/376)

Ey yaşlı ruhum diye kendine seslenir ve cömert olmaya çabala der. Böylece Allah da gücüne ve yoluna yardım eder.

E yā rūḥ-ı¹⁴⁷ peder sa^ç y it şehāya
Ḥudā tevfiḳ ide vüs^ç i vü reḥāya (16b/381)

Levh-nâme'de iktibas bölümünde cömertlik ağacına değinildiğinden için burada tekrarlamayacaktır.

İsraf, kişinin malını veya parasını boş yere harcaması anlamına gelir. Kur'an-ı Kerim'de israf konusuna değinilmiştir: “*Ey Âdemoğulları, her mescide gittiğinizde*

¹⁴⁷ rūḥ-ı: rūḥı M

süsünüzü tutunun (güzel elbiseler giyinin), yiyin, için; ancak israf etmeyin, çünkü Allah, israf edenleri sevmez.”¹⁴⁸

Cömerlik konusunda kötü sayılan ve ayıplanan iki konu vardır. Akıl bile (bunlardan) kaçınır: Biri cimrilikte aşırı olmak, diğeri israf ve rahatlıkta aşırıya kaçmaktır. İşte bu iki konu cömertlik değildir.

Sehādan oldı mezmūm iki cānib
Gerek ‘ākıl bile ola mūcānib (16b/382)

Biri imsāk-i müfriṭ buhl ü zınnet
Biri itlāf ü isrāf ü sefāhet (16b/383)

(Kur’an’dan bir ayeti delil göstererek) “*İsraf edenler şeytanın kardeşleridir.*” Kişiyi, kendisini övsünler diye israf edenlerden olmamasını tembihler.

Anıñ zemminde nāṭıķ naşş-ı Kur’ān
Mübezzirler olur ihvān-ı şeyṭān (16b/385)

Beni medḥ eylesünler deyü ey yār
Mübezzir nāmına olma giriftar (16b/386)

Müftî-zāde, cömert adam desinler diye malı verip iflasa düşmemek gerektiğini belirtir.

Seḥī ādem disünler diyü mālıñ
Virüp iflāsa düşmesün ḥālıñ (17a/393)

Lutfiyye’de, Vehbî, cömertlik konusunu Müftî-zāde gibi ele almıştır. Cömertliğin israftan farklıdır, malını boş yere harcamak ya da yiyicilere vermek demek değildir, iyi niyetle gerçek ihtiyaç sahiplerine vermek, acizlerle paylaşmaktır. Yoksa Allah’ın israfı yasakladığını da unutmaması gerektiği konusunda ikazda bulunur.

Baş- küllî ise de nā-maḳbūl

¹⁴⁸ Kur’an, (A’raf Suresi, 31.)

Elini boynuna itme maglül (s.110/b.639)

Çünkü nehy itdi Hüdâ işrâfi

Ne revâ eyleyesin itlâfi (s.110/b.641)

Vehbî, namerde muhtaç olmaması için oğlunu uyarır. Zengin olursa, malı olursa çevresindeki insanların malını bitirmesi için uğraşacağına ve bitince de dönüp onunla ilgilenmeyeceklerine, selam dahi vermeyeceklerine değinir. Bu vahim duruma düşmemesi için de bu tarz insanlardan uzak durmasını tembihler. Ancak ihtiyacı olanı bulup ikramda bulunması gerektiğini de vurgular.

Ekl ider mālımı evvelce tamām

Şoñra virmez göricek yolda selam (s.111/b.650)

2.5.Ayıpları Örtme

Kelime anlamı örtme, kapama, gizleme¹⁴⁹ olan setr kelimesi eserimizde ayıp örtmek olarak geçer ve Müftî-zâde'e göre iyilerden iyilik gelir, kötülerden de kötülük gelir; bu sebeple iyilerin yanında yer almak ve insanların eksikliklerini göstermeye değil, örtmeye çalışmak gerekir.

Eyülerden gelür eylik be-her hâl

‘Uyübı setr iderler naqş-ı ikmal (3b/58)

Eger zâhir olursa ba‘ zı taqşır

Çalış setre şağın kaşd itme teşhîr (12a/263)

Vehbî, herkesin ayıplarını araştırmanın yanlış olduğu, insanların durumlarını ancak Allah'ın bildiği; kimseyi ayıplamaması gerektiği konusunda Lutfullâh'ı uyarırken ayıplama ki başına gelmesin der. İnsanların dış gönüşleriyle alay etmemleri gerektiğini, engeli olanlara gülmemesi gerektiğini, yoksa kendisinin de aynı duruma düşebileceğini; gerçeği bilen kişilerin insanları ayıplamayacağını, kendi ayıplarıyla, kendileriyle ilgilendiğini ifade ederek yalnızca gaybı Allâh'ın bildiğini

¹⁴⁹ Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Türkî*, Çağrı Yay., İst.,2007, s.708.

ve insanların ayıplarını örttüğünü belirtir. Bu nedenle insan da bir başkasının aybını ortaya koymamalıdır.

Olma cāsūs-ı 'uyüb-ı 'ālem
Herkesüñ hâline Allah a'lem (s.94/b.495)

El-ğazer kimseyi itme ta'yīb
Gelmesün başına ol 'ayb-i 'acīb (s.94/b.496)

Kılma noķşān-ı vücūda ħande
Yoħsa ma'yüb olursın sen de (s.94/b.497)

'Ayb-ı digerden idüp ġazz-ı başar
Kendü ' aybın görür aşhāb-ı nażar (s.94/b.498)

Setr-i 'ayb itmede 'Allām-ı ġuyüb
Ni demek sen idesin keşf-i 'uyüb (s.94/b.500)

2.6.Tevāzu (Alçakgönüllülük)

Lutfiyye'de *Der-Tevāzu*' (Alçakgönüllü olma) bölümünde ele alınmıştır. Her ne kadar iki beyit olacak şekilde kısa işlenmiş olsa da diğer olumlu özelliklerle ele alınması doğru olacaktır. Vehbî oğlunda görmek istediği özelliklerden olup oğluna tevazu sahibi olmayı öğütler ve Allah'ın mütevâzi olanların rütbesini yücelttiğini belirtir.

Dā'imā ħalkā tevāzu' göster
Rūy-ı dil tavrını herkes ister (s.91/b.474)

Mütevā zı' olanuñ Rabb-i refi'
Rütbe vü ħadrini eyler terfi'(s.91/b.475)

Levh-nāme'de ise bu konu, ayrı bir bölüm olarak "*Fİ-Beyāni't-Tevāzu*" (Alçakgönüllülük beyanındadır) bölümünde bahsedilmiştir.

Tevāzu hayırlı huylardandır ve Allah'a ulaştırır. Tevazu sahibi kişi gurur, kibir, böbürlenme yapmaz, nefisini her zaman köreltmeye çalışır. Kişinin nefisini

köreltmek için tevazu göstermesi gerekir, bencillik kabul edilemez. Tevazu sahibi kişinin güzel düşünmesi gerekir.

Tevāzu‘ dur biri ḥayru’l-ḥıṣāliñ
O ḥaşletle olur Ḥaḫḫa viṣāliñ (17b/406)

Ġurūr itmez ‘ ucüb yā kibr ü pindār
İder taḫṣīre nisbet nefsi her bār (17b/409)

Tevāzu‘ da gerekdür nefsi-i taḫḫīr
‘ İbādu’ llāha ḥüsn-i ḫann ü tevḫīr (17b/410)

Müftî-zāde nefsi hazmetmenin usulünün enaniyet olmadığını savunur. Enaniyet “Kişinin kendisini ve çıkarlarını başkalarınınkinden üstün tutması, bencillik etmesi anlamında ahlâk ve psikoloji terimi”¹⁵⁰ olarak tanımlanır.

Gerekdür hażm-ı nefsile te‘ āmül
Enāniyyetle olmaya tekabül (17b/411)

Tevazu sahibi kişilerin özelliklerine de değinir: onlara bakıp diğerlerini kendisinden daha aziz görür ve daha üstün olabileceğini düşünür.

Nazar idüp ‘ ibāda di kim el-ḫaḫ
‘ Azīz olmaları benden muḫaḫḫaḫ (18a/413)

Aşağıdaki beyitlerde, tevazu ehlinin özellikleri, neden sevildiği anlatılmaktadır. Tevāzu ehline gönüllerde yer vardır. Onu, sevilen kişi yapan güzel tavırlarıdır. Tevāzu ehlinde yapmacık hareket yoktur, haddini aşmaz.

Tevāzu‘ ehline her dilde yir var
İder maḥbūb anı o ḥüsn-i eṭvār (18a/416)

¹⁵⁰ Hayati Hökekleli, “Enâniyet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XI, İst., 1995, s.170-171.

Tevâzu‘ ehline yok bu tekellüf
Teķaddümde te‘eĥĥürde te‘ assüf (19a/448)

Tevâzu‘ ĥaddini olmak mücâviz
Temelluķ dinür aña ġayri cā‘iz (19b/455)

Müftî-zâde tevâzunun önemini vurgulamak için tevâzu sahibi kişilere hoş geldin, ferah buldu denildiğini ifade eder bu da yaygın bir söyleyiş olan “Tevâzu cennet kapısıdır.” sözünü hatırlatır.

Eger dir merĥabâ ya hoş geldün
Feraĥ buldın ki cennetden yir aldın (22a/462)

2.7.Adaletli olmak

Adaletle ilgili olarak Nahl sûresinde şöyle buyrulur: *"Muhakkak ki Allah; adaleti, ihsanı ve yakınlarla vermeyi emreder. Çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. Düşünüp tutasınız diye Allah size öğüt verir."*¹⁵¹

Müftî-zâde, Allah’ın isimlerinden birinin Adl olduğunu ve Allah’ın herkese hak ettiği muameleyi yaptığına değinir.

Belî Mevlâ Kerîm bir ismi Ğaffâr
Daĥı hem Münteķım hem ‘ Adl ü Ķahhâr (9a/199)

Eger ‘ adlile ola ĥükm-i cārî
Müfid olmaz ne zārî vü ne yārî (9b/1200)

Makam sahibi olanlar adaletli olmalı; zor işlerde de hakkı gözetmelidir.

Menâşıbdā ‘ adâlet lâzım itmek
Be-ġâyet müşkil iş ĥaķķı gözetmek (18b/435)

¹⁵¹ Kur’an, (Nahl Sûresi, 90.)

Vehbî de oğluna adaletli olma konusunda tembihte bulunur.

‘*Adl ü ihsân* ile meşkür olagör
Yııkmayup ‘âlemi ma‘mür olagör (s.124/b.770)

2.8.Sabır ve Sabır Göstermek

Allah Kur’ân-ı Kerim’de sabırla ilgili “*Sabredenleri müjdele.*”¹⁵²; “*Allah sabredenleri sever.*”¹⁵³ gibi birçok ayette sabretmek gerektiğini belirtir. Maruz kalınan sıkıntılara göğüslemede, bunlara kendi başına mukavemet edecek güçte olmak sabırla alakalıdır.. Müftû-zâde de insanın kötü dünya için inat etmemeleri gerektiğini, sessizliğin ve sabrın ilaç olduğunu belirtir. Mal ve gelirin çoğalması için sabır ve kanaat etmek gerekir.

Denî dünyâ için itmez lecâcı
Sükût u şabrile bulur ‘ilâcı (13a/295)

Eger olmaya māl u bellü irād
Gerek şabr u kanâ‘at ola mu‘tād (15a/343)

Sünbül-zâde Vehbî Allah’ın isimlerinden birinin “Sabûr” olduğunu hatırlatır. İnsanın ancak Allah’ın inayeti ve yardımı ile sabredebileceğini belirtir.

Vardur “Esmâ-i İlâhî”de şabûr
Oldı bir ismi de ammâ ki ğayûr (s.95/b.505)

Sabrı a‘lâ bilürüz telh ammâ
Yine olmaz mı nice derde devâ (s.95/b.506)

Kezm-i ğayz ile daği ‘afv-ı cemîl
Oldı memdûh-ı Hüdâvend-i celîl (s.95/b.507)

¹⁵² Kur’an, (Bakara Sûresi, 155.)

¹⁵³ Kur’an, (Âl-i İmrân Sûresi,146.)

Müşkil ammā ki beşerde bu hısāl
Meğer iqdār ide Rabb-i müte‘āl (s.95/b.508)

2.9.İlim-İlim Ehli ve Câhillik

İslamiyet ilme çok önem vermiştir Bu nedenledir ki Allah tarafından ilk emir “oku” olmuştur. “*Âlimler peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler, ne dinar ne dirhem miras bırakırlar, ama ilim miras bırakırlar. Kim de ilim elde ederse, bol bir nasib elde etmiştir.*”¹⁵⁴

Lutfiyye’de:

‘İlm ü ‘irfân sebab-i rif‘atdür

‘Âlim olmak ne büyük devletdür (s.43/b.44)

‘İlm ile sîneni eyle mâlî

Şaklasun maḥzene herkes mâlî (s.44/b.50)

Yükselmek ancak ilim ve irfanla olur, âlim olmak büyük şereftir. Bu nedenle oğluna ilimle uğraşmasını tembihler. Öyle ki başkaları mal biriktirsin sen sineni ilimle doldur diye tembihte bulunur.

Enbiyâ varîşi olmuş ‘ulemâ

Añla kim bu ne verâset ne ğına (s.43/b.46)

Zayıf bir hadis olmakla birlikte âlimler peygamberlerin varisidir. Bu da iman edenler için oldukça önemli bir noktadır.

Vehbî, ilim sahibi olanlara, âlimlere saygı duyması gerektiği konusunda oğlunu uyarır; neden ilme önem verdiğini de anlatır. Ancak öğrenmesi gereken ilimleri şöyle sıralar: tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf, siyer, tıp, mantık, edebiyat, tarih, şiir, nesir, yazı, feraset gibi kendisince faydalı bilgileri olanlarıdır çünkü oğlunu

¹⁵⁴ İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, C.11, 2001,s.488.

felsefe, astroloji, remil, cifir, vefk, sihir ve muskacılık, kimya, simya gibi konularla ilgilenmemesi gerektiği konuda sert bir şekilde uyarır. Bunlar gereksiz olduğunu belirttiği konulardır.

Levh-nâme'de:

Tüm insanlar başlangıçta kör ve cahildir. Ancak çalışarak irfân öğrenirler. Cahil karanlık ve bâtılda kalır, gerçeği göremez.(Gözü) kör, kulağı sağır kabul edilir.

Ḳamu cehl ü ‘ amādur bed’-i insān
İderler cehdile taḥşīl-i ‘ irfān (4b/79)

Ḳalır zūlmetde cāhil bāṭıl [u] ḥām
Ola a‘ mā eşamm ḳābil mi ifhām (4b/80)

Ey dost, ilim Allah’ı anmaktır.(Ey) küffār dinle cehalet kınanmıştır. İnsan bilmediklerini öğrenmeye çabalamalı. İslamiyet “bilmiyorum”lafını kabul etmez, müslüman araştıran, sorgulayan, çaba gösterendir. Cehalet karanlıktır. Onu aydınlığa çevirecek olan ilimdir. Âlim gören cahil ise kördür.

‘ İlim na‘ t-i Ḥudādur añla ey yār
Cehlile zemm olundı diñle küffar (9b/211)

Buyurdı cehl¹⁵⁵ zūlmetdür ‘ ilim nūr
Daḥı ‘ ālim başīr[dür] ve cāhil kūr (10a/213)

Cehil çün zūlmet oldı bildiñ ey yār
Zalām içre niçe ḥāşıl olur kār (10a/214)

(Cahil insan) kör kişi yola çıksa çamura batar, kuyuya düşer. Gören ise doğru yolu bulur, kendini harap kuyularına düşürmez. Başkasına da yol gösteren olur, doğru yola ulaştırır. Amacına ulaşır ve hayır duası alır.

¹⁵⁵ cehl: cehil M

Olur a' mā kişi gitdükde rāha
Bařar çamura yāhūd düşe çāha (10a/216)

Başır olan irer rāh-ı řavāba
Düşürmez kendini çāh-ı ģarāba (10a/217)

Dağı hem ģayrıya ider delalet
Tarık-ı müsteķim üzre hidayet (10a/218)

Merāmına irer řāl olur bār
Alur ģayır¹⁵⁶ du' ā hem ecr-i bisyār (10a/219)

Müftü-zāde, bütün ilimlerin fazilet olduğunu ve en büyük maksadın İslâm dinine ulaşmak olduğunu ve dini de âlimlerin ortaya koyduğunu (böylece) değerlerin bilindiğini söyler. Âlimlere iyi davranmak, ikramlarda bulunmak ve hitap ederken de güzel tabirler kullanılması gerektiğini belirtir. Âlime, ilmi için muhabbet beslenmeli, dünya için düşmanlık edilmemelidir.

'Ulūmiñ cümlesi ' ayn-i fażilet
Velikin maķşad-ı aķşā řerī' at (10a/224)

Anıñla buldılar rāh-ı řavābı
Anıñla bildiler vizr ü řevābı (10b/225)

Çü ' ilmiñ fażlı dindi oldı ma' lūm
Olur ' ālimleriñ hem ķadri mefhum (11b/259)

Gerekdür ' ālime ikrām u tevķir
Teģāubda idesin ģüsn-i ta' bīr (11b/260)

Aña ' ilmi için eyle meģabbet
Şaķın dünyā için itme ' adāvet (11b/261)

¹⁵⁶ ģayır: ģayr-ı M

Vehbî de ilmi över, hocalara saygılı olmak konusunda oğlunu uyarır. Ayrıca bağıllık konusunda hocalara kusurda bulunmamak gerektiğine değinir. Çünkü hocasına bağılı olan kişinin her türlü sıkıntıdan kurtulacağına değinir. Ayrıca hocanın duasını almanın da kişinin iki dünyasını kurtaracağı konusunda oğluna öğüt verir.

Hācene eyle be-gāyet ta'zīm
Haqq-ı üstād 'aceb emr-i 'azīm (s.46/b.66)

Ḳayd-ı miḥnetden olur āzāde
Dā'imā ḳulluḳ iden üstāda (s.46/b.68)

Tālibe ḥayr-ı du'ā-yı üstād
Dü-cihānda sebeb-i neyl-i murād (s.46/b.69)

Bununla birlikte ulema sınıfının çektiği sıkıntılara da değinmeden geçmez. Öyle ki ulema sınıfının maddi olarak rahata ulaşabilmesi, varlığa ancak yaşlılıkta ulaşabileceğini eleştirir. Hatta rahata mezara yakın kavuştuklarını söyler.

Müşil-i rāḥat olur nev-'ummā
Ḳaldı devletde ṭarīḳ-i 'ulemā (s.125/b.779)

Pīrlikde bulur ammā devlet
Laḥde varıncaya dekdür rāḥat (s.125/b.782)

İlim sahibi olmak isteyenlerin kibirlenmemesi gerekir. Samîh bu konuyu şöyle eleştirir: İlim dersen onu kendin için okudun, Onunla insanlara kibirlenmenin manası ne? İlmin mukarin olmasın yoksa yarın o sana azap olur.

'İlim dirseñ oḳudıñ kendiñ için
Anıñla ḥalka kibr itmek neden çün (18b/430)

'Amelle olmaya 'ilmiñ muḳārin
'Azāb olur anıñçün saña¹⁵⁷yarın (18b/431)

¹⁵⁷ saña:sāña M

Asıl niyet ilmi ukba için kullanmaktır. Bu nedenle nefsi karanlık ve bilgisizlikten kurtarmak gerek.

‘İlim ‘uqbâ içündür aşl-ı niyyet
Gidermekçün nefîsden cehl ü zulmet (11b/251)

Vehbî de sıkı sıkıya ilim konusuna öncelik verir. İlmi her şeyden üstün tutar ve güzel ahlakın mayası olarak görür.

Ki odur cümleden aqdem bilesin
‘İlmi biñ rütbe mükerrerrem bilesin (s.46/b.72)

Oldı çün mâye-i hüsn-i ahlâk
Bulsa taqđim n’ola istihkâk (s.46/b.73)

2.10.Hayâ

“Her dinin bir ahlâkı vardır. İslâm’ın ahlâkı da hayâdır.”¹⁵⁸

Utanma, çekinme olarak algılanan hayâ, zamanla Allah’ın emir ve yasaklarına aykırı davranmaktan korkmak, çekinmek anlamlarına gelmektedir. Kişinin vicdanına bağlı bir olgu olup toplumu düzenleyen unsurlardan sayabiliriz. Halk arasında “Allah’tan korkmak kuldan utanmak” deyimini kullanılmaktadır. Kuldan utanma duygusu bir nevi kötü şeylerden uzak tutar.

Lutfiyye’de hayâ, açgözlülük konuları birlikte işlenmiştir. Utanma için ayrı bir bölümde değinir. Utanma iman eden için büyük bir incelikdir. Açgözlülü ve utanacak hale düşmekten sakınmasını tembihler. Açgözlü olmamasını kalbinnin zengin olmasını diler. Vehbî, kendisinin de tokgözlü olduğuna değinmeden geçmez tokgözlülüğün rızkı çoğalttığına şahit olmuştur. Utanma rızka manidir diyenlere de inanmamamsını öğütler. Tokgözlülük rızkı bereketlendirir.

¹⁵⁸ <http://www2.diyaret.gov.tr> 05.06.2017.

El-ḥazer olma gedā-çeşm ü denī
 albūñ olsun hele āyetde anī (s.119/b.722)

Bilürüm tecrübe ile a'la
 Cālib-i rız idügin istinā (s.119/b.723)

Rıza māni' diseler de ferazā
 Mü'minūñ ḥasletidür şer ü ḥayā (s.120/b.727)

Hayâsızlıın kötü olduna hayâsızlıkta mutluluk bulamayacaını da tembihler. Bu tembihlerin hepsi her ne kadar oluna olsa da genel geçer ahlak kurallarıdır ve toplumun ıslahı için önemlidir.

Bī-ḥayālk gibi var mı menfūr
 O edebsizlii zann itme ḥuzūr (s.120/b.728)

Müftü-zāde hayânın tanımını kabahatlerden, işlenen günahlardan, kötülükten utanma olarak yapar ve önce Allah'tan sonra Peygamberden utanmak gerektiine deinir.

Ḥayā oldur abāyihden utanmak
 Degil şer'ī medāyihden utanmak (28a/684)

Meşel ya'nī ezān(u) veyā ikamet
 Olur bunlarda utanma ḥacālet (28a/685)
 Ḥayā dinmez o ḥaşlet oldı mezmūm
 Anıñ def'ine sa'y it olma mersūm (28a/686)

Ḥayā evvel gerek Bārī Ḥudādan
 İkincisi Rasūl-i Kibriyādan (28a/680)

Müftü-zāde, eserinde açözlülük, hırslı olmak, doymamak anlamına gelen tama'dan çokça zikreder. Sözde ve yemede bir yol gözetmek gerektiini, tama yüzünden insanların iki dünyasının da harap olduunu belirtir. Tama insan için beladır ve bu bela aşıılıın en aşıısıdır.

Ṭama' āmında ve kelāmında gözet rāh
Gelicek nevbet-i vaqtiñ ol āgāh (19b/453)

Ḳanā' atle olur şükre muvaffaḳ
Ṭama' küfrāna mūrīşdür muḥaḳḳaḳ (12b/284)

Ṭama' ' aynī belādur merde nisbet
Belāsı çoḳdurur ednāsı zillet (15b/360)

Ṭama' la yıḳar ādem iki dārı
Olur menfūr-ı ḥalkḳ mebgüz¹⁵⁹-ı yārī (15b/361)

Tama, yazık ki, yoldan çıkmaya ve hırsızlık yapmaya, bir şeyleri çalmaya cesaret verir.

Ṭama' dandur iden ḥāşā serīḳa
Cesāret eyleyen ḳaṭ' -ı ṭarīḳa (16a/364)

Kişi tama yüzünden nebbaşlık yapar, ölü kefenlerini soyar. Tama, o kadar açgözlü yapar ki düzenbaz olurlar; sikkelerin değerlerini bile değiştirirler.

Ṭama' dandur kefen soyıcı nebbāş
Olan suḥra vü mazḥak merd-i kalleş (16a/366)

Ṭama' dandur olan ḥün-ḥār-ı cellād
Daḫı ol zālīm-i bī-raḥīm ü bī-dād (16a/367)

Müftî-zāde'nin bu kötü örnekleri vermesi iyi bir insanın neler yapmaması gerektiği ile doğrudan ilişkilidir. Müftî-zāde baştan belirttiği zıtlık meselesini verdiği bu örnekleri yapmamanın kişiyi iyi insan yapacağına inanmaktadır.

¹⁵⁹ mebgüz: maḡbüz M

3. Eserlerde Toplumsal Konular

3.1. Akraba ilişkileri

İslam dininde sılayı rahim, akrabayı ziyaret etmek konusu oldukça önemlidir. Müftî-zâde de eerinde yer vermiştir. Akrabayla görüşmek, onları ziyaret etmek ve onlarla sohbet etmek gerek ama amaç onlarla ticaret, alışveriş olmamalıdır.

Görişmek ülfet ü şoşbet (vü) ziyaret
 amudan aşdıñ olmasun ticaret (22a/520)

Gerek olsun earib yā ebā' id
 Dime andan bize var mı fevā' id (22a/521)

Müftî-zâde akrabalardan sadece fayda gözetmenin yanlışlığından söz eder. Gerek akrabalar olsun gerek sevdikleri olsun ondan bize ne fayda var dememek gerektiğini ve akrabayla görüşmeyi alışkanlık haline getirmek gerektiğine değinir.

Earibde şıla şer' ile lazım
 Ecānibde řevābına ol ' āzim (22a/522)

Earib āřinā cīrān u ĥullān
 Bularla ülfet it şıdıle her ān (21b/507)

Vehbî ise akrabalar konusunda deneyimlerini dile getirirken olumsuzlukları sayar: Akrabaları akrebe benzetir. Akrabaların şefkatlisinin olmadığına, zengininin fesat fakirinin kıskanç olduğuna, kimseye güvenmemesi gerektiğine makam sahibi olmuş pek çok kişinin akrabaları yüzünden belaya uğradığına dikkat çektikten sonra gene de oğluna akraba ile hoş geçinmeyi, dost olmayı ve kardeşliği devam ettirmeyi tembihler.

Hep akārībdür aarīb bilesin
 Birbirine mütearīb bilesin (s.101/b.554)

Müşfik u muhlisi nādir bulunur

Bin içinde iki ya bir bulunur (s.101/b.555)

Agniyāsı var fāsīd olur
Fuḫarāsı daḫi pek ḥāsīd olur (s.101/b.556)

Līk sen ḥüsn-i muvālāt idegör
Aḫrabā ile muvāḥāt idegör (s.101/b.562)

Añla mefhūm-ı ūlü'l-kurbāyı
Eyleme kendüñi pek hercāyi (s.101/b.563)

Vehbî aynı zamanda komşuluk ilişkilerini de oğlunun gözleri önüne serer ve kendi deneyim ve gözlemlerinden yola çıkarak komşularıyla nasıl davranışlar içerisinde olması gerektiği konusunda oğluna öğütte bulunur. Komşuların ne kadar rahatsız edici hareketlerde bulunursa bulunsun kapınısı onlara açık tutması gerektiğini belirtir. Komşuların gizli gizli kendisini seyredeceğine, açgözlü olduklarına, kendisine baygınlık vereceğine değinir. Ama bunlara rağmen Lutfullah hasetlik yapmamalı ve komşularına iyi davranmalıdır. Toplumsal olarak değerlendirildiğinde de her zaman için komşuyla iyi geçinmek gerektiği, hatta “*ev alma komşu al*” atasözünün de komşunun değerini vurguladığı ortadadır.

Sedd ü bend eyleme bāb-ı dārı
Tâ ola cāruña lüḫfuñ cārī (s.151/b.1024)

Ḥālūñe nāzır olup manzaradan
Gözedürler ḫapudan pencereden (s.151/b.1028)

Her ne ise ḫasedün def' idegör
Ḥüsn-i ūlfet revişinde gidegör (s.151/b.1030)

3.2. Anne-Babaya Hürmet

Müftü-zâde, nasihatlerinden uzun bir bölümü de anne baba rızasına ayırır. Öncelikle annenin çocuğu için yaptığı fedakârlıklardan bahseder ve sonra onlara itaat

etmeyi, isyan etmemeyi öğütler. Kur'an'da da onlara öf bile dememeleri gerektiği yönündeki uyarıyı hatırlatır.

Neşāyihden biri budur gel ey yār
Gerekdür vālideyne olasin yār (23b/551)

Ne emr iderlerse it iṭā' at
Meger kim ideler ' işyāna da' vet (23b/552)

Nehyi vārid bu veche naşş-ı Kur'ān
Dime sen anlara öf eyle iz' ān (23b/553)

Anne babaya saygısızlık büyük günahlardandır. Onlara (lafı ok yapmak) kötü söz söylememek gerekir. İktibas bölümünde de bahsettiğimiz gibi “*Cennet annelerin ayağı altındadır.*” manasındaki Arapça ibareye yer verilmiştir. Ku'an'da anne babaya iyi daranmak ve şükretmekle ilgili ayetlerden biri şöyledir: “*İnsana da, anne babasına iyi davranmasını emrettik. ... "Bana ve anne babana şükret. Dönüş banadır.*”¹⁶⁰ Annenin rızası devlet demektir, çok önemlidir, bedduası da kişiyi zelil eder, felakettir. Kişiyi annenin duası ve rızası gerek.

' Uḫūḫ-ı vālideyn oldı kebire
Şaḫın dillerin itme saña tīre (23b/554)

Şaḫīḥ naḫil ile vārid bu sūnnet
Analar ayağı altında cennet (23b/555)

Rızāsı vālideyniñ ' ayn-i devlet
Hem oldı inkisārı zūll ü nekbet (23b/557)

Müftî-zāde, çocuk doğurmanın oldukça zahmetli bir iş olduğunu ve hatta bu uğurda annelerin doğumda şehadete bile erişenlerinin olduğunu de söylemeden geçmez.

¹⁶⁰ Kur'an, (Lokman Sûresi, 14.)

Ḥayāl eyle ne zaḥmetdür vilayet
Niçeler cān virür bulur şehadet (24a/563)

Her zaman anne ve babaya şükretmek ve onların evladından razı olmalarını dilemek gerekir. Gün gelecek evlat da mal edinecek işte o zaman evlat varlık içindeyken onlara yardım etmelidir, onlar ölünce arkalarından Kur'an da okuyabilmelidir.

Gerekdür zıkr ü fikriñ ola her ān
Peder mādere olur¹⁶¹ rāzī vü şükran (s.25b/b.612)

Vehbî de Müftî-zâde'den farklı bir şekilde ele almamıştır. *Der-Ta'zîm-i Ebeveyn* (anne-babaya saygı gösterme konusunda) bölümünde: anne baba kavramının kutsallığına değinir.

Peder ü mādere eyle ta'zîm
Ya'ni ifrâṭla eyle tekrîm (s.99/b.540)
El-ḥazer olmayasın ehl-i 'uḫûḳ
Ki odur ekber-i erbāb-ı füsûḳ (s.99/b.541)

Bilesin ed'ie-i ümm ü ebi
Oldı mānende-i da'vāt-ı Nebî (s.99/b.544)

Vehbi, cennetin annelerin ayağı altında olduğuna değinen hadisini delil göstererek oğluna anne-babasına saygılı olmasını, ikramda bulunmasını ve anne babaya karşı gelmenin en büyük günahlardan olduğunu hatırlatarak onlara karşı iyi davranması konusunda uyarır ve anne babanın duasını almanın Peygamberin duasını almak gibi olduğuna değinir.

3.3.Sır Saklamak

Sır saklamak erdemdir. Herkes sır saklayamaz. Sırrını söyleyen çoğunlukla pişman olur.

---

¹⁶¹ ola: olalar M

Lutfiyye'de sır saklama konusu şu şekilde ele alınır:

Gonca nasıl içini kapatırsa gül gibi açılmıyorsa kişi de kendisine emanet edilen sırrı bir başkasına açmamalıdır, söylememelidir. Kapalı olan gonca gül sırrı saklayan; gül ise görsel itibariyle açıldığı için sırrı yayan kişi olarak tabir edilmiştir. Sırrı yayılma hızını da şöyle anlatır: O bir başkasına söyler, o söylediği de bir başkasına söyler tıpkı kırılan şişeden dökülen su gibi sırlar da ortalığa saçılır. İnsanların sırlarını açığa çıkarmak ayıptır, utanma duygusu olan biri kendine söylenen sırrı tutar.

Ġonca-veş rāzuñı şaġla meknūn
Gül gibi itme saġın keşf-i derūn (s.141/b.928)

Çıtladur sırrını ġalka aġbāb
Dökilür şīşe-i işkestden āb (s.141/b.929)

Çalışup sen olagör merd-i ketūm
Şaġla esrārını ġalkuñ mektūm (s.141/b.930)

‘Aybdur ādeme keşf-i esrār
İrtikāb itmez anı şāhib-i ‘ār (s.141/b.931)

Seni bir kimse bilüp ya‘ni emīn
Virerek diġkat ile belki yemīn (s.141/b.932)

Derdine bulmaġiçün bir dermān
Rāz-ı pinhānın ide saña ‘ıyān (s.141/b.933)

Müftü-zāde de aynı bilinçle karşısındaki kişiyi sırrını bir başkasına açmaması konusunda uyarıyor. Bunun sebebi olarak da o kişinin öğrendiği sırrı dünyaya yayacağı olarak gösteriyor. Bütün sırların ortaya çıkmaması için verilen sırları saklamak gerektiğini çünkü sırları ortaya açmanın birçok kötülüğe yol açacağını, doğru olanın sırrın emanet olduğunu ve sırrı ortalığa açmanın ihanet olduğunu, ihanetle kişinin namusunun yırtıldığını belirterek bazı işlerinin de düzeninin bozulabileceğini nazmeder

Şağın sırrıñı itme dosta izhâr
Ki her şağsa degildür ketm-i esrar (4a/64)

Nazar itme miyānede vifāka
Döner eyyām irer bir gün şikağa (4a/65)

O dem keşf ider esrârũ cihana
Nihāniler çıkar cümle ‘ayāna (4a/66)

Dağı ketm eyle esrâr-ı ‘ibādı
Ki keşf-i sırr olur çok şerre bādı (4a/67)

Haķıķat sırr olur sende emanet
Anı keşf eylemek olur hıyānet (4a/68)

Anuñla hetk olur ‘ırzı kişinũ
Nizāmı bozılır ba‘zı işinũ (4a/69)

Sırları ortaya çıkarmanın kişiye yarar değil zarar, gürültü ve kötülük vereceğini söyler.

Saña hıç yok nefi‘ ifşā-yı sırdan
Olur vaķtı ulaşür u şerr ü zardan (4a/70)

3.4.Nasihât Dinlemek

İnsanlar genellikle bir ihtiyaç hissedildiğinde nasihatte bulunur ve muhatabın nasihatleri dikkate alması ve kendisinden istenen davranışı göstermesi beklenilmektedir. Nasihat eden, çocukların, çevresindekilerin, hatalarından ders çıkarmalarını ağlamak ister, hataya tekrar düşmelerini istemez. Ancak bu konuda Vehbî'nin oğlunun nasihate ihtiyacı yoktur. Şair, oğlunun her şeyinden zaten memnundur. Öğüt vermek, onun ihtiyacı olduğundan değil babalık duygusuyla bir büyük olarak nasihat etmek istemesindedir.

Rāzıyım şıme vü eṭvāruñdan
Hüsn-i ahlāk ile reftāruñdan (s.41/b.25)

Gerçi yoḡdur saña ḡacet pende
Lāik var ŧevḡ-i tabī ‘at bende (s.42/b.28)

“*Huyundan, davranışından; güzel ahlâka sahip oluşundan memnunum... Gerçi sana öğüt vermeye gerek yoktur ama bu benim tabii duygularımdır.*”¹⁶² Bununla birlikte sülalesini soyunu övmekten de geri kalmaz. Nasihate oḡlunun ihtiyacının bulunmamasını da soyluluḡuna baḡlar ve oḡlundan sülalesine layık biri olmasını tembihler:

Ki meḡāmid ile mümtāz olasın
Lāyıḡ-ı rüt be-i i‘zāz olasın (s.42/b.29)

O sebebden bunu itdüm taḡrİR
Diyesin kim eŧer-i vālid-i pİR (s.42/b.30)

Vehbİ, dua ederken de oḡlunun dedesi gibi olmasını da istediḡini dile getirir:

Dilerüm Ḥaḡḡ’dan eyā necl-i necİb
Bāḡumuzda olasın sünbül-i tİb (s.164/b.1149)

Fazlıla ŧöhret -i ceddün bulasın
Sānİ-i ŧārih-i Eŧbāh olasın (s.164/b.1150)

Seni ma‘mūr u mu‘ammer ide Ḥaḡḡ
Luṭf u in‘āmına mazḡar ide Ḥaḡḡ (s.164/b.1151)

“*Temiz soylu (yavrum) Allah’tan dilerim ki baḡımıza güzel kokulu sünbül olasın. Faziletinle ceddinin ŧöhretine ulaşasın, Eŧbāh adlı eserin ikinci açıklayıcısı da sen olasın. Allahseni mutlu, uzun ömürlü kılsın, lutfuna, nimetlerine lāyıḡ görsün.*”¹⁶³ diyerek kendini ailesine, soyuna yakışan biri olmasını tembihler ve sanki tüm nasihatler kurallar gibidir ve beklenen o kurallara uyulmasıdır.

¹⁶² Süreyya A. Beyzadeoḡlu, *a.g.e.*, s.41.

¹⁶³ Süreyya A. Beyzadeoḡlu, *a.g.e.*, s. 164.

Müftî-zâde nasihat dinlemenin yararını vurgular, nasihatın insanoğluna faydaları olduğu üzerinde durur ve eserin başlarında nasihat verdiğini belirterek vasiyetlerinden birinin “*nasihati dinlemek*” olduğunu söyler. Hayırlı nasihati dinlemenin önemini vurgular. Nasihat cevherdir ve kasvetli karanlık kalplere fener gibi ışık tutar. Nasihat değerlidir; değerli olduğunu bilmeyenlerin öğrenmeye çlışmaları gerektiğini ve onu gönül sayfalarına yazmalarını ister.

Veşâyâdan biri sem‘ -i naşîhat
İd ışgâ nuşh-ı hayra eyle rağbet (4b/72)

Eyü fehm it ne cevherdür neşâyîh
Zalâm-ı kasvet-i kalbe meşâbîh (4b/73)

Muğaddem bilmez iseñ ola ta‘ lîm
Anı it şafha-i dil üzre terkîm (4b/74)

Her insan, arkasından iyi şeyler söylenmesini ister. Müftî-zâde’in Allah’tan istediği de eserinin öğrencilerden rağbet görmesidir. Müftî-zâde, insanların eserini okuması, eserinin ünlü olması, herkes tarafından bilinmesi için dua eder ve insanlık erbabının, yazdığı şiir için “Ruhuna rahmet olsun” diyeceklerinden ümitlidir. Bilindiği üzere mesnevîlerin¹⁶⁴ *hâtîme* bölümlerinde en çok şairin eseri ve şairliğiyle övünmesi ile okuyucudan *dua* istemesi yer alır. Bu durum konu edinilen her iki eser için de geçerlidir.

Ĥudâ ihsân ide tullâba rağbet
‘İbâd içre oğuna bula şöret (3a/38)

Ümîz-vârım ki erbâb-ı mürüvvet
Diyeler nâzımı rûhına rahmet (3a/39)

3.5.Gurur ve Kibirli olmak

¹⁶⁴ Mesnevî ve bölümleri hakkında detaylı bilgi için bk. Ünver, “*Mesnevî*”, s. 448.

Kurân insanın gurur ve kibirden uzak durması ve acizliğini bilmesi gerektiğini yazar.“*Yeryüzünde böbürlenerek yürüme Çünkü sen ne yeri yarabilirsin ne dağlara boyca erişebilirsin.*”¹⁶⁵

Hız. Abdullah b. Mes'ud (r.a.) bu hususta şu hadis-i şerifi nakletmektedir: "Resulullah (a.s.m.), *Kalbinde hardal tanesi kadar kibir bulunan kimse de cennete girmez.*" buyurdu.¹⁶⁶

Müftû-zâde “*Fî-Zemmi'l-Kibri Ve'l-Gurur*” (Kibrin ve Gururun Kötülenmesi Beyanındadır)bölümünden örnekler verilecektir.

Kötü hallerden en şiddetlisi kibirdir. Kul, kibirlenerek haddini aşmamalı. Müftû-zâde, gurur ve kibirden uzak olmak gerektiğini, insanları hor görmemeyi, hakaret etmemeyi ve onları kimin oğlu diyip küçümsememeyi öğütler.

Zemâyimden kibir gâyet eşeddi

‘ Abid kimdür tecävüz ide haddi(18a/420)

İde pindâr-ı kâzib kend’özine¹⁶⁷

‘ İbâdu’llâhı almaya gözine (18a/421)

Haķâretle nazâr itme ‘ ibâda

Dime buña ne dirler bu ne zade (18a/423)

Nefse, dünya malına raĝbet etmemek, mal ve mansıba aldanmamak; malda mansıpta deĝil de, Allah katında yüksek olmak gerekir.(*Asıl üstünlük takvadadır.*¹⁶⁸) Bunun için de ilim öğrenmek gerekir.

Cevâb it nefsiñe di māl u devlet

İder dünyâ ricâli aña raĝbet (18b/426)

‘ Azîz olmak Hüdâ ‘ indinde lazım

¹⁶⁵ Kur’an,(İsra Sûresi, 37)

¹⁶⁶ <http://www.enfal.de/kutub/kibir.htm> 03.06.2017.

¹⁶⁷ kend’özine : kendi özine M

¹⁶⁸ Kur’an,(Hucûrat Sûresi, 13)

Olur ‘ākıl anı taḥṣīle ‘āzim(18b/427)

Müftî-zâde, insanın ilmi kendisi için edindiğini, edindiği ilimle halka kibirlenmemesi gerektiğini vurgular. Edinilen bilginin amelle örtüşmemesi kişiyi ahirette azaba sokacaktır. Bütün müminler dosttur, İslamda herkes denktir. Farklılık mal ve mansıpta diyenler gerçeğin farkında değildirler.

‘İlim dirseñ oқudıñ kendiñ için
Anıñla ḥalka kibr itmek neden çün (18b/430)

‘ Amelle olmaya ‘ilmiñ muḳārin
‘Azāb olur anıñçün saña¹⁶⁹ yarın (18b/431)

Bilesin cümle mü ’minīni iḥvān
Müsāvī cümlede İslām u ĩmān (18b/433)

Tefāvüt māl u mansıbla dirse
Di anlar ādeme noḳşān bilürse (18b/434)

İş ortamında hak gözetmek zordur, bu nedenle mansıpta adaletli olmak lazım. Haram olan malın hali bellidir. Müftî-zâde helal mal yok olmuş gibi haram mal edinenleri eleştirir. Asıl mal, helal olarak kazanılandır. Bilen için edindiği malla böbürlenmek saçmadır.

Menāşıbdā ‘adālet lāzım itmek
Be-gāyet müşkil iş ḥaḳḳı gözetmek (18b/435)

Ḥarām olduḳda mālıñ ḥālī ma‘lūm
Ḥelāli nādirı gūyā ki ma‘dūm (19a/437)

Ḥelāl olmuş seniñdür māl ile ne
‘Abeş anıñla kibr itmek bilene (19a/438)

¹⁶⁹ saña:sāña M

Müftî-zâde, zenginliğiyle övünenlere, zenginliğiyle bilinen Yahudi ve Nasranîleri örnek vererek Nasranî ve Yahudilerin mal ve para açısından daha zengin olduğunu ancak, önemli olanın o zenginlik içinde kibirlenmemek olduğuna dikkat çeker. Kibirlenerek unvan için ibadet edilmemeli insanları kendine düşman eder.

Bulınur niçe Naşrânî Yahūdî
Ki senden çok ola māl u nuḳūdı (19a/439)

Tekebbürle ‘ibāda itme ‘ünvān
Ḳamu dillerde peydā olur ‘udvān (19a/440)

Müftî-zâde’e göre kötü olan her şeyin anası yedi şeydir ve bunları şöyle sıralar: küfür, bid’ât, buhl, israf, hased, kibir, riyâdır. Kim yedi unsurdan dilini temizlerse tüm kötülüklerden temizlenmiş olur.

Didiler kim rezā’ilden yedisi
Ḥabā’s ümmehâtıdur ḳamusı (32a/767)

Bular küfrile bid’at buhl u israf
Ḥased (ü) kibr ü riyā uş yedi evşāf (32a/768)

O kim pāk itdi dilin bu yediden
Hemān pāk oldı güyā her redīden (32a/769)

Kişi kendisini aciz bilmeli ve gururlanarak kibirlenerek haddini aşmamalıdır.

‘Abid¹⁷⁰ lāzım bile kendini ‘āciz
Ġurūrla¹⁷¹ olmaya ḥaddin mücāviz (29b/725)

Vehbî konuyu “*Der-Men‘-i Kibr-i Şeytânî*” (Şeytana Yakışan Kibirden Kaçınılması Konusunda)adlı bölümde ele almıştır. Başlığında bile kibir ve gururun yalnızca şeytana yakıştığını belirterek yönlendirir. Kibirlenenler hakarete uğradığına Allah’ın kibire razı olmadığına değinir. Ancak kibirli davranana da kibirli davranmanın sadaka gibi olacağını da söylemeden geçmez.

¹⁷⁰ ‘Abid : ‘Abdi M

¹⁷¹ Ġurūrla : Ġurūr ile M

Mütekebbirler olur böyle haķır
Kibre rā ž ī deęil Rabb-i kebīr(s.92/b.479)

Saña kibr eyleyene kibr itmek
Şadaķa virme gibidür bī-şekk (s.92/b.480)

Kibir, ayıpları ortaya dökme, kınama, hasetlik, intikam, yalancılık, dedikodu, isyan, riyakârlık, bozgunculuk, hilekârlık, cimrilik, zulüm, mevki hırsı, kötü konuşma, dilencilik, boşa vakit harcama gibi özellikler Vehbî'nin Lutfullah'ta görmek istemediği özelliklerdir. Aslında bu özellikler olumsuz olup tüm toplum için geçerlidir.

3.6.Arkadaşlık-Dostluk

Müftü-zâde, arkadaşlık, dostluk kavramlarına şöyle yaklaşır:

Arkadaşlık eden her zaman bulunur ancak bu kişi (kalbinin) karartısını, kötülüğünü bulaştıran ve ateş içinde yandıran, kötü huylara, davranışlara sevk eden, cehennemlik eden biri de olabilir. Kişinin arkadaşını iyi seçmesi gerekir. Arkadaş vardır kişiyi gül bahçesine götürür arkadaş vardır cehenneme sürükler, kötü alışkanlıklara sevk eder.

Fasık arkadaşlardan yüzçevirmek gerekir; onunla bir arada olmak, onu alışkanlık haline getirmek felakettir. Kişi, kötülerle arkadaşlık etmenin sonunda ya hırsız, ya içki içen ya da yolundan şaşan, haktan sapan olur. Ya da kimi kötü düşünceye sebep olur, kimi de kötü düşünceye işaret eder.

Ķarīn olan bulunur Ķunki her bār
Sevādı bulaşur yā yandurur nār (3b/48)

Elīf-i fāsıķ olma eyle i' rāż
Ki añā ünsle¹⁷² hetk olur a' rāż¹⁷³(3b/49)

¹⁷² ünsle: üns ileM

¹⁷³ a' rāż :a' rāş M

Yā cezb ider seni fi' line āḥir
Gerek sārīḡ gerek şārīb yā fācir (3b/50)

Ve yāḥūd bā' iş olur sū'-i zanne
Kimi taḥḡīḡ ider kimi me'inne (3b/51)

Ki dir gören seni anuñla her bār
Müşārīk olmasa olmaz aña yār (3b/52)

Bulınsın anuñla niçe evḡāt
Zuhūr ider idüb ba' zı fesādāt(3b/53)

Mü'āḡazsın anuñla sen de her ḡāl
Dimeḡ mümkin mi yoḡ bunda bu aḡvāl (3b/54)

Yanarsın āteşine sehl ü düşvār
Olur nāmuñ anuñla şebt-ḡomār (3b/55)

Su'āl itme didiler kişiden git
Ḳarīni kimdürür aña nazar it(3b/56)

Elif lāma ḡarīn temşīli ma' rūf
Bedīhīdür degil tenbīhe mevkuf(3b/57)

İyilerden iyilik, kötülerden kötülük beklenir. İyi insanlarla ilişki kurmak gerekir. İyi insan felaha ulaştırır. Bu nedenle dost seçerken dikkat etmelidir.

Eyülerden gelür eylik be-her ḡāl
'Uyübı setr iderler naḡş-ı ikmal (3b/58)

Ekābirler kelāmıdur ḡaḡīḡat
Eşer ider kişiyeye üns ü şoḡbet (4a/59)

Olur ki cezb idüp semt-i şalāḡa

Delâlet eyleyüp fevz ü felaha (4a/60)

Değil hâlî nefî‘ den olur elbet
Emîn olmak zararından başka ni‘met(4a/61)

Dağı her âşinâyı şanma kim dost
Kimi çün bî-meze kavûn-ı hoş-post¹⁷⁴ (4a/62)

Gerekdür tecrübe her hâlî tekrar
Ki zâhir bâtını bir diyesin yâr (4a/63)

Vehbî farklı ifadelerle aynı konuya değinir: İyi gün dostları sadece iyi, mutlu zamanlarda insanın yanında olur. Kötü gün dostu ise her zaman dostunun yanında olur. Kara gün dostları bakidir, zor günlerde de desteklerini gösterirler. Vefasız dost edinmek zarar verir.

Eyü gün dostı ile yâr olma
Bî-vefâ nâkese ğam-hâr olma (s.140/b.925)

Ayrıca dedikodu yapan insanlarla da arkadaşlık edilmemesi gerektiğini vurgular.

3.7.Gıybet (Dedikodu)

Birinin gıyabında aleyhinde söz söyleme çekiştirme¹⁷⁵ anlamına gelen gıybet ağır bir günahdır. Kur’an’da gıybet etmenin çirkinliğini belirtmek için onu, *ölü eti yemeye*¹⁷⁶ benzetmektedir.

Ukbada bile gıybet konusu geçmektedir ve orada gıybet günahını işleyenlere “Niçin hürmet perdesini yırttın?” diye sorulacaktır. İnsanın en büyük hastalıklarından olan gıybetten kaçınılması gerektiğini vurgular.

Dağı ‘uqbâda vardur vizr-i ğıybet
Dinür hem niçün itdiñ hetk-i hürmet (4a/71)

¹⁷⁴ post: bost M

¹⁷⁵ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s.971.

¹⁷⁶ Kur’an, (Hucûrat Sûresi, 12.)

Sünbül-zâde Vehbi, dedikodu yapanı şeytanla bir tutar ve gıybetle uğraşanlarla yakınlık kurmaması konusunda ikazda bulunur.

Kimseyi faşl ü mezemmet itme
Ehl-i gıybet ile ülfet itme (s.85/b.417)

Naql-i meclis idici şahş-ı le‘îm
Şüphesiz sâni-i şeytân-ı recîm (s.86/b.421)

3.8.Riyâ (İkiyüzlülük)

Riyâ, Allah için yapılması gereken amel ve ibadeti kullara gösteriş olsun diye yapma anlamında ahlak terimi¹⁷⁷. İkiyüzlülük, yalandan gösteriş anlamlarına gelir. Eserde üzerinde en çok durulan konudur.

Riyâ için verilen mal israf olur. Men edilmişe yapılan harcamalar telef olur. Her kula güzel huy lazımdır. İhlas için riyadan kaçmak gerekir. Riyada bulunan kişinin asıl amacı dünyaya ulaşmaktır. Riyâ, Allah’a gizli şirk koşmak olarak bilinir. Başka belalara benzemez. Şirk ise Kur’an-ı Kerîm’de mealen buyruluyor ki: “*Allahu teâlâ, şirki [her çeşit küfrü] asla affetmez ve şirkten başka olan [büyük küçük bütün] günahları dilerse affeder.*”¹⁷⁸

Levh-nâme’de:

Riyâ için virilen olur israf
Menâhiye olan maşrûfu itlaf (16b/387)

Güzel haşletdürür her ‘abde lâzım
Riyâdan kaç ol ihlâşa mülâzım (20b/ 476)

Riyâ budur ider fażl u nevâfil
Budur kaçdı ola dünyâya vâşıl (20b/ 479)

¹⁷⁷ Çağrıncı, Mustafa, “Riyâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İst., C. 35, 2008, s. 137.

¹⁷⁸ Kur’an, (Nisâ Sûresi, 48.)

Dinür şirk-i hafî şer‘an riyaya
Belâdur beñzemez sâ’ir belaya (21a/ 495)

Kullardan bir şey ummanın yanlışlığına değinir. Riyâyı bir kenara bırakmak gerekir Allâh’ın fazlına ulaşmak için günah ve bütün kötülüklerden çekinmek gerekir.

‘Abidden nesne umma ço riyayı
Hudâniñ fazlına it ittikâyı (21b/503)

Vehbî bu konuyu *Der-Ahvâl-i Melâhide-i Zaman* bölümünde ele almıştır. Riya konusunu sahte şeyh, müritler üzerinden vermektedir. Onların yaptığı her şeyde riya vardır. Dini sömürürler, sahtedirler. Dindar gibi görünürler ancak hakikatten, tarikatten ve şeriatten anlamazlar, anlanmış gibi görünürler. Aslında her şeyi dünyalık,para için yaparlar: Hatta adaklık kurbanı göz diker, yalandan ağlarlar, sadece görünüşte dervişlik tacı ve hırkası giydikleri için insanları kandırırlar.Bu tip insanların aslında inançları yoktur, şeytanlaşmışlardır. Bunlarla sohbet etmemek, aynı yerde olmamak gerekir.

Şimdi gördüklerin ehl-i taklîd
Beñzemez anlara ger şeyh ü mürîd (s.64/b.216)

Ne şerî’at ne tarîkat añlar
Ne mecâz ü ne haqîkat añlar (s.64/b.217)

Hâl sâhibleri kılet üzre
Hüküm-i ma‘düm da nedret üzre (s.64/b.218)

Bu konu Vehbî’nin kendi hayatına, yaşantısına, sosyal hayatına dokunduğundan dönem hakkında aydınlatıcı bir nasihattir. Toplumda devlet görevlileri, ilim ve din adamları ile başlayan çözüme tüccarlara kadar etkide bulunmuş ve ticaret ahlâkı kalmamıştır.

Vehbî, esnaflık konusunu işler ve riyâkâr esnafları sert bir şekilde eleştirir. Bu eleştiri günümüzde bu tarz esnaflar için de geçerlidir. Onların hallerini giyim-kuşamıyla birlikte tavırlarını da gözler önüne sererek şu şekilde anlatır:

Yeşil cübbe giyer, sünnet adına gözleri sürmelidir, belinde misvak vardır, dükkânlarını besleme çekmeden açmazlar, dini kullanarak şeytan gibi satış yaparlar. Kıyafetler aldattıcıdır, o kıyafetler sayesinde hileye doymazlar. Sahtekârlık peşinde koşarlar.

Vehbî'nin bu kadar olumsuz eleştiri yapmasındaki asıl amaç oğluna hilekâr, sahtekâr, dolandırıcı olmaması yönünde öğüt vermek içindir. Son olarak kazancına hile katmak inançlı insana yakışmaz, bu nedenle oğlu Lutfullâh'a namuslu yaşaması için ikazda bulunur.

Nicesi şekl-i ta'aşşubda gezer
Sürmeli gözlerini hoşça süzer (s.137/b.877)

Açmaz ol besmelesiz dükkânı
Aldadur bulsa velî şeytânı (s.136/b.878)

Görinür gerçi belinde misvāk
Deheni kizb ile ammā nā-pāk(s.136/b.879)

O kıyāfetle ne cānlar yakmış
Āteş-i hīleye çakmak çakmış (s.136/b.880)

Yeşilin bast-ı zemîn eyleyerek
Vardığı Beyt'e yemîn eyleyerek (s.136/b.881)

3.9.Mal ve Makam Sevgisi

Bu konu, *Lutfiyye'de* “*Der- Hubb-i Cāh*” (Mevkiye Düşkünlük) bölümünde ele alınmıştır. Sünbül-zâde Vehbî oğluna mevki hevesine düşmemesini, bu hevese

düşenlerin kendilerine çok düşman hazırladığına değinir. Mevki sahibi olanları düşmanı çok olur. Geçinebilmek için insanın maaşının da olması gerektiğini belirtir ve mevki sahibi olunca zulmedenlerden gaddar olanlardan olmamasını tembihler. Kadılığın Allah tarafından bahşedildiğini, bunu en iyi ve adaletli şekilde yerine getirmesi gerektiğini öğütler.

Cāhını çāh bilüp dünyānuñ
Öyle pek üstüne düşme anın (s.124/b.765)

Hubb-ı cāha düşen erbāb-ı miḥen
Kendüye hazır ider çok düşmen (s.124/b.766)

Gerçi lāzım sebe-i emr-i ma'āş
Az ve çok itmek için def'-i telāş (s.124/b.767)

Līk sen zulme heveskār olma
Oldıguñ kārda gaddār olma (s.125/b.768)

Haqq seni eyledi çünkim k̄āzī
Sen de ol hük-m-i k̄az āya rāzī (s.124/b.769)

Müftî-zāde de mal ve makam sevgisinin, herkesin müşkil olduğu bir durum olduğuna değinir. Kimi elden kimi dilden kimi maldan müşkildir.

Ḳazā için mevā'id[i] çü ma' rūf
Hudānuñ rahmetine k̄ala mevkuf (7a/135)

Mal ve nimetler Allah'ın ihsanıdır.(Allah'ın verdiği bu nimetlerle)Allah isterse refah bir şekilde geçinilir.

Hudā ihsān iderse māl u ni' met
Refāhiyet ile eyle ma' işet (15a/ 341)

Kişi, malının çok olmasını ister ve başkasının malı varsa ona dış biler, onun malını kıskanır. Müftî-zâde, muhatabını bu kıskançlığa düşmemesi için uyarır.

Murâdı şayd-ı māl-ı derdimendân
Biler dâ'im iliñ mālına dendân (15a/ 348)

Müftî-zâde kişinin nefesine hâkim olması gerektiğini belirtir. Bunu da nefesine karşı gelerek mal ve devletin dünya sevgisine yenik düşürdüğünü söylemesini ister böylece Müftî-zâde muhatabını bu histen uzak tutacağını düşünmektedir.

Cevâb it nefsiñe di māl u devlet
İder dünyâ ricâli aña rağbet (18b/426)

İlmi, malı ve makamı Allah vermiştir. O'nun takdiridir.

Gerek 'ilm ü gerek māl u gerek cāh
Çamu taqdir ile virmişdür Allāh(28a/677)

3.10.İsyan

İsyan, itaatsizlik, emre karşı gelme, ayaklanma olma durumudur. Dinî-tasavvufî alanda ise Allah'ın verdiği beğenmemek, O'na karşı gelmek anlamlarına gelir. İsyan edenin rızkı azalır, Allah katında değeri düşer. Aşağıdaki beyitlerde de Müftî-zâde isyan üzerinde durmuştur. Kişi, var olana isyan etmişse verilen nimetlere küfretmiş sayılır.

Ne gaflet o ki düşmiş za'f ü pîre
Yine 'işyân ider işler kebire (9a/ 196)

Ve ger ol māl ile kesb ola 'işyân
O dem itmiş olur na' māya küfrân (17a/392)

Degil cā'iz olasin yā riyadan
O emre kim olur Mevlāya 'işyân (22a/519)

Vehbî de karşı gelmenin isyan etmenin felaket doğuracağına inananlardadır.

Fısq u ‘isyân sebeb-i nekbetdür
İctinâb eyleyecek hâletdür (s.80/b.370)

3.11.Hasetlik

Kıskanmak, çekememek, başkasında olan sağlık, zenginlik ve benzeri nimetlerden dolayı o kişiden varlığının gitmesini beklemek. İnsanı kötülöklere sürükleyen en önemli hastalıklardan birisidir. Tamahkârlık vardır. Hased eden kişi, bir şeyi, kendinde olsun ister fakat başkasında olmasını istemez.

Haset, çirkin huylardandır. Müslümanlığa yakışmaz. Müslüman ancak gıpta eder."Mü'min gıpta; münâfık haset eder" sözü bu durum için söylenmiştir.

Bu konuya ilgili olarak Kur'an'ı Kerim'de meâlen: *“De ki ‘‘ Sığınırım o sabahın Rabbine, yarattığı şeylerin şerrinden, karanlığı çöküp bastırduğında bir gecenin şerrinden ve hased edildiğinde hasedcilerin gösterdiği hasedden”* ¹⁷⁹ denilmiştir.

Müftü-zâdein bu konudaki nasihati şöyledir: Hasud olan kişi birinde bir nimet görse ve o nimetler (kişiden) yok olsa mutlu olur. Hasetlikten düşmanlık doğar. Hasetlikten uzak durmalı, bütün insanlara hayırla bakmalı, başkasında görülen nimetlere bakıp yasa düşmemeli.

Hasûd oldur göre bir kesde ni‘ met
Zevâlınden ider hâşıl meserret (27a/643)

Hasedden hâşıl ider bir ‘ adâvet
İder dâ’im anı faşl u mezemmet (27a/646)

Hasedden kaç hayır şan cümle nâsa
Görüp na‘ mâ-yı¹⁸⁰ ilde düşme yâsa (27b/663)

¹⁷⁹ Kur'an,(Felâk Sûresi, 1-5.)

¹⁸⁰ na‘ mâ-yı: ni‘ mâyı M

Vehbî de hasetlik konusunda şu öğütleri sıralar: Kimsenin rızıkına hasetlik etme Samed olan Allah seni de rızıklandırır.

Kimsenüñ ni‘metine itme hased
Ki seni mün‘am ide Rabb-ı şamed (s.96/b.518)

Kıskanç, hırslı kişilerin kalplerinin haset ateşiyle yandığını ve sinesinin dumana boğulduğunu, içini kapladığını ifade eder. Bu benzetmeleri, olumsuzlukları söyleyerek oğluna kıskanç olmamasını tembihler.

Külhen-i sînesin eyler pür-düd
Dâ'im âteşde yanar kalb-i hasüd (s.97/b.519)

3.12.Rüşvet

Bir kişinin üzerindeki yetkileri kullanarak belli bir gruba veya kişiye çıkar sağlayıp karşılığında da çıkar elde etme durumudur. Bu durum ahlâkî bir sorundur. Toplumsal bir konu olması, diğer kültür ve toplumlarla olan ilişkisini, tanınırlığını, bilinirliğini zedelemekle kalmaz o toplumun çöküşüne neden olan güven duygusunu zedeleyen bir olgudur. Rüşvet hele devletin kurumlarına birimlerine sızılmışsa o toplumun gençlerinden, geleceğinden sadece tembellik beklenir. Çalışmayan işinin sadece rüşvetle hallolacağına inanmış değer yargılarını olmayan insanlar topluluğu yetişecektir.

Toplumun her kesimine bulaşan rüşvet iki şarin de değindiği uzun uzadıyaa anlatıldığı ve uzak durulması gereken bir durumdur. İki eserde de rüşvetin konu edinmesi ve her şairin kendi çağının kötü olduğunu yozlaştığını anlatması da içler acısı bir durumdur. Yüzyıllar geçse de durumun değişmemesi gelecek için kaygı vericidir.

Müftî-zâde, bu konuyu hikayeleştirerek anlatır ve rüşvet olmadan işlerin halledilmediğini eleştirir, rüşvetin iki âlemde de insanı lekelediğine değinir. Zayıfın, fakirin birinin yolu bir semte düşer ve bir müddet düşünür. (Sonra) döner ve bir ayan şöyle der: eğer rüşvet vermezsen senin işin halledilmez. Bu da

toplumun artık ne kadar yozlaştığını hak-hukuk dürüstlük, çalışkanlık kavramlarının toplumda geçerli olmadığını göstermektedir. Hikâye aralarında okuyucuya nasihat verir, hikâyeyi kesintiye uğratar hikayenin ortasında nasihat verir.

Düşe ger bir za'îfîñ işi semte

İder fikri varur bir müdde şamta (15a/350)

Döner dir bu emre bir kaç a'c yān

Eger rüşvet virilmez saña¹⁸¹ noşşān (15a/351)

Benim rühim eyü olmaz bu vādī

İki 'ālemde olur rû-sevādī (15b/356)

Vehbî, de oğluna rüşvete dikkat etmesi gerektiğini, rüşvetten uzak durmasını tembihler. Dini sömürerek gösteriş için yapan, para için ağlayan sahte sema yapan kişileri örnek vererek onlardan uzak durmasını konusunda uyarılmaktadır. Bu konuyu dini sömürerek, yalanla dolanla insanları kandırmaya çalışan esnaflar hakkındaki yorumlarında da görmek mümkündür. Göstermelik yaptığı ibadet yapanların diğer insanların gözlerini boyamaya çalıştığına ve sonra onların arkalarından alay ederek konuştuklarına değinir ve oğlunu bu tip insanlardan korumak adına uyarıda bulunur.

3.13.Yalan

Yalan üç yerde câiz olur: Harbde [ve her zemân, din düşmanlarının zararından korunmak veyâ müslimanları korumak için] İkincisi, iki müslimânı barışdırmak için, birinden diğerine iyi lâf getirmek. Üçüncüsü, zevcelerini idâre etmek¹⁸² bunun haricinde yalan büyük günahlardandır.

¹⁸¹ saña: sâña M

¹⁸² İmâm-ı Gazâlî; *Tam İlmihâl Seâdet-i Ebediyye*, Haz.Hüseyin Hilmi Işık, Hakikat Kitabevi, İst., 2012, s.337.

Her doğru her yerde söylenmez, susmak ve dinlemek erdemdir, az konuşmak çok dinlemek gerekir bu nedendir ki Müftî-zâde çevresindekiler uyarmak ister: Yalancının sözüne kimse itimat etmez ve iki âlemde de yüzü karadır. Yalancı kendisiyle böbürlenir, hiç kimse umrunda olmaz. Kiminin yalanı yüzüne vurulur ve yalancının özü ile sözünün farklı olduğu ortaya çıkar. Kimi de ihtişamına gücüne inanarak sözüne herkesin inandığını sanır.

Sözine kimse itmez i' timādī
İki ' âlemde olur rû-sevādī (22b/533)

Kimi var urılır kizbi yüzine
Dinür kâzib özi nedür sözi ne (22b/535)

Kimi var ihtişamına dayanur
Budur zannı sözine il inanur(22b/536)

Yalanla iş yapanın sonu belaya düşmektir, yani söylemiş olduğu yalan ondan çıkar. Yalancılar çok konuşur ve söyledilerinde yarar değil zarar vardır.

Kizible kim ki şüret virdi işe
Düşer âhîr belâsı cân(a) u başa (23a/542)

Kimi leffâf olurlar herze kâzib
Sözinde nef' i yok bil zarrı gâlib (23a/543)

Yalancı şahitlik etmek yalandan daha çirkindir. Yalancı herkesin günahını almaktadır ve ettiğini kıyamette görecektir. Müftî-zâde, yalandan her mümini uzak tutması için Allah'a dua eder; eninde sonunda yalanın ortaya çıkacağını da belirtir.

Kizibden aķbehidür şâhid-i zür
Hudâ andan ide her mü' mini dūr(23a/545)

Alur cümlesiniñ vizri vebâlin
Kıyâmetde göresin sū'-i hâlin(23a/547)

Hele kizbiñ bināsı yoğ devamı
Hemān-sā' at zūhūr ider melāmı(23a/548)

Doğruluk ifadesi pek yer almasa da doğru ve dürüst insan olmaya yalan konusunda yer verir. Yalandan uzak duran insan zaten doğru sözlü ve dürüst insan olacaktır.

Vehbî, kişinin toplum içindeki durumunu gözönünde bulundurarak anlatır. Konuşma adabından başlayarak nasıl bir insan olması gerektiği konusunda yol gösterir. Sözü adab ile söylemesini, boşboğazlık yapmamasını, tatlı dilli olmasını tembihler. Yumuşak sözlü ol insanları azarlamadan konuş diye uyarır. Çünkü dil küçüktür ama konuşunca suçu büyük olur Kızgınlıkla bir kimseye seslenme, çünkü dağ bile böyle hitaba cevap vermez. Mecliste çok konuşmamayı ve susmayı, önce söylenenin düşünmek gerektiğini çünkü yanlış anlayıp karışıklığa düşülebileceğini ifade eder.

Görinür gerçi zebān cirmi şağır
Līk söyletseñ olur cürmi kebīr (s.82/b.386)

'Unf ile eyleme bir ferde hitāb
Ki ider kūh dađı redd-i cevāb (s.82/b.387)

Ba'zı meclisde ser-ā-pā gūş ol
Ya'ni çok söylemeyüp hāmūş ol (s.82/b.388)

Eyle evvel sözüñi endīşe
Soñradan düşmeyesin teşvīşe (s.82/b.389)

Başkalarını eleştirip zerafet satma, sözüne yalan dolan katma diye uyararak başlar ve şair bile olsan şiirinde yalan yazma diye tembihle bulunur. Yalancının ağzından zehir saçılır, yalan ile yılanın yazılışının aynı olduğuna da dikkat çeker. Yalancının evi yansa bile kimsenin inanıp su götürmeyeceğini söyler. Yalancılığın kötü kişilere göre olduğunu, doğruluğun ise kurtuluşa eriştirir. Bu öğüt her ne kadar oğluna olsa da tüm topluma yapılmış bir uyarıdır. Toplumun dejenere olmasına sebep olan yalan unsuru, önce kişiyi sonra toplumu yok eder. Yalan söylemek konusunda kötüyü, olumsuzu verir ve doğruyu, iyiyi güzeli beklenti içine girer.

Harf-gîr olma zar â fet satma
Sözüne kizb ü dürüğü katma(s.82/b.390)

Şâ'ir olsañ da yalandan hazer it
Toğru yoldan reh-i sıdqa güzer it (s.82/b.391)

Dehen-i kâzib olur zehr-feşân
Birdür imlâda yalan ile yılan (s.82/b.392)

Âteşe yansa da beyt-i kezzâb
İnanup kimse götürmez aña âb (s.82/b.393)

Mürtekib hasletidür öyle şîfât
Şıdğ olur vâşita-i fevz ü necât (s.82/b.394)

3.14.Misafirlik

*Lutfiyye'*de misafirperverlik için ayrı bir bölüm bulunmakla beraber *Levh-nâme'*de misafirlik adına bir konu geçmez. Müftî-zâde'in sadece hikayeleştirerek anlattığı konularda sadece misafir kelimesini kullandığı görülmektedir.

Vehbî, Allah'ın verdiği nimete şükretmek gerektiğini, gelen misafirlere bolca ikramda bulunması gerektiğini tembihler.

Şükri ifâ ile hoş-evsâf ol
Bez-i ni'met iderek mizyâf ol(s.105/b.597)

Dâ'imâ mut'im olan mün'im olur
Mükrem olmaz mı o kim mükrim olur (s.105/b.598)

Vehbî, oğlundan evine gelen misafire Halil İbrahim sofrası kurmasını ve ikramda bulunmasını iyi niyet ve sevgisini göstermesini beklemektedir. Ayrıca onlara suratsız olmaması, gelen misafiri misafir geldiğine pişman etmemesi konusunda uyarıda bulunur.

İdegör hânene gelse mihmân
Sofrânı hân-ı Halilü'r-Raḥmân (s.105/b.600)

Şart-ı ikrāmı ri'āyet eyle
Arz-ı ihlās ü muḥabbet eyle (s.105/b.601)

2.14.Meslekler

Vehbî, çiçekçilikten, esnaflığa, kuşçuluğa kadar pek çok meslek üzerine yorum yapıp kimi meslekleri yererken meslekler konusunda uzun uzadıya görüşlerini yansıttığı ayrı ayrı bölümlerde yer vermiştir. Ancak Müftî-zâde meslek seçimi hakkında karşısındakini yönlendirmemiştir. Meslekler konusuna herhangi bir bölüm ayırmamıştır.

Vehbî, hocalık mesleğini yüceltir. Bununla birlikte geçim sıkıntısı yaşadıklarına da değinir. Kuşçuluğu meslek olarak ele almaz ve hatta akıl yoksunu oldukları çiçekçiliğin de yasaklanması gerektiğini iddia eder ve bu konuları uzun uzadıya ele alır.

Hâcegānlık imiş evvel nābī
Şimdi sedd eylediler ol bābı (s.126/b.785)

Ekşeri dā'iresin besleyemez
Defteri olsa da çalıp yiyemez(s.126/b.788)

Gözi bağılu kuşa beñzer ekşer
Murğ-ı 'aqlın uçurup kuş besler (s.161/b.1126)

Böyle bī-hūde 'ameller çoğdur
Mübtelāsına nihāyet yoğdur (s.163/b.1139)

2.15.Muhataba Verilen Değer

Her iki eserde de görüldüğü gibi şairler muhataplarına değer vermektedir. Müftî-zâde, okula yeni başlayan talebelere, çocuklara, öğrencilere halka seslenirken onları yermez, olması gerekeni ya da olmaması gerekeni uygun bir üslupla dile getirir. Vehbî de muhatap olarak oğlunu alır. Ancak bu miras sadece Lutfullâ'a değil tüm insanlığadır. Nasihatleri kendisinden küçükleri azarlar şekilde değildir. Nasihatleri

hakaret ve rencide içermez. Vehbî muhatabı olan oğlunu önce över, iltifatlar eder sonra ona nasihatlerini sıralar.

İki eserde de emir ve istek kipleri kullanılmış, hikayelerde olayları sıralamış ve olması ve olmaması gereken şeyleri sıralamışlardır.

V'ey gülistān-ı edebde gül-i ter
Sünbülîstānumuza sünbül-i ter (s.40/b.17)

V'ey nemā-perver-i feyz-i cāvid
Naḥl-i nevreste-i gülzār-ı ümīd (s.41/b.18)

V'ey güzīde güher dürc-i şeref
Mīhr-i tābende-ruḥ-ı bürc-i şeref (s.41/b.19)

V'ey gözüm nūrı sürür-ı ḳalbüm
'Ömrümün vārı ḥuzūr-ı ḳalbüm (s.41/b.20)

Ḥamdülillāh ki Ḥudā-yı Mennān
Seni bu bendeye kıldı iḥsān (s.41/b.21)

Olduñ ey māḥasāl-i 'ömr-i 'azīz
Pīrlıkde baña ḥālet-engīz (s.41/b.22)

Mīhr-veş eyleyüp işrāk u zuhūr
Dil-i tāriḳümi kıldun pür-nūr (s.41/b.23)

*“Ey ebedî feyizle beslenmiş varlık, ümidin gül bahçesinin yeni yetişmiş fidanı. Allah'a hamdolsun ki o ihsan sahibi Allah, seni bu kuluna ihsan eyledi. Güneş gibi etrafi ışıklandırarak karanlık gönlümü nurla doldurdun.”*¹⁸³ Bu sözlerin hepsi varlığından mutlu olduğu Lutfullah içindir.,

¹⁸³ Süreyya A. Beyzadeoğlu, *a.g.e.*, s. 41.

Müftî-zâde de muhatabı olan gençleri, mübtedîleri, verdiği öğütleri tutabilecek nitelikte gördüğü için onlara faydalı olması bakımından temihlerde bulunur. Belli bir muhatabının olmaması iltifat konusunda Vehbî'den daha az cömert yapar. Nidâ sanatının anlatıldığı bölümde Müftî-zâde'in muhatabına nasıl seslendiği belirtilmiştir.

Pes ey nūr-ı dü-çeşmim ola ma' lūm

Kütüblerde yazıldı oldu mefhūm (2a/15)

Vehbînin oğlunun yapmasını istemediği konuların çok olması sebebiyle Levh-nâme'nin karşılaştıma yapılacağı konular azdır. Vehbî'nin oğlunun ilgilenmemesini isteği konular şöyledir: Keyif verici maddeler, şahitlik, vasiyet vekalet kefalet vakıf işleri, vergi tahsili, ödünç, borç, evlenme, evleneceği kişiyi seçme, hizmetçi seçimi, evinin geniş olması kuşçuluk, çiçekçilik, yıldız ilmi, tılsimat, himyâ, musiki, remil, astroloji, cifr, vefk, muska, narenciyat, a'vîr, ihfâ, geometri, dilenerek kapı kapı dolaşmak, tavla satraç oynamaktır.

Vehbî keyif verici maddelerden sakınması gerektiği konusunda şiddetle uyarıda bulunur. Ona göre oğlu kimseye ödünç para vermemeli, kimsededen ödünç alıp da borç lanmamalıdır. Kimseye şahitlik etmemeli, çiçekçilik, simya kimya felsefeden uzak durmasını ister. Eşini seçerken güzellik kavramını düşünerek davranması gerektiği ve huyu güzel ile evlenmesi gerektiği, evinde sözünü geçirmesi gerektiği, çocuklarını sevmesi gerektiği gibi konular işler. tavla ve satrancı vakit kaybı görür.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

1. Klasik Türk şairlerinin toplumdan kopuk olmadığını göstermesi bakımından nasihatnameler önem arz etmektedir. Klasik Türk edebiyatının hayalî ve taklidî bir edebiyat olmadığını,¹⁸⁴ Klasik Türk şiirinin hayatın gerçekleriyle iç içe olduğunu gösterirken. toplumun sosyo-kültürel yapısı, ahlâkî ve iktisadî zihniyetini, Klasik Türk şiirinde görmeyi mümkün olduğunu Bu sebeple tarihle ilgili çalışmalarda ve geçmişi araştırmada, Klasik Türk şiirinin ehemmiyeti vardır.

2. XVIII. yüzyıl her konuda değişik, çöküntü yaşandığı ve çeşitli kurumları dejenere olduğu, toplumun ahlakî açıdan yozlaştığı bir dönemdir. Sünbülzâde Vehbî de, Müftî-zâde de bu tarz konuları eserlerine yansıtmıştır. Bu bakımdan eserlerin sadece okuyucuyu eğitmek amacıyla nasihat ve uyarıda bulunması söz konusu değildir. Bu eserler birer tarih aydınlatması açısından, dönemin ahlakî tavırları, anlayışları, değer yargıları, devlet ve halk kademesindeki değişme ve gelişmeleri de gözönüne sermesi ve tarihe kaynaklı etme özelliği taşır.

3. XVIII. yüzyılda kaleme alınan nasihatnâme türündeki bu iki mesnevînin amacı, insanlara yol göstermek, iyi-kötülük kavramlarını öğretebilmek, günahlardan uzak durmayı göstermektir. Gerek yaptıkları eleştiriler gerek verdiği öğütler bakımından toplumu iyiye yönlendirme çabası içinde olmaları açısından *Lutfiyye ve Levh-nâme* önemli eserlerdir.

4. Müftîzâde ile Vehbî'de, eserlerinde görüldüğü üzere, öldükten sonra iyi yâd edilme arzusu vardır.

5. *Levh-nâme* ve *Lutfiyye*'de muhatap alınan kısım küçümsenmez, üst perdeden hitap edilmez, kendilerinin faydalı olması temennisinde bulunurlar. Müftî-zâde, okula yeni başlayan talebelere, çocuklara, öğrencilere halka seslenirken onları yermez, olması gerekeni ya da olmaması gerekeni uygun bir üslupla dile getirir. Vehbî de muhatap olarak oğlunu alır. Ancak bu miras sadece Lutfullah'a değil tüm Klasik Türk edebiyatına ve hatta tüm insanlığadır.

¹⁸⁴ Sabri Ülgener, "gerçek ve baha biçilmez bir belge ve hazine kaynağı olarak" *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, İstanbul , 1981, s. 17-18.

6. *Levh-nâme* ve *Lutfiyye*'nin konularının evrensel olması nasihatlerin günümüze de hitap eden evrensel konular olduğunu söylemek mümkündür.

7. *Levh-nâme* ve *Lutfiyye*'de pek çok bilim dalından ipuçları, örnekler barındırır. Edebiyat eserleri dönem hakkında bilgi verdiği için toplumsal yönden sosyolojik ve psikolojik yönden incelenebilecek eserlerdir. Vehbî eserinde önemli kaynakların adını zikreder ancak Müftî-zâde daha dar alanda işlemiştir ve *sarf, nahv, belagat, fesahat, kıyas, fikh* gibi kavramları kullanarak bu konuda bilgi sahibi olduğunu gösterir.

8. Vehbî, *Lutfiyye*'de dönemin mesleklerine değinilir, hangi mesleği yapıp hangilerinden uzak durulması gerektiğini vurgular. Ancak *Levh-nâme*'de meslek seçimi üzerine bir bölüm yoktur.

9. Vehbî simya, kimya, felsefe, matematik, esnafılık gibi konuları önemsiz gibi gösterir ve olumsuz eleştiri alır. okuyucuda heyecan duygusunu artırmaz, onları coşturmaz. *Levh-nâme*'de meslek ya da bilim dallarını yeren bir düşünce yer almaz.

10. *Levh-nâme* ve *Lutfiyye* Her iki eser de, muhatabına hayatî bilgi ve öğütler verdiği, dinî, ahlâkî, sosyal düşüncelerini, tecrübelerini, tavsiyelerini aktarmaya çalışan didaktik nitelikte eserlerdir.

11. Genel olarak bakıldığında Vehbî için her ne kadar kendi yüzyılı içerisinde çok da başarılı örnekler veremediği söylene de nasihatnâmeler açısından Müftî-zâde'nin eserinden daha başarılı olduğunu söylemek mümkündür.

12. Vehbî ve Müftîzâde, eğitimini şiirlerine yansıtmış ilim konusunda pek çok esere vakıf olduklarını gözler önüne sermişlerdir. Yine de aynı yüzyılda yaşamış iki şairin şiirleri kendilerinden sonra gelecek olan nesle miras bırakmış olmaları bakımından önemlidir.

13. *Levh-nâme* ve *Lutfiyye*'de aktif, canlı, hakkını arayan kişiler değil tersine tipler bulunmaktadır. Tam anlamıyla orta hal insanı vardır. *Orta hal insan tipi* de ilk olarak

Hayriyye'de ele alınır ve bu tip *Lutfiyye* ve *Levh-nâme*'de de görülmektedir. Bu tip bencil ve pasif olmamakla birlite itidali elinden bırakmayan bir tiptir.

14. *Lutfiyye* bir nazire örneğidir üzerine yapılan pek çok çalışma da bunu destekler niteliktedir. Ancak her ne kadar nasihatnâme ve Nâbi'den sonra Sünbül-zâde'den önce yaşamış Müftî-zâde için yazdığı eserin bir nazire olduğu söylemek güçtür.

15. *Lutfiyye*, naziresi olduğu *Hayriyye*'den daha kısa (Nabi'nin lafı çok uzattığını söyler) *Levh-nâme*'den daha uzundur.

16. *Lutfiyye* ile *Levh-nâme*'de sanatların kullanıldığı göze çarpmakla birlikte çok başarılı örnekler olmadığı ve iki şairin de önceki yüzyıl hikemî şairi Nâbi kadar başarılı olamadıkları aşikârdır. Ancak sanatsal açıdan değerlendirildiğinde *Lutfiyye*, *Levh-nâme*'den daha başarılı bir eserdir.

17. *Lutfiyye*'de gelenekten görüldüğü gibi ağır Farsça terkipler rastlanır ve başlıklar da Farsçadır. Ancak *Levh-nâme*'de başlıkları Arapça olması dışında sade Türkçe hakimdir.

18. *Lutfiyye*, *Hayriyye* ile aynı aruz kalıbı ile yazılmış olsa da *Levh-nâme* ile aruz kalıpları ve beyit sayıları farklıdır. Bu bakımdan *Levh-nâme*'nin nazire olmadığını söylemek mümkündür. *Lutfiyye*, Nâbi'nin *Hayriyye* adlı eserinin altında ezilmiş, nazire olmaktan kurtulamamış olsa da günümüze kadar ulaşması ve dönemini aydınlatması bakımından önemlidir. Ancak gölgede kalan *Levh-nâme* ise varlığıyla Klasik Türk edebiyatına bir hediye olup ne yazık ki yön verenler ya da başarılı sayılabilecek bir eser olmaktan uzaktır.

19. *Levh-nâme* ve *Lutfiyye* de Arap edebiyatı etkisinde olan eserler gibi baştan sona din konu edinilmemiş sosyal hayat ve ahlâk konuları ele alınmıştır. İbadetler konusu müstakil olarak alınmamış ibadetlere değinilip geçilmiştir. Bu da her iki eserin de tam anlamıyla dinî eser olmaktan ziyâde ahlâkî eserler olduğunu ortaya koyar. Ancak *Lutfiyye*'de çiçekçilikten esnaflığa, kuşçuluğa kadar meslekî konular da ele alınmıştır. Sünbül-zâde, toplumsal değerlerin ön planda olduğu gözle görülür bir şekilde anlatmıştır. Bununla birlikte Lutfullah'ın temiz soyunun da etkisiyle

nasihatleri sadece oğluna daha çok yücelik katmaktır oysa Müftî-zâde muhatabı olarak tüm insanları öğrenciyi aldığından bu konuda farklılık gösterir.

20. “Nasihat-nâmelerde insanın kişisel ve toplumsal yaşamındaki her türlü eylem ve davranışlarına, yaptıklarına ve yapmadıklarına, sorumluluklarına kadar uzanan bir ölçüde İslam dininin siyasi, sosyal, ticari, kişisel, hukuki, ahlakî, ilmî, meslekî ve hatta çocuk ve sağlık eğitimleri hususlarındaki emir, ilke ve yorumları edebiyat dünyasının imkânlarından yararlanılarak sanatlı bir şekilde öğüt, bilgi, uyarı ve tavsiye olarak okuyucuya sunulur.”¹⁸⁵

21. *Levh-nâme* ve *Lutfiyye*'de de toplumun kötü yanları anlatılarak doğruya sevk etme amacı vardır. Aynı dönem ürünüdür, insanlar, çevreler farklı olsa da insanların aynı ya da benzer ahlâkî değerlere ve kurallara sahip olduğunu görmemek mümkün değildir.

22. *Levh-nâme* ve *Lutfiyye*'de dini eleştirme yoktur ancak dini sömürenleri eleştiri vardır. Bununla birlikte toplumsal ve ahlâkî konularda iki şair de eleştirel bir tutum göstermektedir.

23. Müftî-zâde, *Levh-nâme*'nin satır aralarında ismine yer vermemiştir ancak Vehbi hem kim olduğuna açıkça beyitlerinde yer vermiş hem de sülalesini övmüştür.

24. Müftî-zâde ve Vehbî, nasihatnâmelerinde çoğu yerde karşısındaki ile konuşuyormuş gibidir. Bu da her iki şairin manzum eserlerini hikayeleştirerek anlattıklarını gösterir.

25. Tez, aynı dönemde iki farklı eserin konularını ele alım biçimleri şekil özellikleri hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir.

¹⁸⁵ Selim Emiroğlu, *Türkçe Manzum Nasihat-nâmelerin Eğitim Değeri Üzerine Bir İnceleme*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya, 2010, s.4.

KAYNAKÇA

- Akbayar Nuri (haz.), *Mehmed Süreyyâ Sicill-i Osmânî*, C.II, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996.
- Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmânlı Müellifleri*, C.I, Bizim Büro Yay., Ankara, 2000.
- Balcı, Musa, *İslâm Öncesi Fars Öğüt Edebiyatı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), Erzurum, 2013.
- Banarlı, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2004.
- Bardakçı, Ramazan, *Musa Kazım Paşa*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Ankara, 2007.
- Beyzâdeoğlu, Süreyya. A., *Sünbülzâde Vehbî Lutfiyye(metin tespitiözet, yorum, açıklama)*, MEB Yay., İstanbul, 2004.
- Bilkan, Ali Fuat, *Sebk-i Hindî*, DİA, C.36.
- Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri I-II-III*, Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı (Haz.), Bizim Büro Yay., Ankara, 2000.
- Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte, Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, C.2, Akçağ Yay. Ankara, 2001.
- Çelebioğlu, Amil, *Türk Mesnevi Edebiyatı*, Kitabevi Yay., İstanbul, 1999.
- Cengiz, Halil Erdoğan; *Divân Şiiri Antolojisi*, Bilgi Yay., 2. Baskı, Ankara,
- Ceylan, Ömür, *Böyle Buyurdu Sûfi: Tasavvuf ve Şerh Edebiyatı Araştırmaları*, Kapı Yay. İstanbul, 2005.
- Dilçin, Cem, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yay., Ankara, 1997.
- Emiroğlu, Selim, *Türkçe Manzum Nasihat-nâmelerin Eğitim Değeri Üzerine Bir İnceleme*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya, 2010.
- Erdem, Sadık (haz.), *Râmiz ve Âdâb-ı Zurafâ'sı İnceleme-Tenkitleli Metin- İndeks-Sözlük*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 1994.
- Ergin, Muharrem (Haz.), *Orhun Abideleri*, 37. Baskı, Boğaziçi Yay., İstanbul, 2006.
- Genç, İlhan (Haz.), *Esrar Dede, Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2000.
- Güven, Ahmet Zeki, *Edirneli Nazmî'nin Pend-nâmesinde Ahlak ve Eğitim Unsurlarının Tespiti ve İncelenmesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim

- Bilimleri Enstitüsü, Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Programı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006.
- Gibb, E. J Wilkinson, *Osmanlı Şiir Tarihi*, Çev: Ali Çavuşoğlu, Akçağ Yay. Ankara, 1999.
- İmâm-ı Gazâlî, *Herkese Lâzım Olan İmân*, Hüseyin Hilmi Işık (Haz.), Hakikat Kitabevi, İstanbul.
- İmâm-ı Gazâlî; *Kimyâ-yı Saadet*, Çev. A. Faruk Meyan, C. I-II, 5.Basım, Bedir Yay., İstanbul, 1972.
- İmâm-ı Gazâlî; *Tam İlmihâl Seâdet-i Ebediyye*, Hüseyin Hilmi Işık (Haz.), Hakikat Kitabevi, İstanbul, 2012.
- İsmail Belig. *Nuhbetü'l-Asâr li-Zeyli Zübteti'l-Eş'âr*, Abdulkerim Abdulkadiroğlu (Haz.), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 1999.
- Kalaycı Sevinç, Devrim Atasözü ve Deyimler *18.Yüzyıl Şairlerinden Sümbülzade Vehbi(Lutfiyye),Bosnalı Sabit, Enderunlu Vasıf ve Nedim'in Divan ve Mesnevilerinde Atasözleri ve Deyimler*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne, 2007.
- Kalkan, Asiye Figen, *Lutfiyye ve Hayriyye Çerçevesinde Divan Edebiyatında Çocuk Eğitimi*, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya, 2012.
- Kaplan, M., *Hayriyye-i Nâbi*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 2008.
- Köksal, M.Fatih, *Sana Benzer Güzel Olmaz / Divan Şiirinde Nazire*, Akçağ Yay.,Ankara, 2006.
- M.Hâdimî, *İslâm Ahlakı*, No:4, 24.Basım, Hakikat Yay., İstanbul, 1994.
- Mengi, Mine, *Eski Türk Edebîyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000.
- Muallim Naci, *Edebiyat Terimleri-Istılahat-ı Edebiyye*, Haz. M.A. Yekta Saraç, Risale Yay., İstanbul, 1996.
- Muhyiddin-i Nevevî, *Riyâzü's-Salihin* Çev. Kıvamüddin Burslan, Hasan Hüsnü Erdem, C.1, DİB Yay., Ankara, 1976.
- Oğraş, Rıza (haz.), *Esad Mehmed Efendi ve Bağçe-i Safâ-Endûz'u İnceleme-Metin*, Burdur, 2001.
- Okay, Orhan, *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, Dergâh Yay., İstanbul, 1990.
- Özgül, M. Kayahan, *Divân Yolu'ndan Pera'ya Selâmetle Modern Şiire Doğru*, Hece Yay., Ankara, 2006.

- Öztürk, Aslıhan, "Mevlânâ Resmî'nin Levhnâme adlı mesnevisi: inceleme-metin-sözlük-dizin." Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara, 2017.
- Sakaoğlu, Necdet, Osmanlı Eğitim Tarihi, İstanbul, 1991.
- Şentürk, A. Atillâ, Kartal, Ahmet, *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul, 2004.
- Tezkire-i Safâyi, Nuhbetü' l-Âsâr MinFevâ'idi' l-Eş'âr, İnceleme - Metin – İndeks*, Pervin Çapan (Haz.), Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 2005.
- Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu*, Haz. Müjgan Cunbur, Dursun Kaya, Niyazi Ünver, Hacı Yılmaz, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1999.
- Ülgener, Sabri, "Gerçek ve Baha Biçilmez Bir Belge ve Hazine Kaynağı Olarak" *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, İstanbul, 1981.
- Yalın, Mehtap, *Sünbülzâde Vehbî'nin Şevk-engîz Mesnevisinin Karşılaştırmalı Metni ve Konularının İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 2007.
- Yakıt, İsmail, *Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, Ötüken Yay., İstanbul, 1992.
- Yazır, Elmalılı Hamdi, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*, Ayfa Basım, İstanbul, 1997.
- Yenikale, Ahmet, *Sünbül-zâde Vehbî Dîvânı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı E-Kitap, Kahramanmaraş 2012.
- Yıldırım, Suat, *Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, Define Yay., İstanbul, 2015.
- Yılmaz, Mehmet (Haz.), *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler*, Kesit Yay., İst., 2013.
- Yiğit, Mehmet, *Refî'nin Beşâretnâmesi, Dilbilgisi -Karşılaştırmalı Metin-Sözlük*, Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 1986.
- Yiğiterol, Ömer Faruk, *Türk İslam Edebiyatında Pendnâmeler ve Levh-nâme: İnceleme-Metin* Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslamTarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Türk İslam Edebiyatı Bilim Dalı, Bursa, 2017.

Sözlük-Ansiklopedik Sözlükler

- Akün, Ömer Faruk, *İslam Ansiklopedisi*, C. 2, Diyanet Vakfı Yay, İst., 2006.

- Çağrı, Mustafa “Cömertlik”, *İslam Ansiklopedisi*, , C.8, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1993.
- Çağrı, Mustafa, “Riyâ”, *İslam Ansiklopedisi*, C.35, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2008.
- Çağrı, Mustafa, “Nasihât-name”, *İslam Ansiklopedisi*, C.35, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2006.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2003.
- Harman, Ömer Faruk, Topaloğlu, Bekir, “Cehennem”, *İslam Ansiklopedisi*, C.7, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1993.
- Hökekleli, Hayati, “Enâniyet”, TDV *İslam Ansiklopedisi*, C.11, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1995.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay., İstanbul, 2005.
- Pala, İskender, “Nasihât-nâme”, *İslam Ansiklopedisi*, C.32, TDV, İstanbul, 2006.
- Şahin, M. Süreyya, Topaloğlu, Bekir, “Cennet”, *İslam Ansiklopedisi*, C.7, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.
- Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Türkî*, Çağrı Yay., İstanbul, 2007.
- Türkçe Sözlük, TDK Yay., Ankara, 2005.
- Topaloğlu, Bekir, “Allah: Sıfatları”, *İslam Ansiklopedisi*, C.2, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989.
- Topaloğlu, Bekir, “Cehennem: Kelam”, *İslam Ansiklopedisi*, C.7, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1993.
- Uludağ, Süleyman, ”Kanaat”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İst., C.35, 2008.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvufî Terimler Sözlüğü*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Yeni Türk Ansiklopedisi*, Salavât mad., C.9, Ötüken Yay., İstanbul, 1985.
- Yılmaz, Mehmet, “Lev-LâkeLev-Lâk Le Mâ Halaktü'l-Eflâk” *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük)*, İstanbul, 1992.

Dergiler

- Aktepe, İsak Emin, “Sahih Zannettiğimiz Zayıf Hadisler I”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2016.

- Canım, Rıdvan, Pendnameler ve Türk Edebiyatında Benzer Nitelikli Öğüt Kitapları. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3, 1988.
- Bursalı Mehmed Rifat, *Ahlak Kitaplarımız*, Sadeleştirilen Saadettin Özdemir, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 22., 2009/1.
- Çeltik, Halil, Tenkitli Divan Neşirlerinde Nazım Şekli Problemleri, *TurkishStudies / Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/3, Summer 2007.
- Demirel, Şener, XVII. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinin Anlam Boyutunda Meydana Gelen Üslup Hareketleri: Klasik Üslup-Sebk-i Hindî-Hikemî Tarz-Mahallîleşme, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/2, Winter 2000.
- Kaplan, Mahmut, “Türk Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler”, *Türkler*, C.11, Ankara, 2002.
- Kartal, Ahmet, “XVIII. Yüzyıl Klasik Türk Edebiyatı: Mesnevîler”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6/1, Erzincan, 2011.
- Ünver, İ., “Mesnevî”. *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II* (Divan Şiiri).
- Yeniterzi, Emine, “Anadolu Türk Edebiyatında Ahlakî Mesnevîler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi - Eski Türk Edebiyatı Tarihi II Sayısı*, S.10/Güz, 2007.

İnternet adresleri

<https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr>

<https://www.hadissitesi.com/hadis/399-nolu-hadis> 03.05.2016

<http://hadislerleislam.diyaret.gov.tr> Hadislerle İslam, C.IV, “Şiddet: Birliğe ve Dirliğe Yönelen Tehdit”, s.455. kaynağından 22.06.2016 tarihinde alınmıştır.

<http://www.enfal.de/kutub/kibir.htm> kaynağından 03.06.2016 tarihinde alınmıştır.

<http://www2.diyaret.gov.tr> kaynağından 05.06.2016 tarihinde alınmıştır.

EK: LEVH-NÂME'NİN MİLLÎ KÜTÜPHANE'DEKİ KATALOG KAYDI

Künye Detayı

Katalog Kartı

< El Yazmaları Sayfasına Dön

< Geri:

İleri: >

Eser Adı	Levh-nâme
Eser Adı (Arap Alfabesiyle)	
Yazar Adı	Mevlânâ Resmî
Yazar Adı (Arap Alfabesiyle)	
Yer Numarası	06 Mil Yz A 5214
Demirbaş No	
DVD No	303
Cilt No	
Cilt Özelliği	
Ölçüleri	225x155 - 170x105 mm.
Telif Tarihi	

Müstensih	
İstinsah Tarihi	1157 (1744)
İstinsah Yeri	
Yaprak Sayısı	32
Minyatür	
Satır Sayısı	13
Tezhip	
Kaynakça	
Mülkiyet	

Kütüphane	Millî Kütüphane-Ankara
Koleksiyon	Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Yazı Türü	Harekeli Nesih
Kağıt Türü	Suyolu filigranlı
Konu	
Dil	Türkçe
Sağlama Kaynağı	

Genel Notlar

Tezhip: Serlevha laciverdi müzehhep, cetveller oksitlenmiş yaldızlıdır.Ciltsiz. Eser, Türk edebiyatına aittir. Sözbaşları kırmızıdır. Satın alma : Kemal Yavuz ; 1984